

vestity

ÚSTAVU PRO
SOUDOBE DĚJINY AV ČR

Státní bezpečnost
1954–1968

(Základní údaje)

Svazek 13
1993

František Koudelka

**Státní bezpečnost
1954–1968
(Základní údaje)**

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR
1993

Institute for Contemporary History
Vlašská 9
118 40 Praha 1

František Koudelka: The Czechoslovak State Security Forces (the StB),
1954–1968: Basic Data

Sešity Ústavu pro soudobé dějiny, vol. 13

© 1993 Ústav pro soudobé dějiny AV ČR

ISBN 80-85270-27-7

Republishing of this material in any form is forbidden without permission in writing
from the Publisher.

Obsah

Úvod.....	7
I. Organizace a vymezení působnosti Státní bezpečnosti.....	10
1. Státní bezpečnost do roku 1953.....	10
2. Organizace státobezpečnostních složek v letech 1953–1963.....	15
3. Organizace a působnost Státní bezpečnosti v letech 1964–1968.....	32
II. Počty a struktura pracovníků Státní bezpečnosti.....	37
III. Spolupracovníci StB.....	45
1. Typy tajných spolupracovníků, důvěrníci.....	45
2. Věrohodnost statistických údajů o počtu tajných spolupracovníků.....	48
3. Počet a struktura tajných spolupracovníků.....	51
4. Pohyb počtu tajných spolupracovníků (A, I, R); důvody ukončení spolupráce.....	60
5. Stav a změny v počtu konspiračních a propůjčených bytů.....	64
IV. „Rozpracovávané“ osoby.....	65
1. Pojem „rozpracování“, druhy operativních svazků.....	65
2. Operativní rozpracování v letech 1951–1954.....	67
3. Počty a struktura rozpracovávaných osob v letech 1954–1968.....	72
4. Počet a důvody ukončení operativního rozpracování.....	78
5. Podíl jednotlivých operativních útvarů Státní bezpečnosti na podnětech k vyšetřování.....	80
6. Linijní a objektový způsob práce Státní bezpečnosti.....	85
7. Evidence a rozpracování tzv. bývalých lidí a nepřátelských osob.....	87
8. Sledované osoby, používání „operativní techniky“.....	96

V.	Vyšetřované osoby.....	101
	1. Dynamika a struktura počtu osob vyšetřovaných Státní bezpečností.....	101
	2. Počty vyšetřovaných, obžalovaných a odsouzených.....	114
VI.	„Preventivně-výchovná“ opatření Státní bezpečnosti.....	122
VII.	Tzv. informační činnost Státní bezpečnosti a boj proti „ideologické diverzi“	129
	1. „Informační činnost“ Státní bezpečnosti	130
	2. Boj Státní bezpečnosti proti „ideologické diverzi“	144
VIII.	Postavení a úloha Státní bezpečnosti v komunistickém systému	147
	1. Státní bezpečnost a Komunistická strana Československa.....	148
	2. Sovětští „poradci“	163
	3. Úloha Státní bezpečnosti v komunistickém systému v Československu 1954–1968.....	170
	Přílohy.....	175
	Seznam použitých zkratk.....	209
	Seznam použité literatury.....	211
	Jmenný rejstřík.....	212
	Summary.....	215

Úvod

Nezbytnou součástí poznávání komunistického totalitního systému je výzkum činnosti a úlohy Státní bezpečnosti (StB). Jeho význam je podtržen zájmem české veřejnosti i publicistiky o nejrůznější stránky činnosti StB.

Práce vznikla v rámci výzkumného projektu Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR a zabývá se činností Státní bezpečnosti od poloviny padesátých let do roku 1968. Jde o téma soudobou historiografií dosud nezpracované. Jen v omezeném rozsahu se činností StB v tomto období zabývá Karel Kaplan¹ a dotýká se jí i úvodní kapitola studie Jiřího Zeinera o úloze ministerstva vnitra a bezpečnosti v letech 1968–1969.² Organizaci Státní bezpečnosti věnoval rovněž obsáhlou stať Jan Frolík.³

Několik prací o Státní bezpečnosti z tohoto období napsali „historikové SNB“, působící v sedmdesátých a osmdesátých letech na federálním ministerstvu vnitra nebo Vysoké škole SNB. Tyto práce se vyznačují apologetickým a propagandistickým charakterem a stěží obstojí před historickou kritikou. Jen některé z nich si svou faktografií zachovaly určitou hodnotu.⁴

Vzhledem k zvláštnímu charakteru a značnému rozsahu působnosti StB i omezené možnosti přístupu k některým pramenům je historický výzkum dlouhodobým a obtížným úkolem. Tato studie je první etapou výzkumu činnosti a úlohy Státní bezpečnosti v daném období. Nemá být „historií StB“. Jejím cílem je poskytnout a analyzovat základní údaje o Státní bez-

1 Československo v letech 1953–1966, SPN, Praha 1992 a Československá reforma 1968 (rukopis).

2 Studie byla napsána v rámci činnosti Vládní komise pro analýzu událostí 1967–1970.

3 Nástin organizačního vývoje státobezpečnostních složek SNB v letech 1948–1989. Sborník archivních prací č. 2, 1991.

4 Např. Ota Holub: Vývoj SNB a vojsk MV v letech 1948–1960, FMV, Praha 1978.

pečnosti: o její organizaci a vymezení působnosti, o počtu pracovníků i rozsahu prostředků, jimiž disponovala, o počtu osob, kterým věnovala pozornost, ať již tzv. rozpracováním, vyšetřováním nebo „pouhým“ evidováním a kontrolou, o její „informační“ nebo „preventivní“ činnosti. K posouzení úlohy Státní bezpečnosti je rovněž nutné charakterizovat její vztah k rozhodujícím mocenským orgánům, především k vedení komunistické strany.

Některé uváděné údaje umožňují učinit určité závěry, někde však práce spíše jen upozorňuje na otázky, které je třeba při další analýze činnosti Státní bezpečnosti podrobně zkoumat.

Práce tohoto druhu se neobejde bez používání různých slangových výrazů (resortního pojmosloví) a dobových termínů úzce spjatých s tehdejší ideologií. V textu je proveden kritický výklad těchto pojmů. Distancování se od jejich dobového chápání je vyjádřeno – jak je to obvyklé – uvozovkami. V některých případech by tento způsob příliš zatížil text a proto určité výrazy – po jejich objasnění a upozornění v poznámce – píše bez uvozovek.

Studie se opírá především o archivní prameny, z nichž většina je soustředěna v archivu ministerstva vnitra České republiky (A MV ČR), další pak v archivu bývalého ÚV KSČ, dnes spravovaného Státním ústředním archivem (SÚA – A ÚV KSČ) a v archivu Komise vlády pro analýzu událostí let 1967–1970 (AK), uloženého v ÚSD.

Důležitým zdrojem jsou statistické údaje. Pokud není uveden jiný odkaz, jde o data převzatá z ročních statistických přehledů, od roku 1955 zpracovávaných prvním zvláštním odborem ministerstva vnitra. I když se pravidla o vedení operativní evidence v průběhu let měnila a podoba i kvalita zpracovávaných rozborů statistických přehledů je až do roku 1963 dosti různorodá, umožňují tyto přehledy srovnání některých ukazatelů i v delší časové řadě a poskytují řadu zajímavých poznatků. Kritika jejich věrohodnosti a přesnosti je uvedena v textu. Statistické přehledy jsou v archivu ministerstva vnitra České republiky soustředěny ve fondu SEO (statisticko-evidenční odbor), krabice 326/1-3.

Bez dalších odkazů jsou uvedeny rovněž rozkazy ministra vnitra, směrnice pro práci Státní bezpečnosti a údaje z denních svodek, uložených v archivu ministerstva vnitra České republiky bez archivního označení.

Studie se dále opírá o dokumenty obecnější povahy, tj. o plány a hodnocení činnosti součástí StB, souhrnné zprávy a rozborů předkládané ministru vnitra, kolegiu ministra či orgánům komunistické strany. Z pocho-pitelných důvodů nejsou dosud přístupné dokumenty o konkrétních akcích, případech a lidech, tj. operativní a vyšetřovací svazky. Přístupné rovněž nejsou údaje o činnosti rozvědky.

Je třeba mít rovněž na paměti, že jde o aparát, v němž panovala velmi svévolná skartační praxe a kde se některé dokumenty – zejména z těch nejdůležitějších akcí – skartovaly „ihned po použití“. Tuto skutečnost může jen v nepatrné míře kompenzovat další použitý pramen, rozhovory s dvěma desítkami bývalých pracovníků MV a StB.

V druhé polovině padesátých let a v letech šedesátých se „studená válka“ změnila v „mírové soužití“ dvou diametrálně odlišných vojenských, politických a hospodářských bloků. Po celé toto období však trvala „tajná válka“, vedená zpravodajskými službami. Posoudit průběh, vývoj či výsledky této „války“ není úkolem této studie. Domnívám se, že věrohodné prameny, které by umožnily jakýkoliv seriózní pokus v tomto směru, dosud nejsou k dispozici.

Přes všechna vyjmenovaná omezení však věřím, že studie přispěje k poznání úlohy Státní bezpečnosti v daném období.

František Koudelka

I. Organizace a vymezení působnosti Státní bezpečnosti

1. Státní bezpečnost do roku 1953

Výstavba bezpečnostního aparátu po roce 1945 navázala na demokratické zásady uplatňované v předmnichovské republice. Probíhala však ve složitých podmínkách a stala se předmětem politického boje, v němž dominující silou byli komunisté. Využívali skutečnosti, že v čele ministerstva vnitra – do jehož působnosti bezpečnost v Československu tradičně patřila – stál komunističtí Václav Nosek, a snažili se získat rozhodující vliv jak na ministerstvu, tak v jednotlivých složkách bezpečnostního aparátu a využít je pro svoje mocenské záměry. Jejich činnost se tak dostávala do rozporu s principy demokratického státu.

Výnosem ministerstva vnitra z 30. června 1945 byl právně konstituován Sbor národní bezpečnosti (SNB), do něhož byly začleněny všechny dosavadní bezpečnostní uniformované složky, tj. četnictvo, uniformovaná státní a obecní policie. (Na Slovensku byla jednotná Národní bezpečnost vytvořena již dříve nařízením předsednictva Slovenské národní rady z 23. února 1945.)

SNB v podstatě zajišťoval pořádkovou službu, podílel se na řešení tzv. malé kriminality (vymezené trestné činy menší společenské nebezpečnosti), a svými speciálními útvary i na ochraně státních hranic. Současně působily další, organizačně samostatné bezpečnostní složky: kriminální, zpravodajská a státobezpečnostní. Státní bezpečnost byla po roce 1945 budována jako výkonná (ne zpravodajská) složka na ochranu bezpečnosti československého státu. Příslušelo jí vyšetřování, zatýkání osob, provádění domovních prohlídek apod. Zabývala se především vyšetřováním trestné činnosti z doby okupace.

Bezpečnostní složky byly považovány za výkonné orgány ministerstva vnitra (na Slovensku pověřenectva vnitra) a příslušných národních výborů. V zemích a okresech platila dvojí podřízenost: bezpečnostní referent národního výboru byl zároveň přímým představeným příslušného velitele. Do značné míry se tedy zachovávala praxe předmnichovské republiky, že bezpečnostní aparát byl, pokud šlo o výkon služby, podřízen státním úřadům (po roce 1945 národním výborům) a ve věcech výcviku, vyučování, kázně

a kontroly svým představeným.⁵ V obou směrech však byl bezpečnostní aparát v nejvyšší instanci podřízen ministerstvu vnitra. Toho komunisté využívali, a proto kladli důraz na centralizaci aparátu.⁶

Zákon o Národní bezpečnosti č. 149/1947 Sb. z 11. července 1947 proklamoval zřízení Sboru národní bezpečnosti jako výkonného orgánu správních úřadů Národní bezpečnosti. Zahrnul do něho jak pořádkovou, tak kriminální a státobezpečnostní složku. Zároveň stanovil, že organizaci a výkon zpravodajské služby upraví vláda a že dosavadní organizace zpravodajské služby zůstává v platnosti do usnesení vlády, nejpozději však do konce roku 1947.⁷

Zákon formuloval úkoly Státní bezpečnosti jako „... zajištění Československé republiky před útoky na její svrchovanost, samostatnost a demokraticko-republikánskou formu, bezpečnost a obranu, dále zajištění osobní bezpečnosti ústavních činitelů a obrana proti hospodářskému vyzvědačství“.⁸ Zákon rovněž stanovil, že ministerstvo vnitra vykonává uvedenou činnost prostřednictvím ústředny Státní bezpečnosti, která je při něm zřízena jako „výkonná složka“.⁹

Zajímavé jsou pasáže zákona, týkající se perspektivy Státní bezpečnosti: „... zúží-li se rozsah úkolů Státní bezpečnosti, sloučí ji vláda svým nařízením se složkou kriminální“.¹⁰ Předpokládal tedy, že po vyřešení rozhodující části případů trestné činnosti z doby okupace přestane být Státní bezpečnost samostatnou složkou.

Vývoj StB se však ubíral jiným směrem. Ministerstvo vnitra vyřešilo spory o postavení zpravodajské služby tak, že k 31. prosinci 1947 převzaly

5 Viz zákon č. 299/1920 Sb. o četnictvu.

6 Současně se snažili získat rozhodující pozice v jednotlivých složkách. Silný vliv měli v pohotovostních útvarech SNB, složených převážně ze zcela nových lidí. Úplně pod vliv komunistů se dostaly zpravodajské útvary (tj. sedmý odbor ministerstva a zpravodajská oddělení zemských odborů bezpečnosti, tzv. zemské odbory bezpečnosti II – ZOB II).

O tom, jak komunisté využívali svých pozic v jednotlivých složkách pro své politické záměry (zneužití výsledků K. H. Franka proti docentu V. Krajínovi, příprava provokací proti politickým partnerům, úloha pohotovostních útvarů v únoru 1948), viz Karel Kaplan: *Nekrvavá revoluce*, Mladá fronta, Praha 1993 a *Československo v letech 1945–1948*, SPN, Praha 1991.

7 Zákon Národní bezpečnosti č. 149/1947 Sb.

8 Tamtéž.

9 Tamtéž. Ústředna StB byla zřízena 1. prosince 1947. Do té doby byl nejvyšším orgánem zpravodajské i státobezpečnostní služby zpravodajský odbor MV.

10 Tamtéž.

zpravodajské úkoly úřadovny Státní bezpečnosti a pracovníci zrušených zpravodajských útvarů byli začleněni buď do těchto úřadoven, anebo na ministerstvo vnitra. Toto faktické spojení státobezpečnostní a zpravodajské složky bylo potvrzeno organizačními a legislativními opatřeními po únoru 1948.

Existence jednotného SNB byla znovu potvrzena novelizovaným zákonem o Národní bezpečnosti z 21. prosince 1948 (č. 286/1948 Sb.). V jeho rámci se však prohlubovala vnitřní specializace a dělba práce a postupně se konstituovaly dvě složky: Státní bezpečnost (StB) a Veřejná bezpečnost (VB). Z logiky mocenského myšlení, upřednostňujícího zájmy státu před zájmy občanů vyplývalo, že za nejdůležitější část jednotného SNB začala být považována Státní bezpečnost. Její privilegované postavení se oproti Veřejné bezpečnosti projevovalo v lepším početním, technickém i materiálním vybavení.

Státní bezpečnost prošla bezprostředně po únoru 1948 bouřlivým vývojem. Po „očistě“ od příslušníků bývalých bezpečnostních sborů a „politicky nespolehlivých“ počet jejich pracovníků rychle vzrůstal. Z původních 2864 pracovníků StB¹¹ vzrostl v roce 1952 asi na deset až jedenáct tisíc.¹² Pro srovnání chci připomenout, že počet pracovníků vykonávajících obdobnou činnost za předmnichovské republiky činil asi pět set lidí.¹³

Státní bezpečnost prošla řadou organizačních změn. V říjnu 1948 vznikla na ministerstvu vnitra „Skupina I. Bezpečnost“, v jejímž rámci působil

11 Ota Holub: *Vývoj SNB a vojsk MV v letech 1948-1960*, Praha 1978, str. 24. Jiří Batelka v *Informaci o vývoji organizační struktury a zaměření Státní bezpečnosti na úseku vnitřních problematik* (napsáno v roce 1968 pro tzv. Pillerovu komisi) uvádí, že státobezpečnostní a zpravodajské složky měly k 31. prosinci 1947 celkem 2793 pracovníků. (Rukopis str. 13). Studie z roku 1968 (autor neuveden, *A MV ČR*, f. A 34, a.j. 1014) počet pracovníků zpravodajské a státobezpečnostní služby k tomuto datu konkretizuje :

- 402 – VII. odbor MV,
- 335 – zpravodajské útvary v zemích a oblastech v Čechách a na Moravě,
- 1527 – státobezpečnostní služba v Čechách a na Moravě,
- 220 – VII. odbor pověření vnitra v Bratislavě,
- 309 – odbočky Státní bezpečnosti na Slovensku.

12 Jan Frolík: Nástin organizačního vývoje státobezpečnostních složek SNB v letech 1948 až 1989, *Sborník archivních prací* č. 2/1991, str. 480. Podle výkazu ministerstva či zpráv pro kolegium ministra J. Batelka v citované práci uvádí skutečné stavy pracovníků StB: k 1. červnu 1950 – 6717, k 31. březnu 1951 – 7981, v dubnu 1952 – 9502.

13 Zdeněk Zikmundovský: *Organizace státobezpečnostní a zpravodajské služby v ČSR v letech 1919–1938, 1945–1948, rukopis studie zpracované v odborné komisi MV v březnu 1990*, str. 15.

odbor BA, označovaný jako odbor StB nebo velitelství StB. V souvislosti se zřízením krajů k 1. lednu 1949 byla vytvořena krajská velitelství StB. Velitelství Státní bezpečnosti existovala i v jednotlivých okresech.

V květnu 1950 bylo zřízeno ministerstvo národní bezpečnosti a na konci téhož roku proběhla reorganizace StB. V jejím rámci bylo na ministerstvu národní bezpečnosti vytvořeno velitelství Státní bezpečnosti, které se členilo na šest sektorů. Další reorganizace se uskutečnila v červenci 1952. Velitelství StB bylo nahrazeno Hlavní správou StB, která měla osm odborů a jedno samostatné oddělení. Nová organizace byla v materiálu předloženém kolegiu ministra národní bezpečnosti zdůvodněna potřebami zajistit návaznost na organizační strukturu StB v krajích a okresech a zvládnout nové, širší úkoly StB. Velitelství StB bylo podle tohoto materiálu zrušeno proto, že MNB není čistě vojenskou organizací, „nýbrž spravuje a řídí jednotlivé bezpečnostní úseky“.¹⁴

Za početnými reorganizacemi Státní bezpečnosti v prvním období lze vysledovat různé motivy a zájmy. Od reorganizace koncem roku 1950 se však zřetelně prosadila tendence přestavět aparát StB podle sovětského vzoru. I když nemáme k dispozici přesné podklady pro srovnání, byla tato přestavba definitivně dokončena zřejmě až reorganizací z října 1953.

Nový zákon o Národní bezpečnosti z 28. prosince 1948 definoval SNB v souladu s předcházejícím zákonem jako výkonný orgán ministerstva vnitra, krajských a okresních (ústředních) národních výborů. Okruh pravomocí bezpečnostních referentů národních výborů vůči SNB byl však postupně zužován. Po zřízení ministerstva národní bezpečnosti v květnu 1950 byla vazba SNB na národní výbory několika vyhláškami prakticky zrušena (na Slovensku podobně i vazba na sbor pověřenců) a bezpečnostní orgány byly řízeny jen po vertikální linii, což odpovídalo potřebám mocenského centra nastoleného totalitního režimu.

Bezpečnostní aparát rozšiřoval svoji působnost a postupně od národních výborů přebíral některé správní úkoly, které z bezpečnostního hlediska považoval za důležité. Šlo např. o agendu občanských průkazů, hlášení obyvatel, zbraní a střeliva, výbušnin a jedů. Tyto záležitosti však nevyřizoval jako výkonný orgán národních výborů, ale samostatně, vlastním jménem.¹⁵ Přebí-

14 Jiří Batelka, c.d., str. 59. – Změnami v organizaci Státní bezpečnosti v tomto období se podrobně zabývá zmíněná studie Jana Frolíka.

15 O tom podrobněji Z. Lukeš: *Základy bezpečnostního práva*, Praha 1971.

ral také agendu od jiných resortů. Nejdůležitější bylo zařazení vězeňství do resortu ministerstva národní bezpečnosti 18. července 1952.

Zákon o Národní bezpečnosti definoval úkoly SNB velmi rámcově. Chránit lidově demokratické zřízení, střežit státní hranice, zajistit bezpečnost osob a majetku a udržovat veřejný pořádek. Takovéto obecné vymezení úkolů bezpečnostního aparátu bylo záměrné, neboť umožňovalo usměrňovat jeho činnost podle aktuálních politických potřeb.¹⁶

Až do roku 1963 se vycházelo z toho – a bylo to potvrzeno i usnesením předsednictva ÚV KSČ ještě v prosinci 1963 – že do působnosti StB patří trestné činy věcně příslušné krajským soudům (do konce roku 1952 Státnímu soudu). Podle trestního řádu z roku 1950 (zákon č. 87) šlo o trestné činy podle první hlavy zvláštní části trestního zákona a zákona na ochranu míru, na které byl stanoven trest smrti nebo u nichž dolní hranice odnětí svobody činila deset let. Novela trestního řádu z roku 1956 (zákon č. 64) snížila dolní hranici na pět let a stanovila trestné činy, které příslušely krajským soudům, i když byla dolní hranice trestu nižší: podvracení republiky, teror, záškodnictví, sabotáž. V novém trestním řádu z roku 1961 (zákon č. 141) se již nehovoří o trestu smrti; dolní hranice zůstala stejná a k vyjmenovaným trestným činům, o nichž měl rozhodovat krajský soud, přibyl trestný čin poškozování státu světové socialistické soustavy. Příslušný prokurátor mohl ovšem rozhodnout o tom, že vyšetřovací útvary Státní bezpečnosti mohly prošetřovat i další trestné činy.

Činnost Státní bezpečnosti v letech 1948–1953 již byla popsána v mnoha člancích a pracích publicistického charakteru, v oficiálních dokumentech i v historických pracích Karla Kaplana. Státní bezpečnost byla jedním z nejdůležitějších nástrojů masové politické perzekuce a přípravy politických procesů té doby. V operativní činnosti používala ve velkém rozsahu provokace, ve vyšetřování pak fyzické i psychické násilí. Výrazně se podílela na hrubém porušování zákonů a měla velký podíl na utrpení desetitisíců nevinných lidí.

16 Známy je výrok A. Čepičky, tehdejšího ministra spravedlnosti: „Zákony musíme dělat co nejširší a směrnicemi tlumočit podrobnosti orgánům, aby široké formulace využily.“ (Citováno z práce Viléma Hejla: *Zpráva o organizovaném násilí*, Praha 1990, str. 313). Skutečnost, že zákon byl jen „stručný a rámcový“, kladně hodnotili i historikové SNB, neboť umožňoval, „aby ministr vnitra mohl organizačními směrnicemi bezpečnost volně usměrňovat a podle potřeby účinně ovlivňovat.“ (*Učební skripta k historii SNB, II. díl*, 1974.)

2. Organizace státobezpečnostních složek v letech 1953–1963

Předsednictvo ÚV KSČ projednávalo 9. září 1953 reorganizaci vlády. Jedním z bodů přijatého usnesení bylo i rozhodnutí sloučit ministerstvo vnitra a ministerstvo národní bezpečnosti v jedno ministerstvo. Ministerstvo národní bezpečnosti bylo zrušeno 11. září. Do čela nového ministerstva vnitra byl 14. září jmenován Rudolf Barák, dřívější předseda Krajského národního výboru v Brně a od března 1953 náměstek předsedy vlády.

Organizační strukturu nového ministerstva spolu s návrhem na řízení jednotlivých úseků resortu náměstky ministra a návrhy na personální obsazení náčelníků centrálních součástí a krajských správ projednal politický sekretariát ÚV KSČ 29. září 1953. Rozkazy o organizaci ministerstva a jmenování náčelníků součástí vydal R. Barák 1. října.¹⁷ Krajské a okresní správy MV byly zřízeny k 1. lednu 1954.¹⁸

Každá zásadnější reorganizace měla určité důvody a motivy. Mohla být reakcí na změny ve společnosti, mohly se v ní prosazovat i různé subjektivní zájmy jednotlivců nebo institucí. V případě reorganizace MV a StB z října 1953 vyvstává otázka, zda šlo o hlubší koncepční záměr, zda to byla reakce na hrubé porušování zákonnosti ze strany StB, anebo zda šlo o povrchní představy, jak zlepšit činnost státního aparátu, případně i o záminku k nahrazení zjevně neschopného ministra národní bezpečnosti Karola Bacíčka.

Reorganizace MV a StB byla součástí rozsáhlejších změn v celém státním aparátu, „nového kurzu“, který se objevil v politice komunistických stran sovětského bloku v létě a na podzim 1953 jako reakce na neúnosnost dosavadní mezinárodněpolitické orientace bloku a na první příznaky krize komunistických režimů.¹⁹

Korekce dosavadní politické linie KSČ se připravovala po návštěvě Antonína Zápotockého v Moskvě a kritice ze strany sovětského vedení v červenci a srpnu 1953. Zveřejněna byla v referátě A. Zápotockého na zasedání ÚV KSČ 4. září a v programovém prohlášení vlády z 15. září 1953.

Prováděné změny se týkaly především ekonomické a sociální oblasti. Ze sedmi komisí, které předsednictvo ÚV KSČ 16. července vytvořilo

17 Tajné rozkazy ministra vnitra č. 144 a 145.

18 Tajný rozkaz ministra vnitra č. 197 z 31. prosince 1953.

19 Viz Karel Kaplan: *Československo v letech 1953–1966*, SPN, Praha 1992, str. 4–15.

„k prozkoumání“ hlavních problémů,²⁰ se ani jedna nezabývala otázkami zákonnosti nebo činností StB. V referátu A. Zápotockého na zasedání ústředního výboru se sice hovořilo o nutnosti dodržování zákonů a objevila se kritika porušování zákonnosti i kritika SNB, byla však příliš okrajová a nemohla být podnětem k hlubší analýze činnosti bezpečnostního aparátu a k zásadnějším změnám v jeho práci.²¹ Také činnost nového ministra a skutečnost, že ještě v roce 1954 a 1955 probíhaly politické procesy²² nenasvědčují tomu, že by se reorganizace MV a StB děla s hlubšími koncepčními záměry.

Pozoruhodné ovšem je, že se ministrem vnitra nestal některý z vedoucích funkcionářů ústředního výboru KSČ nebo jeho aparátu, ale poměrně mladý (osmatřicetiletý) Rudolf Barák. Největší vliv na prováděné změny měl v té době prezident A. Zápotocký, který Baráka zřejmě znal ze svého dřívějšího působení ve funkci předsedy vlády. Nelze proto z jeho strany vyloučit jistý záměr zvýšit význam funkce ministra vnitra jako představitele státu, případně zavést pořádek v bezpečnosti a v jejím vztahu k ústřednímu výboru KSČ.

Nově vytvořené ministerstvo mělo sice název ministerstvo vnitra, ale náplň práce zůstalo ministerstvem bezpečnosti. Tato skutečnost byla ještě zvýrazněna tím, že v souvislosti s prováděnou reorganizací byla přenesena agenda národních výborů z ministerstva vnitra do působnosti vlády a agenda místního hospodářství (komunální podniky) do nově vytvořeného ministerstva místního hospodářství. Bezpečnostní agenda v působnosti ministerstva vnitra výrazně převyšovala agendu všeobecné vnitřní správy. Zájmům a potřebám bezpečnostního aparátu byla podřízena jeho veškerá činnost.

20 SÚA – A ÚV KSČ, f. 02/1, sv. 36, a.j. 353.

21 V referátu A. Zápotockého na zasedání ÚV KSČ se mluví o nutnosti „vymýtit všechny jevy neodpovědnosti a libovůle, ať by se projevil kdekoliv“. Nezákonný postup na východním Slovensku, o kterém se na zasedání ústředního výboru hovořilo, nebyl podle Zápotockého ojedinělým jevem. V této souvislosti řekl, že jsou to „některé orgány bezpečnosti a justice, které nám svými zásahy a jednáním často pojem socialistické zákonnosti diskreditují“. Když v další části referátu připomínal slova Klementa Gottwalda o přátelském a trpělivém přesvědčování rolníků, řekl, že je třeba, aby si tato slova denně připomínali „komunisté, funkcionáři národních výborů, veřejní pracovníci – a já k tomu dodávám, soudruzi – i příslušníci SNB“.

22 Vedle tzv. následných procesů, navazujících na proces s Rudolfem Slánským a spol., šlo především o procesy proti bývalým sociálním demokratům. Ze sedmdesáti procesů, ve kterých bylo odsouzeno více než 250 bývalých sociálních demokratů, proběhla většina v letech 1954–1955.

Schéma organizace ministerstva vnitra a řízení jednotlivých správ a odborů ministrem a náměstký – tak jak bylo předloženo politickému sekretariátu ÚV KSČ – je uvedeno na následující stránce. Pokud jde o organizaci, liší se citovaný rozkaz ministra z 1. října jen tím, že místo sekretariátu ministra je uvedena vnitřní správa.²³

Zatímco v případě Veřejné bezpečnosti a Sboru nápravných zařízení (SNZ) byla převzata stávající organizační struktura, došlo u Státní bezpečnosti k podstatné změně. Hlavní správa StB byla zrušena. Jednotlivé správy a samostatné odbory se staly samostatnými organizačními jednotkami nikoliv Státní bezpečnosti, ale ministerstva vnitra.

Je zajímavé, že samotný termín Státní bezpečnost se v tomto období (a vlastně po celou Barákovu éru) příliš nepoužíval a byl obvykle nahrazen termínem „operativní orgány MV“. Např. ve zprávě o početních stavech MV, kterou R. Barák předložil v prosinci 1953 politickému sekretariátu ÚV KSČ, se píše o operativních součástech MV a v závorce se uvádí – bývalá Státní bezpečnost. Ve směrnících pro agenturně-operativní práci z roku 1954 se termín Státní bezpečnost vůbec nevyskytuje. V pozdějších dokumentech z dílny ministerstva vnitra se pak můžeme setkat s různým chápáním obsahu tohoto termínu. Často se používal pro všechny pracovníky resortu ministerstva vnitra, kteří nebyli příslušníky Veřejné bezpečnosti či Sboru nápravných zařízení. Až do července 1965, kdy přijatý zákon o Sboru národní bezpečnosti stanovil, že SNB tvoří Státní bezpečnost a Veřejná bezpečnost, Státní bezpečnost jako taková formálně vlastně neexistovala. Oficiálně byly součástí tvořící Státní bezpečnost určeny až rozkazem ministra vnitra č. 36 z prosince 1966.

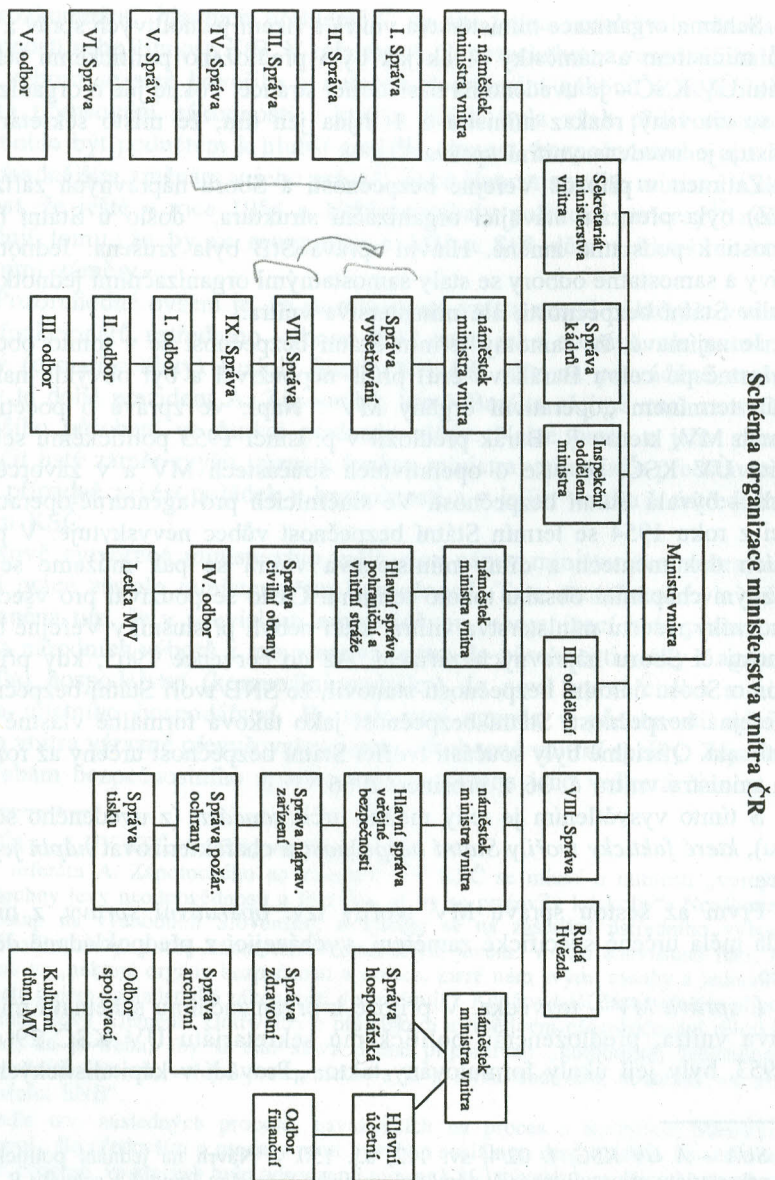
S tímto vysvětlením je tedy možné určit *součásti* (z uvedeného schématu), *kteří fakticky tvořily Státní bezpečnost* a charakterizovat *náplň jejich práce*.

První až šestou správu MV tvořily tzv. *operativní správy*, z nichž každá měla určené specifické zaměření, vycházející z předpokládané dělby práce.

I. správa MV – rozvědka. V příloze k organizačnímu schématu ministerstva vnitra, předloženému politickému sekretariátu ÚV KSČ 29. září 1953, byly její úkoly formulovány takto: „Provádí v kapitalistických

23 SÚA – A ÚV KSČ, f. 02/4, sv. 112, a.j. 150. – Návrh na jednání politického sekretariátu připravil tehdejší náměstek ministra Stanislav Baudyš a schválil R. Barák. Návrh je datován 21. září 1953.

státech agenturní rozpracování emigračních center, špionážních center a provádí agenturně-operativní ochranu československých zastupitelských úřadů v cizině“.

II. správa MV – kontrarozvědka. Jejím úkolem bylo podle zmíněného dokumentu vést boj „proti kapitalistickým špionážním agenturám na území Československé republiky“.

III. správa MV – politická kontrarozvědka, „bojuje proti vnitřnímu nepříteli, odhaluje ilegální organizace a protistátní skupiny“.

IV. správa MV – ekonomická kontrarozvědka, „bojuje proti špionáži, škůdcovství, diverzím a sabotáži v průmyslu a zemědělství, provádí ochranu státního tajemství“.

V. správa MV – „bojuje proti špionáži, škůdcovství, diverzím a sabotáži v dopravě a spojích“. Od 1. ledna 1963 se stala součástí IV. správy MV.

VI. správa MV – vojenská kontrarozvědka, „bojuje proti kapitalistickým špionážním agenturám a jiným nepřítelům v československé armádě, pohraniční a vnitřní stráž a chrání vojenské tajemství“.

Mezi operativní součástí v uvedeném schématu patřil i *V. odbor*, do jehož kompetence spadala operativní činnost proti tzv. východní emigraci, tj. emigrantům z Ruska, Ukrajiny aj. Již v roce 1955 byl začleněn do III. správy MV.

Přehled o vnitřní organizační struktuře operativních správ obsahuje příloha č. 1.

Správa vyšetřování podle citovaného dokumentu „provádí vyšetřování zatčených špionů, teroristů, spiklenců a jiných závažných protistátních činů“.

Z úkolů operativních správ a správy vyšetřování, jak byly formulovány v materiálu předloženém politickému sekretariátu ÚV KSČ 29. září 1953, je zřejmé zaměření StB na „závažné protistátní trestné činy“, tedy trestné činy věcně příslušné krajským soudům.

Náplní práce *VII. správy MV* bylo sledování, tzv. ustanovky,²⁴ zatýkání, osobní a domovní prohlídky. Od 1. července 1956 přešlo zatýkání a domovní prohlídky do kompetence správy vyšetřování.

²⁴ Ustanovka byla jakýmsi přípravným šetřením k určitým osobám. Pro potřeby operativních pracovníků je zajišťovaly specializované útvary v rámci tehdejší VII. správy MV a VII. odborů krajských správ. Šetření shrnovalo poznatky ze všech evidencí bezpečnostních složek, údaje o zaměstnání, získávané z evidence nemocenské pojišťovny, záznamy z trestního rejstříku, poznatky získané prostřednictvím důvěrníků v místě bydliště aj.

VIII. správa MV – zajišťovala ochranu prezidenta republiky a „představitelů strany a vlády“.

IX. správa se zabývala výzkumem, vývojem, výrobou a instalováním operativní techniky, radiokontrarozvědkou, radioobranou a prováděla dozor nad vládními spoji.

Radiokontrarozvědka se 1. listopadu 1955 osamostatnila jako *pátý zvláštní odbor*. Ve spolupráci s dalšími státy sovětského bloku vyhledávala a zaměřovala agenty zahraničních rozvědek při jejich spojení s rozvědnými centrály.

Ke stejnému datu se osamostatnila i radioobrana, tj. rušení zahraničního rozhlasu, jako *šestý zvláštní odbor*.

Mezi technické součásti StB patřila rovněž *šifra*, na schématu označená jako III. oddělení. Toto oddělení bylo k 1. lednu 1955 změněno v VI. odbor a k 15. dubnu téhož roku ve *zvláštní správu*. Zvláštní správa zajišťovala šifrová spojení ministerstva vnitra i všech ostatních ministerstev a ústředních orgánů.

První zvláštní odbor plnil funkci operativní evidence a archivu. *Druhý zvláštní odbor* se zabýval prověrkou korespondence a *třetí zvláštní odbor* agendou pasů a víz. (Byl zrušen 1. srpna 1956. Část jeho agendy přešla do prvního zvláštního odboru a část do působnosti Veřejné bezpečnosti.)²⁵

Organizace státobezpečnostních složek v rámci krajských správ MV byla v podstatě stejná. Náplň práce jednotlivých odborů odpovídala působnosti centrálních správ. Výjimku tvořily: Vojenská kontrarozvědka (VI. správa MV), jejíž organizace byla přizpůsobena struktuře armády, VIII. správa (ochrana), která měla obdobné pracoviště jen v Bratislavě, a zvláštní správa. Prvnímu a druhému zvláštnímu odboru MV odpovídala zvláštní oddělení na krajských správách.

V rámci okresních správ MV působily „operativní skupiny“.

Při každé reorganizaci bezpečnostního aparátu se vždy střetávaly představy o racionálním řízení aparátu s problémem dělby pravomocí (moci) a vzájemné kontroly. Reorganizace z října 1953, pokud jde o StB, upřednostňovala dělbu pravomocí. Místo jednotné Státní bezpečnosti, řízené jedním náměstkem ministra, působilo po reorganizaci devět správ a několik samostatných odborů. Na jejich přímém řízení se podílel ministr a tři náměstci.

25 Časové údaje o organizačních změnách v roce 1955 a 1956 jsou převzaty z citované práce Jana Frolíka.

Uvedené schéma organizace bylo zároveň návrhem na řízení jednotlivých součástí ministerstva a bezpečnostních složek. Pokud jde o státobezpečnostní složky, návrh předpokládal, že ministr bude přímo řídit šifru a správu ochrany, první náměstek operativní správy a další náměstek ostatní součásti StB. Politický sekretariát ÚV KSČ však rozhodl, že vojenskou kontrarozvědku bude řídit náměstek pro vojska MV.²⁶

V dalším období došlo k některým změnám. Rozkazem ministra č. 177 z 22. září 1954 byla V. správa MV vyjmuta z podřízenosti prvního náměstka a podřízena K. Košťálovi. VII. správa MV byla naopak podřízena prvnímu náměstkovi A. Prchalovi.

Politické byro ÚV KSČ 3. ledna 1955 rozhodlo, že vzhledem ke zvláštnímu charakteru úkolů první správy (rozvědky) ji bude řídit přímo ministr. V souvislosti s výměnou náměstků pro vojska zároveň rozhodlo, že vojenskou kontrarozvědku bude řídit první náměstek. Tento stav zachovával i rozkaz ministra vnitra č. 11 z 3. února 1959 o rozdělení kompetencí na ministerstvu vnitra. Podle tohoto rozkazu zvláštní správu (šifru) řídil „druhý“ náměstek a správu ochrany náměstek pro týlové součásti Karel Klíma, který byl před jmenováním náčelníkem této správy.

Je ovšem otázkou, zda organizační změny v roce 1953 a řízení státobezpečnostních složek více členy vedení ministerstva opravdu vedly k decentralizaci moci. Lze předpokládat, že nikoliv. Protože u vedoucích funkcionářů ministerstva převládalo operativní řízení výkonných složek, došlo postupně naopak k obrovskému soustředění moci v rukou ministra vnitra. Ten svými rozkazy nejen určoval organizaci a vydával předpisy upravující výkon služby jednotlivých složek, ale rozhodoval i o konkrétních otázkách, o jednotlivých akcích a případech. Postavení R. Baráka jako ministra vnitra bylo navíc posíleno tím, že od X. sjezdu KSČ (červen 1954) byl členem politického byra ÚV KSČ, tedy mocenského centra státu.²⁷

26 Prvním náměstkem ministra vnitra byl Antonín Prchal. Po jeho odvolání v dubnu 1956 do této funkce nastoupil Josef Kudrna, pracovník aparátu ÚV KSČ. Dalším náměstkem, který řídil státobezpečnostní složky, byl Karel Košťál. Byl odvolán společně s A. Prchalem a jeho místo zaujal Štefan Demjan, pracovník aparátu KV KSS v Banské Bystrici. Náměstkem pro vojska MV se stal Oskar Jeleň. Na základě usnesení politického sekretariátu ÚV KSČ z 3. ledna 1955 ho vystřídal Ludvík Hlavačka, dosavadní náčelník Pohraniční stráže.

27 R. Barák byl členem politického byra do 6. února 1962. L. Štrougal ani J. Kudrna se po svém jmenování ministry vnitra členy politického byra či předsednictva ÚV KSČ nestali. Bylo to opatření, které mělo zamezit přílišné koncentraci moci v rukou ministra vnitra, jak se to stalo v případě R. Baráka.

Po nástupu Lubomíra Štrougala do funkce ministra vnitra (23. června 1961) došlo k dalším změnám v řízení státobezpečnostních složek. V roce 1962 byl počet náměstků rozšířen a nový náměstek Jaroslav Klíma řídil IV. správu (ekonomickou kontrarozvědku) a správu vyšetřování. Vojenská kontrarozvědka byla opět podřízena náměstkovi pro vojska MV Karlu Peprnému. Na řízení StB se tedy vedle ministra podíleli čtyři náměstci.²⁸

Organizační struktura státobezpečnostních složek z přelomu let 1953 a 1954 vydržela – s menšími korekturami v roce 1955 – poměrně dlouhou dobu. K novému organizačnímu uspořádání Státní bezpečnosti došlo až v roce 1964 a 1966. V Československu se v tomto období udály významné společenské přeměny. Měnily se politické i právní poměry, totalitní režim dostával jinou podobu a to vytvářelo nové podmínky i pro práci Státní bezpečnosti. Změny prodělávala rovněž trestní politika, formulovaná usneseními politického byra nebo předsednictva ÚV KSČ. Postupně také docházelo ke změnám ve vymezení úkolů Státní bezpečnosti.²⁹

K prvním korekturám v politické linii komunistické strany i ve společnosti došlo po výbuchu lidové nespokojenosti a následujícím „novém kurzu“ komunistických stran sovětského bloku v roce 1953. Impulzem dalších změn se stal XX. sjezd sovětských komunistů, který proběhl v únoru 1956 a odhalil a odsoudil některé nezákonnosti, ke kterým došlo za vlády J. V. Stalina. Zformuloval novou politickou linii spjatou se jménem N. S. Chruščova. Odlišně od předcházejícího období řešil základní otázky mezinárodního soužití i „výstavby socialistické společnosti“. Značný význam mělo odmítnutí Staliny teze o neustálém zostřování třídního boje, která teoreticky zdůvodňovala masové politické perzekuce.

V rozsáhlé vnitrostranické diskusi v KSČ na jaře 1956 se mj. objevila i kritika práce bezpečnostního aparátu a otázky tzv. socialistické zákonnosti zaujaly důležité místo při jednání březnového zasedání ÚV KSČ i červnové celostátní konference. Usnesení konference deklarovalo vzájemnou kontrolu orgánů činných v trestním řízení jako záruku „socialistické zákonnosti“ a zdůraznilo zaměření bezpečnostního aparátu na preventivní činnost. K upevnění zákonnosti měly sloužit novely trestního zákona a trestního řádu a měl být také znovu zaveden institut vyšetřovacího soudce.

28 Důvodem k rozšíření počtu náměstků byla pravděpodobně dlouhodobější nemoc J. Kudrny.

29 V této práci vycházím z analýzy vývoje v Československu, kterou provedl K. Kaplan v publikaci *Československo v letech 1953–1966*, SPN, Praha 1992. Konkrétněji se zabývám otázkami, které měly bezprostřední vztah k činnosti Státní bezpečnosti.

Novely trestního zákona a trestního řádu byly spolu se zákonem o prokuratuře přijaty v prosinci 1956 (zákony č. 63, 64, 65). Oproti předchozím normám představovaly určitý pokrok. Trestní zákon např. zrušil trest odnětí svobody na doživotí a nahradil jej trestem odnětí svobody na dvacet pět let. Zrušil všechna ustanovení, která vylučovala udělení podmíněných trestů či snížení trestu nebo obsahovala povinnost uložit peněžitý trest či propadnutí jmění. Nově zavedl institut upuštění od potrestání v případě, kdy šlo o trestný čin menšího významu a pachatel jinak vedl řádný život. Nově formuloval skutkové podstaty některých trestných činů (pobuřování, podvracení republiky, teror). Trestní řád zdůrazňoval presumpci nevinny obžalovaného, ukládal všem orgánům činným v trestním řízení, aby přihlížely ke všem okolnostem případu, včetně těch, které svědčí ve prospěch obviněného. Výslovně stanovil, že doznání obviněného nezbavuje orgány činné v trestním řízení povinnosti ověřit a všemi dosažitelnými důkazy přezkoumat oprávněnost obvinění.

Význam zmíněných právních norem nelze posuzovat izolovaně. Spolu s dalšími změnami a v souvislosti s politickým pohybem ve společnosti však znamenaly nikoliv zanedbatelnou změnu politických a právních poměrů.³⁰

Na tomto závěru nic nemění skutečnost, že se vedení komunistické strany urputně bránilo přiznat porušování zákonnosti v nejznámějších politických procesech předcházejícího období.³¹ Význam přijatých právních norem byl také oslabován následným „tvrdším politickým kurzem“ vedení komunistické strany.

Jestliže vedení komunistické strany nejevilo ochotu přistoupit k revizi politických procesů, nelze se divit, že neprovedlo ani hlubší analýzu práce Státní bezpečnosti. Názor, že se bezpečnost vymkla kontrole komunistické strany a nadřazovala se nad ni, byl příliš povrchní a účelový. Nemohl vést k důslednému odhalení nezákonností v práci Státní bezpečnosti ani k odhalení a potrestání jejich nositelů.³² I když bylo hrubé porušování zákonů

30 Karel Kaplan v citované práci píše o první „demokratizaci“ mocenskopolitického systému (str. 64).

31 Přesvědčivě to dokazuje zpráva tzv. Pillerovy komise z roku 1968. (*O procesech a rehabilitacích I*, vydavatelství Florenc, Brno 1990.) Viz též Karel Kaplan: *Nezkrvávaná revoluce*, Mladá fronta, Praha 1993, str. 366–385.

32 Je až neuvěřitelné, jak malý počet pracovníků StB byl propuštěn ze služeb MV pro porušování zákonů. Podle informace správy kádrů pro ministra vnitra z roku 1962 bylo od roku 1951 do 30. září 1962 pro porušování zákonnosti propuštěno 26 příslušníků SNB. Dva z nich zůstali občanskými zaměstnanci MV. Zajímavé je i časové rozložení propuštěných:

z práce StB postupně odstraněno (průběh tohoto procesu není dosud historicky objasněn), k hlubší analýze a nové zákonné úpravě činnosti Státní bezpečnosti nedošlo. Její práce byla i nadále regulována jen interními normami ministra vnitra.

V souvislosti s událostmi v Polsku a Maďarsku v roce 1956 nastoupilo vedení KSČ „tvrdý kurz“, který v mnohém znamenal návrat k názorům oficiálně odsouzeným. „Nesprávné názory“ a „kolísání“ dávala stranická propaganda do souvislosti s činností „imperialistických centrál“. Do popředí režimem vyznávaných hodnot se dostala „třídní příslušnost“ a „politická spolehlivost“. Argumenty stranické propagandě poskytovala i Státní bezpečnost.³³

V bezpečnosti a justici se „tvrdý kurz“ projevil kampaní proti „liberalismu“, „formalismu“ a „netřídnímu“ chápání „socialistické zákonnosti“.

1951 – 1	1957 – 2
1952 – 1	1958 – 1
1953 – 4	1959 – 0
1954 – 3	1960 – 1
1955 – 0	1961 – 2
1956 – 6	1962 – 3 (do 30. září)

(A MV ČR, f. Komise inspekce ministra vnitra, krabice 82, sv. 5). Za účast na přípravě procesu s tzv. protistátním centrem Rudolfa Slánského bylo v prosinci 1962 propuštěno 52 pracovníků MV. Na XII. sjezdu KSČ L. Štrougal vyhlásil, že se tím ministerstvo vnitra s porušováním zákonnosti vyrovnalo. Podle svědectví jednoho z pracovníků státně-administrativního oddělení ÚV KSČ pak v dalším období odmítal řešit případy jiných pracovníků MV, u kterých bylo prokázáno porušování zákonnosti. (SÚA - A ÚV KSČ, f. 05/11, sv. 91).

33 Jindřich Madry upozornil (*Boj za politickou obrodu v Československu po XX. sjezdu KSSS*, Praha 1969) na sérii článků v Rudém právu z října 1956 o zintenzivnění činnosti agentů zahraničních rozvědek.

Zvláštní význam mělo odhalení špionážní činnosti ředitele První české pojišťovny JUDr. Josefa Potočka a jeho spolupracovníků. (J. Potoček byl spolu s překladatelem doktorem Václavem Kvíčerou 30. prosince 1956 odsouzen k trestu smrti). Politické byro se dvakrát průběžně zabývalo výsledky vyšetřování a v lednu 1957 projednal sekretariát ÚV KSČ „závěry a poučení“ z procesu proti J. Potočkovi a spol. „Poučení“ viděla předložená zpráva v tom, že si zahraniční rozvědky hledají své agenty a pomocníky „především v řadách třídních nepřátel a lidí všelijak s nimi spjatých“. Navíc jim jde o lidi „mající stranickou legitimaci“. Závěry z procesu měly vyvodit nejen ústřední, krajské a okresní orgány, ale každá stranická organizace, neboť „... byl-li odhalen jeden velký Potoček v ústředním měřítku, pak to znamená, že nám může řídit v kraji, okrese a podobně 'menší' či 'malý' Potoček“.

Projednávání tohoto „poučení“ zahájilo kampaň proti tzv. bývalým lidem a „starým odborníkům“, kampaň, která vedla až k třídním a politickým prověrkám v roce 1958.

V tomto duchu proběhly aktivity funkcionářů bezpečnosti, prokuratury a soudů ve všech krajích. Stejně vyzněly i závěry politického byra ÚV KSČ z 2. července 1957, kdy se politické byro zabývalo plněním usnesení celostátní konference strany o „upevňování socialistické zákonnosti“ a výsledky prověrky trestního kolegia Nejvyššího soudu.³⁴ Výsledkem kampaně bylo zostření trestní politiky, které v roce 1958 vedlo k vzestupu počtu nepodmíněně odsouzených osob a k vyšší výměře ukládaných trestů.

XI. sjezd KSČ v červnu 1958 vyhlásil úkol „dovršit socialistickou výstavbu“ v Československu. Ve stranické propagandě se v souvislosti s tím dostávala do popředí hesla o „morálněpolitické jednotě lidu“ a rozvoji „socialistické demokracie“. Rozpor mezi těmito frázemi a důsledky zostření trestní politiky byl očividný. Politické byro ÚV KSČ, které se 21. dubna 1959 zabývalo „aplikací“ závěrů sjezdu na práci bezpečnosti, prokuratury a soudů, proto postavilo do popředí preventivní činnost těchto orgánů (viz kapitola 6).

V případech Státní bezpečnosti nebyla orientace na prevenci ani jediným, ani hlavním směrem, který jí politické byro určilo. Na prvním místě stál úkol „upevňovat“ orgány Státní bezpečnosti a justice. Ty pak měly „zintenzivnit odhalování protistátní činnosti“ a „nic neslevit z tvrdého a účinného postihu nepřátelských elementů“.

Jednu z příčin poklesu „protistátní činnosti“ v letech 1956 a 1957 vidělo politické byro v „rafinovanějších“ metodách „nepřátelské činnosti“. Zde se podle materiálu předloženého politickému byru přeneslo těžiště „od velkých veležrádných skupin na menší konspirativněji organizované vyzvědačské skupiny, řízené přímo západními nepřátelskými agenturami“. „Nepřítele“ vidělo politické byro i za některými negativními jevy v národním

34 Ve zprávě předložené politickému byru ministrem spravedlnosti Václavem Škodou se uvádí, že po celostátní konferenci soudy již mechanicky nepřebírají výsledky vyšetřování bezpečnosti. Ve snaze vyhnout se kritizovaným nedostatkům v porušování zákonnosti „uchýlily se namnoze do druhého extrému – k formalismu – jejich rozhodnutí nevyjadřují třídní obsah zákonů, což vede ke zmírnění trestního postihu a liberalismu vůči nepřátelům a asociálním živlům...“. Takový liberalismus byl podle ministra spravedlnosti nebezpečný zejména proto, že po celostátní konferenci bylo podáno velké množství návrhů na obnovení správního či soudního řízení – 1717 návrhů u soudů a kolem 14 000 u ostatních orgánů.

Z prověrky rozhodování Nejvyššího soudu provedené ministerstvem v březnu a dubnu 1957 vyplynulo, že ze 156 přezkoumaných případů došlo ve 22 k „závažnému pochybení“. Nejvyšší soud tak svými rozhodnutími „dezorientoval nižší soudy“.

(SÚA - A ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 143, a.j. 189).

hospodářství, a vytyčilo proto úkol „rozpracovat problematiku požárů, špatné investiční výstavby a poruchovosti v národních podnicích, jimiž jsou působeny velké národohospodářské škody a vyšetřováním důsledně odhalovat, zda nejde o sabotážní akce třídních nepřátel“.

Politické byro zároveň ve svém usnesení odmítlo mechanické posuzování jednotlivých případů a lidí. Od zjevných „třídně nepřátelských živlů“ se měly oddělovat „osoby z řad dělnické třídy a pracujících rolnictva“, především mladí lidé, dopouštějící se protistátní činnosti „z politické a třídní neuvědomělosti“. Preventivní opatření je měla „vyvést“ z nepřátelského vlivu a zabránit v pokračování jejich trestné činnosti. Usnesení také obsahovalo úkol „perspektivně připravit podmínky“ k tomu, aby ústní a jiné projevy „objektivně se jevící jako nepřátelství proti státu, pokud se jich dopustí dělníci a pracující rolníci a příslušníci jejich rodin z neuvědomělosti, nebyly trestány soudně“.³⁵

Celostátní konference KSČ konaná ve dnech 5. a 6. června 1960 konstatovala, že v Československu zvítězil socialismus a podle nové ústavy, přijaté o několik dní později, se Československo stalo socialistickou republikou. Antonín Novotný na konferenci vyzdvihl „všeobecný souhlas“ s novou ústavou a stávajícím režimem. Pro československé občany se prý stalo samozřejmostí „dbát na dodržování socialistických norem společenského soužití a socialistických zákonů“. Proti lidu, „který jde mílovými kroky vpřed k socialismu a komunismu“, stálo podle A. Novotného jen „pár těch utečenců za hranicemi“ a „pár informátorů z řad bývalých buržoazních vrstev“.³⁶

Také plenární zasedání ÚV KSČ v prosinci 1960, které se zabývalo „upevňováním socialistické zákonnosti“ a „zlidověním soudnictví“, došlo k závěru, že v důsledku socialistického rozvoje společnosti se „zákonitě zmenšuje“ rozsah protisociálních jevů a že normy života socialistické společnosti jsou nejen dobrovolně dodržovány, ale i aktivně podporovány velkou většinou našich občanů.³⁷ V boji s trestnou činností proto na první místo postavilo prevenci a výchovu. Donucovací prostředky se měly používat jen tam, kde morální a výchovné působení společnosti nepostačovalo.³⁸

35 SÚA – A ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 214, a.j. 291.

36 Usnesení a dokumenty ÚV KSČ. *Od celostátní konference KSČ 1960 do XII. sjezdu KSČ, díl 1.*, str. 16–18.

37 *Tamtéž*, str. 243.

38 *Tamtéž*, str. 244–245.

Nezanedbatelným prvkem tehdejší atmosféry byla i častější frekvence frází o rozvoji „socialistické demokracie“, jednostranně chápané jako pomyslná „účast pracujících na řízení a správě“.

V roce 1961 bylo přijato několik zákonů³⁹, které vytvářely podmínky k dalšímu zmírnění trestní represe. Trestní zákon např. v některých případech snižoval výše trestních sazeb a zkrátil nejvyšší možný trest odnětí svobody na patnáct let. Zdůraznil výjimečnost ukládání trestu smrti, který měl přicházet v úvahu jen u nejzávažnějších trestných činů a při mimořádně přitěžujících okolnostech. Umožňoval soudu diferencovaně posuzovat každý případ i osobu pachatele a případy trestné činnosti „nepatrné“ či „malé“ (u mladistvých) společenské nebezpečnosti řešit jako provinění u právě zřízených místních lidových soudů. Trestní řád přesněji vymezoval princip presumpce nevinu, rozšiřoval práva obhajoby, umožňoval společenským organizacím převzít záruku za nápravu obviněného apod.

Důležitým vnějším podnětem pro vývoj politické situace v Československu byly závěry XXII. sjezdu KSSS (říjen 1961). Sjezd znovu připomněl nezákonnosti z období Stalinovy vlády a zahájil v zemích sovětského bloku „tažení proti dogmatismu“.

Z „teoretických“ závěrů XXII. sjezdu měla pro československé poměry pozitivní význam teorie „všelidového státu“, který nahradil stát „diktatury proletariátu“. Tuto myšlenku přijal i XII. sjezd KSČ v prosinci 1962. Zpráva ústředního výboru konstatovala, že u nás existuje „vysoký stupeň přerůstání diktatury proletariátu ve všelidový stát“ a že vývoj socialistické státnosti směřuje „od proletářské demokracie k demokracii všelidové“.⁴⁰

Pod vlivem sjezdu sovětských komunistů se i KSČ vrátila k hodnocení některých politických procesů z padesátých let. Koncem srpna 1962 rozhodlo politické byro o zřízení nové komise k prověření politických procesů. V jejím čele stál tajemník ÚV KSČ Drahomír Kolder. Usnesení o prověření politických procesů přijal i XII. sjezd KSČ.

Zprávu o porušování zákonnosti „v období kultu osobnosti“ podal Antonín Novotný na zasedání ústředního výboru v dubnu 1963. Kromě jiného se v ní zabýval i hodnocením úlohy StB v letech 1949–1954. Podle

39 Byly to tyto zákony: Zákon č. 30/1961 Sb. o místních lidových soudech, zákon č. 60/1961 Sb. o úkolech národních výborů při zajišťování veřejného pořádku, zákon č. 62/1961 Sb. o organizaci soudu, trestní zákon č. 140/1961 Sb. a zákon o trestním řízení soudním č. 141/1961 Sb. (trestní řád).

40 Usnesení a dokumenty ÚV KSČ. *Od celostátní konference KSČ 1960 do XII. sjezdu KSČ, díl 2.*, str. 384.

něho vinou K. Gottwalda a dalších byly bezpečnostní orgány „povyšovány nad stranu“ a zaujímaly „výlučné postavení ve státě“. Státní bezpečnosti vytýkal „chybné zaměření do řad strany“ a uplatňování nezákonných metod.⁴¹ V srpnu byla publikována zpráva o revizi politických procesů z let 1949–1954. Rudolf Slánský a další bývalí komunističtí funkcionáři byli soudně rehabilitováni. V prosinci následovala rehabilitace tzv. buržoazních nacionalistů ve vedení slovenské komunistické strany v čele s Gustávem Husákem.

Přes úzkostlivou snahu vedení KSČ omezit revizi jen na procesy s komunisty měly rehabilitace a odhalení nezákonností velký význam. Byly jedním z klíčových momentů, které vedly k „liberalizaci“ komunistického režimu v šedesátých letech. Podněcovaly také k posouzení úlohy a metod práce Státní bezpečnosti.

Vedle těchto změn – z hlediska ministerstva vnitra a Státní bezpečnosti možno říci vnějších – zde působila ještě důležitá změna vnitřní. Rudolfa Baráka vystřídal ve funkci ministra 23. června 1961 Lubomír Štrougal. Barák, jmenovaný náměstkem předsedy vlády, byl pak v únoru 1962 zbaven všech funkcí a zatčen. Vyšetřování prokázalo „nezákonné hospodaření se státními prostředky“.⁴² Politické byro nechťelo „z vnitropolitických důvodů“ dělat z odsouzení Baráka „politický případ“. Přesto však na základě návrhu A. Novotného 3. dubna rozhodlo, že obžaloba na R. Baráka má být rozšířena o „politický dosah“ jeho činů.⁴³ Zpolitizování Barákova případu – i když jen „interní“ – vedlo kromě snahy prokázat mu chyby při řízení ministerstva logicky také k zdůrazňování nutnosti „nového pojetí“ práce.

41 *SÚA – A ÚV KSČ*, f. 0/1, sv. 101, a.j. 89. – S tím, jak StB porušovala tehdy platné zákony, se členové ústředního výboru seznámili ve zprávě Kolderovy komise, kterou si mohli v průběhu zasedání přečíst.

42 V cizích měnách se jednalo o částku pěti milionů korun, v československých penězích o více než 750 000 Kčs. Hlavní a skutečnou příčinu Barákova odvolání a odsouzení však byl jeho politický či spíše mocenský střet s A. Novotným. Není ovšem dosud plně objasněno, jak a kdy mezi oběma předními představiteli KSČ ke střetu došlo; zda byl bezprostředním podnětem Barákův dopis N. S. Chruščovovi, kritika A. Novotného při osobním jednání nebo prozrazení skutečnosti, že R. Barák soustřeďuje kompromitující informace o předních stranických a vládních činitelích, mj. i o A. Novotném a Jiřím Hendrychovi. (Uvedené podněty se navzájem nevylučují.)

43 *SÚA – A ÚV KSČ*, f. 02/2, sv. 344, a.j. 435. – R. Barák byl v dubnu 1962 odsouzen Vyšším vojenským soudem v Příbrami pro trestné činy sabotáže a rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví na patnáct let odnětí svobody.

Pro pracovníky ministerstva vnitra rozhodnotil činnost R. Baráka L. Štrougal ve svém výkladu k novým směrniciím a agenturně-operativní práci Státní bezpečnosti z 16. května 1962.⁴⁴ Nejprve připomněl hodnocení práce resortu A. Novotným na aktivu pracovníků ministerstva v listopadu 1961. Podle nejvyššího stranického představitele ministerstvo vnitra po XX. sjezdu KSSS „pomalu reorganizovalo“ svou práci a „značně zaostalo za stranickými orgány“. Pak shrnul Barákovy hříchy do těchto tezí: pokoušel se stavět proti ústřednímu výboru; tajil před stranou řadu důležitých materiálů; vytvářel stav nekontrolovatelnosti; pěstoval chybný pracovní styl; zneužíval svého postavení k osobnímu obohacování.

I když hodnocení činnosti R. Baráka bylo velmi povrchní a účelové, otevíralo dveře nejen kritice jeho činnosti, ale i práce bezpečnostního aparátu vůbec. Umožňovalo také prezentovat zjevné nedostatky v práci aparátu jako důsledek Barákova řízení.⁴⁵

Výklad L. Štrougala k novým směrniciím o agenturně-operativní práci Státní bezpečnosti byl prezentován jako nové pojetí práce Státní bezpečnosti. Přes verbální proklamaci nového pojetí činnosti však zde jen obtížně nacházíme, v čem vlastně spočívá. L. Štrougal např. zdůraznil, že „ostří naší bezpečnosti“ směřuje hlavně k likvidování „vnějšího nepřítele“. Poukazoval na nutnost ofenzivní práce, odhalování a maření záměrů protivníka. To vše však najdeme i v dokumentech z Barákovy éry. Bylo jistě důležité připomenout, že orgány Státní bezpečnosti jsou „bojovým oddílem strany a socialistického státu“, že pracují pod vedením a kontrolou komunistické strany. Ani to však nebylo nic nového.

Výraznější odlišení od dřívější praxe Státní bezpečnosti lze nalézt v kritice získávání spolupracovníků na základě kompromitujícího materiálu a v kritice provokací ze strany Státní bezpečnosti. L. Štrougal zdůrazňoval význam „neustálého styku s lidem“ (formulací „spojení StB s lidem“ rozuměl bezpochyby i síť důvěrníků), nutnost opírat se o „čestné občany“.

Nový ministr napadl také skutečnost, že „až do nedávna“ byli v evidencích ministerstva vnitra „dokonce někteří političtí a veřejní činitelé naší

44 Výklad ministra vnitra k některým zásadním otázkám práce Státní bezpečnosti a k novým směrniciím pro agenturně-operativní práci. Výklad ... je datován 16. května 1962 a vyšel současně se směrniciemi pro agenturně-operativní práci Státní bezpečnosti rozkazem ministra vnitra č. 13/1962.

45 *SÚA – A ÚV KSČ*, f. 05/11, sv. 92, str. 2–7. – Příkladem je hodnocení práce kontrarozvědky v dokumentu Zásady hlavního zaměření a organizační struktury jednotné Československé kontrarozvědky, schválené L. Štrougalem 17. února 1964.

republiky“, že se do evidence „bývalých lidí“ dostali lidé, kteří tam nepatřili. Kritizoval také náhodné a masové využívání sledování. V této kritice lze vysledovat určitý racionální přístup k činnosti Státní bezpečnosti, namířený proti obrovskému rozsahu a extenzivnímu způsobu práce StB.

K zásadnějším koncepčním úvahám však došlo až po XII. sjezdu komunistické strany.

Rozkazem z 29. ledna 1963 vytvořil ministr vnitra komisi odborníků, jejímž úkolem bylo „aplikovat“ závěry XII. sjezdu KSČ na podmínky resortu. Organizátorem práce komise se stal Stanislav Padrůněk, dřívější náčelník zvláštní správy, který byl 1. července 1962 pověřen vytvořením a řízením studijně-analytické skupiny ministerstva vnitra. Především jeho zásluhou se komisí zpracované Výhledy činnosti ministerstva vnitra do roku 1970 staly první hlubší analýzou činnosti ministerstva jako celku i jednotlivých složek spadajících do jeho působnosti.

Bylo zpracováno celkem sedm studií. Základní studie o postavení ministerstva vnitra poukazovala na přílišnou koncentraci moci v resortu a požadovala předání některých agend jiným resortům či národním výborům.⁴⁶

Ve studii Výhledy činnosti Státní bezpečnosti do roku 1970 provedli autoři rozsáhlý a poměrně důkladný rozbor jednotlivých operativních úseků Státní bezpečnosti. Konstatovali, že StB sice ve stále větším rozsahu vyhledává protistátní trestnou činnost, ale její skutečný postih klesá a že v převážné míře odhaluje trestnou činnost „menší společenské nebezpečnosti“. Odhalili řadu „nedostatků“ v agenturně-operativní činnosti, v řízení a organizaci Státní bezpečnosti a snažili se vysledovat i jejich příčiny. Dospěli až k závěru, že práce Státní bezpečnosti není v souladu se současným stavem společnosti. Podle autorů studie činnost ilegálních skupin usilujících o svržení režimu „převážně ustala“ a těžiště protistátní činnosti se přesunulo do působení zahraničních rozvědek. Státní bezpečnost však – v rozporu s oficiální linií – dvě třetiny svého usilí vynakládala na „vyhledávání vnitřního nepřítele“, a to i „v oblastech, kde nejsou podmínky pro vznik protistátní trestné činnosti“. Požadovali proto přenést těžiště činnosti Státní bezpečnosti proti „vnějšímu nepříteli“ a zúžit sféru činnosti uvnitř země, „v boji proti zbytkům vnitřních nepřátel“.

Autoři studie vycházeli z dosud stanovené působnosti Státní bezpečnosti na odhalování závažné protistátní činnosti a z tohoto hlediska kriticky posuzovali např. skutečnost, že ekonomická kontrarozvědka řeší pří-

46 Dá se říci, že Výhledy formulovaly problémy a návrhy, které byly řešeny až v roce 1968.

pady, které náleží do působnosti Veřejné bezpečnosti, že pracovníci vojenské kontrarozvědky „vynakládají mnoho sil a času“ na řešení věcí, které přísluší velitelům a politickým pracovníkům v armádě apod. Pokud jde o příští úkoly, zdůrazňovali, že svou činností „nesmí Státní bezpečnost nahrazovat nebo přebírat odpovědnost ostatních státních orgánů a Veřejné bezpečnosti“.⁴⁷

Výhledy činnosti StB zůstávaly samozřejmě v mnohém poplatny tehdejší době a politice komunistické strany. Používaly kategorie komunistické ideologie a nepostihly a nepojmenovaly všechny stránky činnosti Státní bezpečnosti tak, jak to dnes mohou učinit historici. Přesto však jsou ojedinělým a významným dokumentem. Jejich význam spočíval v tom, že se pokusily konfrontovat činnost Státní bezpečnosti se stavem společnosti – lépe řečeno s tehdejšími oficiálními hodnoceními dosaženého stupně vývoje společnosti – a že nabídly určité řešení, jak má Státní bezpečnost na změny ve společnosti reagovat. Řešení, které však bylo v rozporu se zjevnou tendencí v praktické činnosti StB – neustále rozšiřovat svoji působnost.

Ostrou kritikou činnosti Státní bezpečnosti a jednoznačně formulovanými závěry překračovaly Výhledy hranice „dovoleného“ a nebyly vedoucími funkcionáři ministerstva a Státní bezpečnosti přijaty. Některé argumenty a závěry Výhledů však byly použity v jiných dokumentech té doby.

Od koncepce navržené autory Výhledů se lišil „rozbor kontrarozvědné práce“, který projednávalo předsednictvo ÚV KSČ 10. prosince 1963.⁴⁸ Přejal sice z Výhledů mnoho kritických postřehů, zároveň však kladně oceňoval opatření nového vedení ministerstva a pozitivně hodnotil i celkovou činnost kontrarozvědky za poslední období. Jednoznačně formulované závěry Výhledů o zúžení sféry činnosti StB uvnitř země nahradil obecnými frázemi převzatými ze stranických dokumentů. Ocenil rovněž „zkvalitnění informací o některých negativních jevech v naší společnosti“, předkládaných stranickým orgánům Státní bezpečnosti. Rozbor vycházel pojetím práce Státní bezpečnosti vstříc tehdejší praxi, tj. tendenci k rozšiřování působnosti Státní bezpečnosti.

Je zajímavé, že na aktivu pracovníků Státní bezpečnosti 4. až 7. února 1964, na kterém L. Štrougal objasňoval usnesení předsednictva ÚV KSČ, akceptoval spíše pojetí Výhledů než zprávy předložené předsednictvu, i když sám byl jejím předkladatelem.⁴⁹ Předsednictvo ÚV KSČ, které se 9. červ-

47 AK B 301. – Výhledy činnosti StB do roku 1970.

48 SÚA – A ÚV KSČ, f. 02/1, sv. 45, a.j. 49.

49 Rozdíl byl dán tím, koho (kterou část aparátu) L. Štrougal pověřil zpracováním

na 1964 zabývalo hodnocením stavu a vývojem kriminality, kritizovalo benevolentní a liberální postup orgánů činných v trestním řízení. Přijaté usnesení znamenalo zosílení trestní politiky, jež se promítlo i v novelách trestního zákona a trestního řádu (zákon č. 56/1965 Sb. a zákon č. 57/1965 Sb.). Závěry předsednictva se však vztahovaly na obecnou a hospodářskou kriminalitu. Pokud jde o „trestné činy proti republice“, zpřísnilo se pouze posuzování „trestného činu“ opuštění republiky, což však mělo své zcela specifické příčiny.⁵⁰

3. Organizace a působnost Státní bezpečnosti v letech 1964–1968

V roce 1964 a v březnu 1966 došlo v organizaci Státní bezpečnosti k podstatným změnám.

Nejzávažnější změnou v roce 1964 bylo vytvoření tzv. jednotné kontrarozvědky k 1. lednu 1964. Zásady jejího zaměření a organizační strukturu schválil ministr vnitra L. Štrougal 17. února 1964. Jednotná kontrarozvědka (označovaná jako II. správa MV) vznikla spojením dosavadní druhé, třetí a čtvrté správy MV. Členila se na patnáct odborů, dvě samostatná oddělení a sekretariát. Náplň práce prvního až šestého odboru odpovídala působnosti dřívější druhé správy (kontrarozvědky), sedmého až devátého odboru dřívější třetí správy (politické kontrarozvědky) a desátého až čtrnáctého odboru působnosti dřívější čtvrté správy (ekonomické kontrarozvědky). Patnáctým odborem byl analytický odbor. První samostatné oddělení zajišťovalo tzv. ochranu československých občanů vyjíždějících do „nesocialistických“ států. Náplň druhého samostatného oddělení byla ochrana státního tajemství. (Konkrétní členění podle odborů viz příloha 1.)

Náčelníkem jednotné kontrarozvědky byl jmenován dosavadní náčelník třetí správy Miloslav Košnar a řídil ji první náměstek ministra J. Kudrna. Po jeho jmenování ministrem (26. dubna 1965) převzal její řízení náměstek J. Klíma.

Bezprostředním podnětem reorganizace StB byla již zmíněná studie Výhledy činnosti StB do roku 1970. Výhledy uváděly jako jednu z příčin

materiálu. Zprávu pro předsednictvo připravil ve spolupráci s oddělením státní administrativy sekretariátu ÚV KSČ náčelník tehdejší III. správy MV Miloslav Košnar. Projev ministra připravovala studijně-analytická skupina ministra, která podporovala závěry Výhledů.

50 SÚA – A ÚV KSČ, f. 02/1, sv. 67, a.j. 71. – (Trestním postihem opuštění republiky se zabývám v páté kapitole.)

nedostatků činnosti StB dosavadní organizaci StB a její řízení čtyřmi náměstky ministra, což „znesnadňuje sjednocení sil a prostředků pro plnění hlavních úkolů“. Poukazovaly na to, že není respektována základní děla práce mezi jednotlivými úseky, že se nedodrží nutná zásada specializace práce, že každý úsek samostatně orientuje svoji práci proti „vnějšímu i vnitřnímu nepříteli“, že nejsou systematicky soustřeďovány a vyhodnocovány informace o záměrech a činnosti zahraničních rozvědek aj.

Požadovaly proto, aby aparát rozvědky i kontrarozvědky měl samostatnou organizaci jak v centrále, tak na podřízených stupních. (Tedy rozdělení dosud jednotného SNB na dvě samostatné složky, tj. StB a VB.) U kontrarozvědky měla být vytvořena Hlavní správa StB, která by zahrnovala všechny operativní správy včetně vojenské kontrarozvědky, správu ochrany stranických a vládních činitelů, správu sledování, správu vyšetřování a správu pasů a víz. Pomocnými orgány vedení HS StB měly být: sekretariát, kontrolní oddělení a studijně-analytický odbor.⁵¹

Z těchto návrhů je zřejmé, že komise odborníků jednostranně upřednostňovala racionální aspekty v řízení a organizaci Státní bezpečnosti a opomíjela princip dělby pravomocí a kontroly. I když byly Výhledy vedoucími funkcionáři MV a StB odmítnuty, některé argumenty, týkající se organizace státobezpečnostních složek, byly pro ně přijatelné. A tak 10. prosince 1963 schválilo předsednictvo ÚV KSČ vytvoření jednotné kontrarozvědky.⁵²

Racionální úvahy Výhledů o soustředění sil a zajištění lepší součinnosti se projeví i ve změnách *technických součástí StB*. Součástí správy operativní techniky se v lednu 1964 staly druhý zvláštní odbor (prověrka korespondence) a pátý odbor (radiokontrarozvědka). Šestý zvláštní odbor (radioobrana) se 1. července 1964 sloučil se spojovacím odborem v sedmou správu MV. V roce 1966 se součástí sedmé správy stala i zvláštní správa (šifra).

Rozkazem ministra vnitra č. 4/1964 se k 1. únoru 1964 změnila i organizace vyšetřovacího aparátu, který byl – v otázkách vyšetřování – vyčleněn z bezprostřední podřízenosti náčelníků krajských správ MV. Vyšetřovací aparát v krajích začala bezprostředně řídit rozkazem vytvořená správa vyšetřování StB (dosud správa vyšetřování MV). Správa vyšetřování byla podřízena náměstkovi J. Klímovi. Uplatnila se tak přijatá zásada, že správu vyšetřování řídí náměstek, kterému nepodléhají žádné operativní útvary. (K obdobným

51 AK B 301. – Výhledy činnosti StB do roku 1970, str. 110–113,

52 SÚA – A ÚV KSČ, f. 02/1 sv. 45, a.j. 49.

změnám došlo i v organizaci vyšetřovacího aparátu Veřejné bezpečnosti.) Tyto změny měly zabezpečit procesní samostatnost vyšetřovatelů.

Vycházely z usnesení předsednictva ÚV KSČ z 17. prosince 1963. Jednání předsednictva předcházelo přehodnocení dosavadního způsobu trestního řízení a výkonu trestu odnětí svobody. Uvažovalo se o různých variantách, mj. i o vyčlenění vyšetřovacího aparátu z resortu ministerstva vnitra. K návrhům se vyjadřovali i představitelé právní vědy. Doporučovali zavedení instituce vyšetřujících soudců a také převedení nápravných zařízení do působnosti ministerstva spravedlnosti. Jejich návrhy však vedoucí funkcionáři zainteresovaných resortů a branného a bezpečnostního oddělení sekretariátu ÚV KSČ neakceptovali.⁵³

K další reorganizaci Státní bezpečnosti došlo v březnu 1966, kdy rozkazem ministra vnitra č. 12 z 24. března byla vytvořena Hlavní správa Státní bezpečnosti (HS StB). Její součástí se stala jednotná kontrarozvědná správa – nyní jako II. správa, vojenská kontrarozvědka – nyní jako III. správa, správa sledování – IV. správa a první zvláštní odbor – statisticko-evidenční odbor (SEO).

Tímto rozkazem byly také zrušeny krajské správy MV a nahrazeny krajskými správami SNB. Vedle štábních útvarů a útvarů služeb (vnitřní oddělení, kádrový a organizační odbor, inspekce náčelníka, hospodářský odbor a odbor spojení) je tvořily: odbor rozvědky, správa StB, správa VB, odbor vyšetřování StB a odbor vyšetřování VB. V Bratislavě byl navíc odbor ochrany stranických a vládních činitelů.

Dělba činnosti mezi ministrem a náměstký při řízení jednotlivých součástí v resortu byla stanovena rozkazem ministra vnitra č. 36 z 21. prosince 1966 – Zásady pro uspořádání řídicí činnosti v SNB a SNV. Podle tohoto rozkazu se na přímém řízení StB podíleli: ministr, který řídil první správu, první náměstek (po nástupu J. Kudrny do funkce ministra se jím stal Jan Záruba), který řídil správu ochrany stranických a vládních činitelů (nyní V. správu), správu vyšetřování StB a krajské správy SNB, a především náměstek, který byl současně náčelníkem HS StB a řídil i správu operativní techniky (nyní VI. správu). Tím se stal J. Klíma.

V polovině 60. let se změnilo i vymezení působnosti Státní bezpečnosti. Předsednictvo ÚV KSČ, které se 12. prosince 1963 zabývalo návrhy na „opatření k dalšímu zkvalitnění vyšetřování“ potvrdilo, že vyšetřovací útvary StB se zabývají „zásadně“ protistátní trestnou činností, podle první hlavy

53 SÚA – A ÚV KSČ, f. 02/1, 46, a.j. 50.

zvláštní části trestního zákona věcně příslušnou v první stolici krajským soudům. Ostatní trestné činy mohou prošetřovat jen se souhlasem příslušného prokurátora.⁵⁴ Již v roce 1964 však byl okruh trestné činnosti vyšetřované Státní bezpečností rozšířen o tzv. devizové trestné činy (paragrafy 124, 146 a 147 trestního zákona). Další rozšíření přinesl příkaz generálního prokurátora a ministra vnitra z 8. července 1965, který stanovil věcnou příslušnost vyšetřovatelů prokuratury a SNB.

Podle tohoto příkazu příslušelo vyšetřovatelům StB vyšetřování:

- všech trestných činů podle první hlavy zvláštní části trestního zákona, obdobných trestných činů podle dřívějších zákonů a trestných činů podle zákona na ochranu míru;
- trestných činů spáchaných v době okupace republiky ve prospěch okupantů;
- trestných činů: ohrožení hospodářského a služebního tajemství (§§ 122 a 173 trestního zákona), nedovoleného ozbrojování (§ 185), nedovoleného provozu a držení vysílací stanice (§ 186), podpory a propagace fašismu a podobného hnutí (§§ 260 a 261), spekulace (§ 117), tzv. devizových trestných činů aj.⁵⁵

Obdobně (kromě trestných činů hospodářského charakteru) byla tímto příkazem stanovena příslušnost vyšetřovatelům trestných činů osob podléhajících pravomoci vojenských soudů, tj. vyšetřovatelům vojenské kontrarozvědky.

Tento příkaz vycházel vstříc tehdejší praxi. Při značném poklesu trestné činnosti, která obligatorně příslušela vyšetřovatelům StB, příkazovali prokurátoři vyšetřovatelům StB i další trestné činy.

Národní shromáždění přijalo 30. června 1965 zákon o SNB (zákon č. 70.), který nahradil zákon o Národní bezpečnosti z roku 1948. Úkoly SNB formuloval zákon obšírněji než zákon předcházející. Státní bezpečnosti se týkal především první úkol: „Zajišťuje ochranu socialistického společenského a státního zřízení; odhaluje a zneškodňuje nepřátelskou činnost zaměřenou proti Československé socialistické republice a chrání občany před touto nepřátelskou činností.“

54 SÚA – A ÚV KSČ, f. 02/1, sv. 46, a.j. 50.

55 Dalšími trestnými činy spadajícími do působnosti vyšetřovatelů Státní bezpečnosti byly: zavlčení do ciziny podle paragrafů 233 trestního zákona, genocida (§ 259), úplatkářství (§§ 160 a 162), schvalování, nadřování, nepřekážení a neoznámení trestného činu (§§ 165 a 168) pokud se týkaly trestných činů příslušných vyšetřovatelům StB, případy leteckých nehod a jiných událostí cizích letadel na území Československa nebo našich letadel v cizině a letecké nehody způsobené úmyslným trestným činem.

Hodnocením činností Sboru národní bezpečnosti a Sboru nápravné výchovy a jejich dalšími úkoly se zabývalo předsednictvo ÚV KSČ 26. července 1966. Na základě zprávy předložené ministrem vnitra J. Kudrnou přijalo rozsáhlé usnesení, ve kterém mj. poměrně podrobně stanovilo úkoly Státní bezpečnosti. Její úkoly v této době formuloval také rozkaz ministra vnitra č. 36 z 21. prosince 1966. (Plné znění viz v příloze č. 2.)

Záměry nového vedení ministerstva vnitra v čele s Josefem Pavlem v roce 1968, vyjádřené v akčních programech ministerstva, rozvědky i kontrarozvědky, představovaly zásadní změny v postavení a úkolech ministerstva i jemu podřízených bezpečnostních složek.

Ministerstvo se mělo stát orgánem všeobecné vnitřní správy a bezpečnostní správy, orgánem centrálního řízení podřízených bezpečnostních složek, odděleným od výkonného aparátu a mělo být vybaveno k tomu potřebnými útvary a kvalifikovanými pracovníky. Předpokládalo se, že řada agend bude převedena na jiné úřady. Z resortu ministerstva měla být vyjmuta rozvědka, útvary vyšetřování a nápravné výchovy. Byla zrušena publikační správa aj. Působnost Státní bezpečnosti přejmenované na Československou kontrarozvědku měla být omezena na činnost proti zahraničním zpravodajským službám.

V podstatě však zůstalo jen u plánů a představ. Rozkazem ministra č. 39 z 8. srpna byly do působnosti Veřejné bezpečnosti převedeny všechny trestné činy, které nebyly spjaty „s cizí mocí nebo cizím činitelem“, zrušeny útvary StB pracující na tzv. vnitřních problematikách a sjednoceny – s předpokládaným snížením početních stavů – útvary pracující na úseku „ochrany“ národního hospodářství. Tímto rozkazem byla také ustavena delimitační komise, která měla zajistit převod pracovníků StB do VB. Realizaci rozkazu však na samém počátku zmařila okupace Československa vojsky Varšavské smlouvy. Řešení otázek Státní bezpečnosti v roce 1968 je v rámci projektu věnována samostatná studie.

V souvislosti s vymezením působnosti StB a s počty jejích pracovníků (viz další kapitola) je však nutné připomenout, že ještě v druhé polovině padesátých let se na trestním postihu politické povahy velkou měrou účastnila také Veřejná bezpečnost. Na nejčetnější „trestné činnosti“ – opuštění republiky – se významným způsobem podílela Pohraniční stráž, která rovněž vyvíjela „operativní činnost“. Státní bezpečnost se po celou dobu své existence opírala o VB, vojska MV i útvary SNV, které pro ni plnily některé úkoly a které „kryly“ její činnost v různých akcích a při styku s občany. Činnost StB také pomáhaly zajišťovat štábní a týlové útvary ministerstva a krajských správ.

II. Počty a struktura pracovníků Státní bezpečnosti

Resort ministerstva vnitra měl na konci roku 1953 téměř sto tisíc pracovníků. K 15. listopadu 1953 přesně 99 793.⁵⁶

Z tohoto počtu bylo 44 451 vojáků (základní služby i z povolání) Pohraniční stráž (PS) a Vnitřní stráž (VS), 2419 vojáků Civilní obrany (CO) a 5133 občanských zaměstnanců.⁵⁷ U zbývajících 47 790 „příslušníků“ můžeme jen přibližně určit, kolik z nich ke které složce patřilo: ke Státní bezpečnosti 13 tisíc, k Veřejné bezpečnosti 26 tisíc a ke Sboru nápravných zařízení 8 tisíc.⁵⁸

Údaje o počtu pracovníků StB v letech 1954–1962 nejsou k dispozici. Podle vývoje počtu pracovníků celého resortu však lze odhadnout, že k podstatnému snížení stavů Státní bezpečnosti došlo v souvislosti s reorganizací koncem roku 1953 a začátkem roku 1954 a také v roce 1956.⁵⁹

K 1. lednu 1963 měla StB 9257 pracovníků (tj. snížení oproti roku 1953 o 28,6 %) a k 30. dubnu 1968 celkem 10 140 pracovníků.⁶⁰

Strukturu pracovníků StB podle stavů na jednotlivých úsecích činnosti nebo součástech k 1. lednu 1963 a k 30. dubnu 1968 charakterizují tyto údaje:

56 SÚA – A ÚV KSČ, f. 02/5, sv. 70, a.j. 189. – Zpráva o početních stavech MV a návrh na plánované stavy ústředního aparátu a škol MV, kterou projednávalo politické byro ÚV KSČ 14. prosince 1953.

57 Tamtéž.

58 K 30. září 1953 měla StB 12 963 pracovníků (A MV ČR, f. A 2/1, a.j. 132), VB v roce 1952 celkem 25 740 (A MV ČR, f. A 1, a.j. 201). Plánovaný stav pracovníků SNZ v roce 1953 činil 8501 pracovníků (A MV ČR, f. A 1, a.j. 201).

59 A MV ČR, f. A 1, a.j. 201. – Informace správy kádrů MV.

60 A MV ČR, f. A 1, a.j. 44 a 45. SÚA – A ÚV KSČ, f. 05/11, sv. 91.

Úsek činnosti	1963 ^x		1968	
	počet	%	počet	%
rozvědka	705	7,0	1343	13,2
operativní kontrarozvědné součásti	4693	50,7	5037	49,9
vyšetřování	210	2,3	227	2,2
sledování	1138	12,3	1139	11,2
ochrana vládních činitelů	501	5,4	728	7,1
technické součásti (včetně prověrky korespondence)	2010 ^{xx}	21,7	1666	16,4
celkem	9257		10 140	

x V informaci správy kádrů z dubna 1963 chybějí údaje o počtu pracovníků rozvědky, VKR a správy ochrany. Údaj o počtu pracovníků správy ochrany je převzat ze studie Výhledy činnosti StB do roku 1970 (AK B 301). V této studii je uveden i plánovaný počet pracovníků (1020). Vzhledem k některým známým údajům o poměru systemizovaného a skutečného stavu počtu pracovníků kontrarozvědných součástí byl počítán skutečný stav jako 95,5 % plánovaného stavu. Tento odhad se od skutečného stavu může lišit nejvíce o několik desítek. Údaj o počtu pracovníků rozvědky je převzat z informace správy kádrů MV z dubna 1965 (A MV ČR, f. A 1, a.j. 201). Jde o plánovaný stav, který však mohl být nižší než skutečný.

Pro možnost srovnání s rokem 1968 jsem do počtu pracovníků kontrarozvědných operativních součástí zařadil i 331 pracovníků „po linii“ prvního zvláštního odboru (evidence, archiv). Tito pracovníci byli v roce 1968 štábním útvarem HS StB a správ StB v krajích a jsou proto zahrnuti i v počtu operativních součástí kontrarozvědky.

xx Počty pracovníků jednotlivých technických součástí StB v roce 1963:

Součást	centrála	kraje	celkem
2. zvláštní odbor	163	266	429
IX. správa	514	213	727
zvláštní správa	103	25	128
5. zvláštní odbor	216	53	269
6. zvláštní odbor	121	336	457
celkem	1117	893	2010

Z uvedených čísel je zřejmý prudký nárůst počtu pracovníků rozvědky.⁶¹ Počet pracovníků ochrany vzrostl o 227, tj. 14,5 %. Počet pracovníků operativních součástí vzrostl o 344, tj. 7,3 %. Vzhledem k převedení pracovníků oddělení pasových kontrol do stavu StB (632 plánovaných míst) však oproti

⁶¹ SÚA – A ÚV KSČ, f. 05/11, sv. 91. – Plánovaný stav pracovníků rozvědky k 30. dubnu 1968 činil 951 pracovníků, skutečný stav 1343.

roku 1963 ve skutečnosti poklesl. Pokles počtu pracovníků technických součástí byl důsledkem organizačních změn, neboť oproti roku 1963 nebyli do stavu StB počítáni pracovníci zvláštní správy a radioobrany, organizačně zařazení do rámce správy spojení (VII. správa MV).

Rozhodující vliv na zaměření činnosti StB měly její operativní součásti. Pro posouzení zaměření činnosti StB je tedy důležité znát *rozmístění pracovníků operativních součástí „po linii“ jednotlivých operativních správ.*

Jediným zdrojem informací v tomto směru je rozbor zpracovaný správou kádrů na základě požadavku studijně-analytické skupiny ministra v dubnu 1963.

„Linie“	počet pracovníků k 1. lednu 1963	% z celkového počtu pracovníků operat. úseků
II. správa (kontrarozvědka)	937	22,6
III. správa (polit. kontr.)	873	21,1
IV. správa (ekonom. kontr.)	1361	32,8
VI. správa (VKR)	974	23,5
celkem	4145 ^x	

x Pozornému čtenáři jistě neušlo, že celkový počet pracovníků uvedený v tomto přehledu je menší než počet pracovníků operativních součástí, uvedený v předcházející tabulce. Je to tím, že v tomto případě není do celkového počtu zahrnuto 331 pracovníků po linii prvního zvláštního odboru a 217 vedoucích pracovníků okresních oddělení MV.

I když se na činnosti proti zahraničním rozvědkám určitým způsobem podílely všechny operativní součásti StB, je zřejmé, že do roku 1963 více než tři čtvrtiny pracovníků operativních součástí působilo na úsecích vyvíjejících činnost především proti „vnitřnímu nepříteli“. Rozmístění pracovníků tedy neodpovídalo oficiální linii, která vyhlášovala za hlavní úkol StB boj proti „vnějšímu nepříteli“. Tento rozpor zaznamenala již zmíněná studie Výhledy činnosti StB do roku 1970, zpracovaná v roce 1963.

Oficiální linii neodpovídalo ani *rozmístění pracovníků operativních součástí v ústředí, krajích a na okresech.* Svědčí o tom údaje z již zmíněné informace správy kádrů MV z dubna 1963.

linie	centrála		kraje		okresy	
	počet	%	počet	%	počet	%
II. správa	322	34,4	253	27,0	362	38,6
III. správa	166	19,0	265	30,4	442	50,6
IV. správa	257	18,9	482	35,5	622	45,7
celkem	745	23,5	1000	31,5	1426	45,0

Kvalifikovaná činnost proti zahraničním rozvědkám musí být řízena a do značné míry také vedena z centra. Zde je možné evidovat a vyhodnocovat získávané informace i soustředit nejschopnější odborníky. Struktura pracovníků operativních útvarů StB podle jednotlivých linií práce stejně jako po vertikální ose ukazuje, že StB byla ještě v roce 1963 rozmístěním svých pracovníků uzpůsobena především pro činnost proti „vnitřnímu nepříteli“ a plošnou kontrolu společnosti:

Skutečnost, že činnost proti „vnějššímu nepříteli“ byla v roce 1963 přijata jako hlavní zaměření StB, se postupně promítla i v rozmístění pracovníků operativních součástí kontrarozvědky.

Informace správy kádrů o počtu operativních pracovníků a náčelníků těchto součástí v centrále a krajích k 31. prosinci 1963 a k 30. červnu 1964 zachycuje změny, provedené při zřízení jednotné kontrarozvědky k 1. lednu 1964.⁶²

Linie	podíl operativních pracovníků a náčelníků	
	v centrále k 31.12.1963	v krajích k 30.6.1964
II. správa (od 1.1.1964 1. až 6. odbor II. správy)	31,6 %	43,0 %
III. správa (7.–9. odbor)	25,3 %	22,3 %
IV. správa (10.–14. odbor)	43,1 %	34,7 %

Počet pracovníků „po linii“ 1. až 6. odboru jednotné kontrarozvědky se v dalším období ještě zvýšil. V roce 1968 činil počet systemizovaných

62 A MV ČR, f. A 1, a.j. 108.

pracovníků na tomto úseku v centrále a krajích již 53,4 %.⁶³ (Na tomto vzestupu se ovšem významně podílelo zařazení pracovníků oddělení pasových kontrol do 6. odboru a jemu odpovídajícím útvarům v krajích.)

Bylo by nesprávné nebrat tento posun v rozmístění pracovníků operativních úseků kontrarozvědky v úvahu. Státní bezpečnost však i přes provedené změny měla dostatek pracovníků k vykonávání tajného dohledu nad rozhodujícími úseky společenského života a k zajištění trestního nebo jiného postihu.

Rozmístění pracovníků Státní bezpečnosti podle dalších hledisek charakterizují údaje k 31. prosinci 1967. 8950 pracovníků StB (tj. bez rozvědky) bylo zařazeno takto: 4398 - operativa, 1881 - výkonná služba (sledování, ochrana apod.), 33 - politická a kádrová práce, 903 - pomocné útvary operativy (evidence, archivy), 819 - technika, 5 - právníci, 110 - ekonomické a týlové útvary, 221 - doprava, 529 - administrativa, 31 - vojenská odbornost. Z uvedeného počtu pracovníků bylo 8095 mužů a 855 žen. Náčelníků a vedoucích skupin bylo 673, zástupců náčelníků 208.⁶⁴

Při přijímání pracovníků na ministerstvo vnitra a k Státní bezpečnosti se přihlíželo k jejich *sociálnímu původu a politické příslušnosti*.

K 1. lednu 1961 mělo dělnický původ 81,4 % pracovníků resortu. Rolnický původ mělo 11,7 % pracovníků, úřednický 3,2 %, živnostenský 2,6 % a ostatní 1,1 %.

K 1. lednu 1965 mělo dělnický či rolnický původ 89 % pracovníků Státní bezpečnosti a pomocných úseků MV.⁶⁵

Na začátku roku 1961 bylo 89,1 % pracovníků resortu členy nebo kandidáty KSČ (z toho 0,9 % bylo členy KSČ již před revolucí 1945, 41,8 % se stalo členy KSČ od května 1945 do února 1948 a 43,7 % po únoru 1948. Kandidátů členství v KSČ bylo 2,7 %.)

K 1. lednu 1965 bylo 90 % příslušníků SNB a SNV organizováno v KSČ. Ve Státní bezpečnosti a pomocných úsecích MV dokonce 92,9 %.⁶⁶

Jedním z podstatných faktorů ovlivňujících činnost StB byl stupeň *vzdělání* jejich pracovníků.

Po únoru 1948 byli přijímáni především mladí, „politicky spolehliví“ dělníci, bez potřebného vzdělání. Krátkodobé odborné či politické kurzy

63 SÚA - A ÚV KSČ, f. 05/11, sv. 91.

64 AK B 16. - Informace kádrové a organizační správy MV.

65 A MV ČR, f. A 2/2, a.j. 1184. A MV ČR, f. A 1, a.j. 201. - Informace správy kádrů MV.

66 Tamtéž.

nemohly tuto skutečnost nijak změnit. Údaje o dosaženém vzdělání pracovníků ministerstva vnitra, uváděné v informaci náčelníka správy kádrů pro jednání kolegia ministra 27. května 1954, jsou zarážející.

V centrálních součástech ministerstva mělo vysokoškolské vzdělání 198, tj. 2,2 % pracovníků. Středoškolské s maturitou 513, tj. 5,7 % pracovníků.

V krajích a okresech byl stav ještě horší. Vysokoškolského vzdělání dosáhlo 48 pracovníků (0,1 %), středoškolského s maturitou 436 (0,9 %). Základní vzdělání, tj. bývalou měšťanskou školu, mělo 68 % pracovníků (32 960) a jen bývalou obecnou školu 31 % [!] pracovníků (10 035).

V centrálních součástech pracovalo 900 náčelníků různých stupňů a jejich zástupců. Jen 49 z nich (5,5 %) mělo vysokoškolské vzdělání a jen 119 (13,3 %) středoškolské vzdělání ukončené maturitou. Ze 112 vedoucích funkcionářů krajských správ MV nikdo nebyl absolventem vysoké školy a střední školu zakončenou maturitou mělo jen 5 funkcionářů.⁶⁷

27. května 1954 projednávalo kolegium návrh rozkazu ministra vnitra „o zvýšení všeobecného vzdělání, služební a politické přípravy příslušníků součástí MV a VB“. Návrh projektoval směle úkoly. Náčelníci všech stupňů a operativní pracovníci měli v průběhu pěti až šesti let získat nejméně středoškolské vzdělání zakončené maturitou. Těm příslušníkům, kteří středoškolské vzdělání již měli, návrh doporučoval dálkové studium na vysokých školách. Do funkcí vedoucích a operativních pracovníků měli být postupně zařazováni jen ti příslušníci, kteří dosáhli středoškolského vzdělání a absolvovali odborné kurzy a školy ministerstva vnitra.

Kolegium sice návrh rozkazu schválilo, ale rozkaz vydán nebyl. Možná proto, že přijaté záměry byly příliš odvážné.

Přesto však vedení ministerstva v čele s Rudolfem Barákem nelze upřít snahu o zvýšení všeobecného i odborného vzdělání pracovníků resortu. Vedle základních tříměsíčních škol pro nové pracovníky a sítě krátkodobých či ročních kurzů byla v roce 1955 zřízena střední odborná škola MV. Připravovala pracovníky pro střední náčelnické funkce a dvouleté internátní studium bylo zakončeno maturitou. Do složek ministerstva vnitra, zejména do rozvědky, byl v letech 1954 a 1955 přijat větší počet vysokoškoláků.

Když náčelník správy kádrů v únoru 1961 informoval kolegium ministra o dosaženém stupni vzdělání „příslušníků“, mohl konstatovat určité zlepšení. Důvody ke spokojenosti však vedení ministerstva nemělo.

67 A MV ČR, f. A 2/1, a.j. 165.

Dosažený stupeň vzdělání	pracovníků	%
Vysoká škola	729	1,8
jedenáctiletka s maturitou	2086	5,1
odborná škola s maturitou	744	1,8
odborná škola bez maturity	1609	4,0
osmiletka	29 072	71,5
nižší vzdělání	6415	15,8 ^x

x A MV ČR, f. 2/2, a.j. 1184.

V této informaci správy kádrů najdeme i zajímavé údaje o počtu absolventů odborných škol KGB. Jednoroční školu absolvovalo 337 pracovníků ministerstva, dvouletou školu pro pracovníky rozvědky 46. Na roční škole bylo v té době 29 pracovníků.

K 31. prosinci 1966 dosáhlo vysokoškolského vzdělání 2,7 % příslušníků SNB a SNV, úplného středoškolského vzdělání 6,2 %. Vzdělání pracovníků Státní bezpečnosti bylo relativně lepší. Z 8815 pracovníků Státní bezpečnosti (tj. bez rozvědky) mělo: 361, tj. 4,1 % vysokoškolské vzdělání, 3377 (38,3 %) úplné střední vzdělání, 696 (7,9 %) střední vzdělání, 3972 (45,1 %) základní vzdělání, 409 (4,6 %) nižší vzdělání.⁶⁸

Ještě v roce 1966 měla tedy polovina pracovníků StB jen základní vzdělání.

Pro práci StB byla důležitá i *délka služby v StB nebo SNB*.

Skladbu pracovníků SNB (bez rozvědky a VKR) a SNV na počátku roku 1961 z tohoto hlediska charakterizují následující údaje: 3446, tj. 8,95 %, sloužilo v bezpečnosti před rokem 1945, 5296 (13,8 %) od roku 1945 (po revoluci), 1283 (3,3 %) od roku 1946, 474 (1,2 %) od roku 1947, 843 (2,2 %) od roku 1948, 3404 (8,9 %) od roku 1949, 6158 (16 %) od roku 1950, 2005 (5,2 %) od roku 1951, 1906 (4,95 %) od roku 1952, 2787 (7,2 %) od roku 1953, 1257 (3,3 %) od roku 1954, 1646 (4,3 %) od roku 1955, 1561 (4 %) od roku 1956, 1808 (4,7 %) od roku 1954, 1623 pracovníků, tj. 12 %, nastoupilo v letech 1958–1960.⁶⁹

Téměř 80 % pracovníků tedy vstoupilo do bezpečnostního aparátu před rokem 1956.

68 A MV ČR, f. A 1, a.j. 438.

69 A MV ČR, f. A 2/2, a.j. 1184.

Zpráva studijně-analytické skupiny ministra vnitra z roku 1968 uvádí, že plně dvě třetiny pracovníků StB vstoupilo do SNB před rokem 1956. „Mnozí z nich“ byli podle této zprávy „silně poplatní starému pojetí práce“.⁷⁰

Spolu s návrhem na novou organizaci ministerstva předložil R. Barák politickému sekretariátu 29. září 1953 i návrhy na obsazení funkcí náčelníků správ a samostatných odborů v ústředním aparátu i návrhy na obsazení míst náčelníků krajských správ MV a samostatné správy Jáchymov. Protože u každého návrhu byl kádrový posudek, máme možnost charakterizovat několika znaky profil čtrnácti náčelníků StB v centrálním aparátu a dvaceti v krajích.

Ze čtrnácti náčelníků v centrále bylo pět dvaatřicetiletých a mladších. Jen pět bylo starších čtyřiceti let. Z dvaceti náčelníků KS MV bylo šest dvaatřicetiletých (ročník 1921), osm mladších a jen pět starších dvaatřiceti let.

Ze všech 34 náčelníků měl jen jeden vysokou školu. Šest mělo střední školu s maturitou, dva střední odbornou školu bez maturity. Dvacet pět, tedy převážná většina, měla jen základní vzdělání, tj. bývalou měšťanskou školu.

Dvacet náčelníků pracovalo před nástupem do bezpečnostního aparátu v dělnických profesích, sedm bylo úředníky. Dva přišli ze stranického, jeden ze svazáckého aparátu.

Ze čtrnácti náčelníků centrály bylo pět členy KSČ již před válkou. Jeden se stal členem strany za války, šest v roce 1945 a dva v období do února 1948. Z náčelníků krajských správ byli tři členy KSČ již před válkou, jeden vstoupil do KSČ za války. Dvanáct se stalo členy KSČ v roce 1945 a čtyři v období od roku 1946 do února 1948.

Pět náčelníků centrálních součástí bylo aktivními účastníky domácího odboje, jeden zahraničního odboje. Čtyři byli v době války vězněni. Z náčelníků krajských správ bylo sedm zapojeno v domácím odboji,⁷¹ dva v zahraničním odboji. Čtyři byli za okupace vězněni.

V roce 1945 nastoupilo službu v bezpečnostním aparátu pět náčelníků centrálních součástí a deset náčelníků krajských správ. Sedm vstoupilo do služby v době před únorem 1948, po únoru 1948 dvanáct.

⁷⁰ AK B 301. Podle informace HS StB z dubna 1968 vstoupilo do SNB: 12,6 % pracovníků v letech 1945–1948, 54,4 % pracovníků v letech 1949–1956, 33,0 % pracovníků později (A MV ČR, f. A 34. a.j. 1030).

⁷¹ Účast v bojích v revoluci 1945 nepočítáme jako činnost v domácím odboji.

U čtyř náčelníků centrály je v posudku uvedeno, že se podíleli na procesu s „protistátním centrem Rudolfa Slánského“. Tři byli za tuto činnost dokonce mimořádně povýšeni nebo obdrželi vyznamenání či peněžitou odměnu. Z krajských náčelníků jen jeden.⁷²

III. Spolupracovníci StB

1. Typy tajných spolupracovníků, důvěrníci

Hlavní zásady pro výběr a získávání tajných spolupracovníků i pro práci s nimi určovaly: tajný rozkaz ministra Národní bezpečnosti č. 36 z 10. prosince 1951, směrnice pro agenturně-operativní práci, vydané tajným rozkazem ministra vnitra č. 72/1954 a platné od 1. května 1954 a směrnice pro agenturně-operativní práci Státní bezpečnosti, vydané rozkazem ministra vnitra č. 13/1962, které vstoupily v platnost 1. června 1962.

Všechny tyto dokumenty zdůrazňovaly základní význam agentury – jak se v bezpečnostním slangu říkalo síti tajných spolupracovníků – pro práci StB. V rozkaze ministra z roku 1951 se říká, že agentura je „prvořadou a ostrou zbraní“ v boji proti třídnímu nepříteli. Hlavní zbraní v boji s nepřáteli zůstala i ve směrnicích z roku 1954. Pozdější směrnice ji poněkud střízlivěji označují za hlavní prostředek činnosti StB a práci s tajnými spolupracovníky za nejdůležitější obsah práce operativních pracovníků.

Tajnými spolupracovníky (TS) StB podle uvedených směrnic byli: agenti (A), informátoři (I), rezidenti (R) a majitelé konspiračních nebo propůjčených bytů (KB či PB).

Agent byl ve směrnicích z roku 1954 definován jako nejschopnější tajný spolupracovník, který byl s to pronikat do „nepřátelského podzemí“ a mezi rozvědčné orgány protivníka. Ke spolupráci měl být získáván na základě kompromitujících materiálů, vlasteneckých pohnutek i materiálních výhod (peněžité a věcné odměny). Měl být využíván především k tzv. rozpracování konkrétních případů.

Směrnice z roku 1962 určovaly úkoly agenta podrobněji. Měl vyhledávat a odhalovat „kádrové rozvědčíky“, pronikat do výzvědných, emig-

⁷² V tomto případě posudky nejsou úplné.

rantských a jiných „center“ v zahraničí, zjišťovat pronikání agentury zahraničních rozvědek do důležitých vojenských a jiných objektů a „rozpracovávat nepřátelské osoby“, které provádějí podvratnou činnost proti našemu státu nebo ostatním socialistickým zemím. Měl také plnit úkoly při používání operativní techniky, při „provádění rozkladné práce v nepřátelském prostředí“ aj.

Informátor byl směrnicemi z roku 1954 definován jako tajný spolupracovník zavázaný na vlasteneckém základě (směrnice však připouštěly i vázání na základě kompromitujících materiálů) a „dávající informace o nepřátelských elementech ze svého okolí“. Jeho úkolem mělo být odhalování osob „nepřátelských k lidově demokratickému zřízení, aktů protistátních projevů“, účastnit se rozpracování konkrétních osob a plnění příkazů orgánů MV spojených s ochranou státního tajemství ve zvláště důležitých objektech. Mohl být získáván i k některým speciálním úkolům, „pro odvracení diverzních aktů“, k ochraně státních hranic, k získávání údajů o osobách zajímavých StB i pro pátrání po „protistátních zločincích“.

Určitá odlišnost v definování pojmu informátor se projevila ve směrnicích z roku 1962, které zdůrazňovaly, že informátor „zpravidla“ není získáván pro rozpracování konkrétních případů, ale především na objekty, které StB považovala za důležité, „v místech soustředění nepřátelských živlů“, v pohraničí apod. Směrnice konkretizovaly úkoly informátorů tak, že mají získávat poznatky o „skrytých nepřátelských projevech“, zjišťovat „nepřátelské“ úmysly a činnost osob se záporným poměrem k socialistickému zřízení, zjišťovat „podezřelé styky“ vizových cizinců, pomáhat při ochraně ekonomiky a státních hranic, poskytovat odborné posudky apod.

Rezident byl definován jako tajný spolupracovník, který sám řídí práci dalších tajných spolupracovníků. Mohl se jím stát prověřený a zkušený agent či informátor nebo i bývalý pracovník ministerstva vnitra.

Ve směrnicích z roku 1962 a od roku 1963 také ve statistických přehledech prvního zvláštního odboru se objevuje nový termín *kandidát spolupráce*. Zavedení této kategorie mělo sloužit ke zkvalitnění výběru tajných spolupracovníků. Operativní pracovník se měl během určité doby (u kandidáta na agenta šest měsíců, na informátora tři měsíce) osobním stykem s vytipovanou osobou přesvědčit o tom, zda má nezbytné předpoklady pro spolupráci.

Schůzky operativních pracovníků StB s „prověřenými“ spolupracovníky se konaly v „konspiračních“ nebo „propůjčených“ bytech. Jak dokazují následující údaje, šlo především o propůjčené byty, tj. byty soukro-

mých osob, které si StB na základě dohody s majitelem na určitou denní dobu nebo na určitý čas pronajímala. Majitel bytu se v uzavřené smlouvě zavazoval utajit, že jeho byt je používán pro potřeby StB, a je proto jednoznačně považován za tajného spolupracovníka. Kategorii „propůjčený byt“ zavedly směrnice z roku 1954. Předtím byly používány jen „konspirační“ byty.

Konspirační byt byl samostatný objekt, byt, úřadovna či provozovna národního, družstevního nebo komunálního podniku. Oficiálně byl „kryt“ buď tajným spolupracovníkem nebo pracovníkem MV. Rozkaz ministra z roku 1954 zakazoval používání konspiračních bytů „k různým oslavám nebo pitkám pracovníků MV“.

Spolupracovníky StB byli dále tzv. *důvěrníci*. Směrnice z roku 1954 postavení a úkoly důvěrníků nedefinují. V rozkaze, jehož přílohou směrnice byly, se o práci s důvěrníky píše se zjevným despektem. Kritizují se zde „mnozí“ operativní pracovníci, kteří nepochopili význam agenturní práce a „hlubokou“ operativní práci zaměňují prací „s tzv. důvěrníky“ a na schůzkách s nimi ztrácejí většinu času. Podle směrnic jsou důvěrníci ve velké většině aktivními pracovníky a funkcionáři a nemají možnost pronikat do nepřátelského prostředí. Zaměňovat práci s agenturou prací s důvěrníky proto „nemůže přinést žádných výsledků“.

Rozkaz nařizuje příslušným náčelníkům, aby „důvěrníky“ (v rozkaze je slovo důvěrník v uvozovkách), kteří mají možnost odhalovat nebo „rozpracovat“ nepřátelské skupiny či osoby, převedli do agenturní sítě a s ostatními udržovali spojení „jako s aktivem, ovšem v mezích nutnosti“.

Směrnice z roku 1962 naopak práci s důvěrníky oceňují kladně, chápou ji jako formu spojení StB s lidem a věnují jí zvláštní kapitolu. Důvěrník je zde definován jako „politicky vyspělý občan, plně oddaný socialistickému zřízení, který má možnost, schopnost a snahu sdělovat operativním pracovníkům dílčí poznatky informačního charakteru z prostředí, které Státní bezpečnost zajímá“.

Měl plnit zejména tyto úkoly:

- a) podávat osobní vysvětlení a názor na příčiny narušení výrobních a technologických procesů a jiných nepříznivých a negativních jevů v závodech, podnicích, JZD, úřadech apod.;
- b) sdělovat nálady a tendence, které jsou rozšiřovány mezi pracující nepřátelskými osobami, cizinci atd.;
- c) doplňovat údaje k prověřovaným osobám;
- d) plnit jiné úkoly pro operativní součásti Státní bezpečnosti“.

Podle směrnic měl operativní pracovník udržovat styky s důvěrníky podle potřeby (s tajnými spolupracovníky pravidelně). Vyžadovala-li to povaha věci, měl tyto styky utajovat. S důvěrníky se však nesměl stýkat v konspiračních bytech.

Seznam důvěrníků se podle směrnic měl vést u náčelníka příslušného oddělení. Jejich počet u jednotlivých součástí nebyl evidován.

2. Věrohodnost statistických údajů o počtu tajných spolupracovníků

Jedna z definic statistiky říká, že statistika je přesný součet nepřesných čísel. Zkoumání hodnověrnosti údajů, které statistika zaznamenává a s kterými pracuje, je nezbytnou podmínkou každé historické práce. V souvislosti s lustračním zákonem jde v případě evidence tajných spolupracovníků o problém zcela aktuální.

Operativní pracovníci i jednotlivé útvary se snažili vykazovat co nejvíce tajných spolupracovníků, neboť počet spolupracovníků byl jedním z kritérií hodnocení jejich práce, často uplatňovaným zcela mechanicky.

Československá tisková kancelář zveřejnila březnu 1992 obsah rozkazu ministra vnitra z 25.6.1964, který uvádí tři na sobě nezávislé případy, kdy operativní pracovníci zakládali svazky na neexistující spolupracovníky a poznatky důvěrníků vydávali za zprávy tajných spolupracovníků. Vyjádření FMV k zveřejnění tohoto rozkazu poukazuje na fakt, že rozkaz tohoto druhu je jediný v celém období 1952–1989.⁷³

I když rozkaz je ojedinělý, případů vykazování fiktivních tajných spolupracovníků může být samozřejmě více. Zatímco při uplatňování lustračního zákona jde o každého jednotlivce, v případě této práce je na místě otázka, zda jde o jev statisticky významný, zda výraznějším způsobem ovlivňuje charakteristiku vývoje počtu tajných spolupracovníků či určení počtu osob, které prošly agenturní sítí StB. Domnívám se, že nikoliv. Pravidla stanovená při uzavírání dohody StB s tajnými spolupracovníky (v bezpečnostním slangu se hovořilo o vázání) činila z vykazování neexistujících spolupracovníků obtížnou a riskantní záležitost. Snazší byly jiné cesty „zvyšování stavů spolupracovníků“.

Rozkaz ministra národní bezpečnosti č. 36/1951 umožňoval různé způsoby formálního vázání: podepsání přísahy o spolupráci; napsání vlastno-

ručního dopisu StB, ve kterém vázaná osoba doznává trestnou činnost svoji nebo jiných osob; u osob, které se přiznaly k trestné činnosti, měl být v každém případě sepsán protokol obsahující tuto trestnou činnost, případně trestnou činnost dalších osob; pouhé prohlášení, ve kterém se vázaná osoba zaváže ponechat v tajnosti všechny okolnosti svého styku s StB. Poslední způsob se měl používat výjimečně, pouze u osob využívaných pro dílčí úkoly.

Podle směrnice pro agenturní práci z roku 1954 se od nově zavázaného agenta přijímal jím vlastnoručně napsaný závazek o spolupráci. Pokud byl agent získán na základě kompromitujícího materiálu, měl v závazku uvést „svou zločinnou činnost a pro odčinění viny“ se zavázat ke spolupráci. Když byl získán bez kompromitujícího materiálu, měl se od něho přijmout slib, prokazující „dobrovolnou spolupráci“ a slib o zachování tajemství o spolupráci. Od slibu mohlo být podle těchto směrnic upuštěno jen v případě cizinců, s nimiž byla spolupráce navázána na základě jejich sympatií k stávajícímu režimu. Od informátora se podle těchto směrnic přijímá slib „psaný volnou formou“.

Směrnice z roku 1962 stanovily, že osoba takto získaná (shodně u agentů i informátorů) „zásadně podepisuje písemný závazek o spolupráci“. Písemný závazek se nevyžaduje jen v případě, kdy by to mohlo ohrozit „dobrý vztah“ kandidáta ke spolupráci s StB.⁷⁴

Souhlas k vázání spolupracovníka typu agent podle směrnic z roku 1954 i 1962 dával náčelník správy nebo jeho zástupce, kterému se také podávala zpráva o provedeném vázání. Znamená to, že kromě operativního pracovníka se na přípravě vázání agenta podíleli ještě tři náčelníci (oddělení, odboru a schvalující náčelník správy nebo jeho zástupce), takže vykazování neexistujících agentů nebylo pro operativní pracovníky snadnou záležitostí. V případech informátorů byla schvalovací pravomoc o stupeň nižší.

74 Tyto směrnice platily až do března 1972, kdy byly nahrazeny novým předpisem o práci s tajnými spolupracovníky. Zde byla pravidla pro vázání agentů upravena poněkud volněji. „Souhlasí-li kandidát se spoluprací, podepisuje zpravidla (v roce 1962 zásadně – poznámka autora) písemný závazek ke spolupráci. Písemný závazek si píše sám volnou formou. Písemný závazek se nevyžaduje v případech, kdy by podpis kandidáta mohl ohrozit jeho dobrý vztah ke spolupráci s kontrarozvědkou. V tomto případě postačí kandidátův ústní souhlas.“ (Směrnice pro práci s tajnými spolupracovníky československé kontrarozvědky, rozkaz ministra ČSSR č. 8/1972.) Obdobným způsobem upravují tuto záležitost směrnice z roku 1978, vydané jako příloha k rozkazu č. 3/1978 a uveřejněné v časopise *Necenzurované noviny* č. 13/1992.

73 *Mladá fronta DNES*, 11. března 1992.

Rozšířenější způsob umělého zvyšování stavu tajných spolupracovníků spočíval v tom, že ke spolupráci byli často získáváni lidé, kteří z hlediska StB neměli k této činnosti předpoklady, kteří nepřinášeli StB žádný užitek a kteří byli po čase z agenturní sítě vyřazováni. Svědčí o tom v dalším textu zmíněná vysoká fluktuace tajných spolupracovníků.

Tento jev byl zjišťován i v některých dobových dokumentech. V tajném rozkazu ministra vnitra č. 72/1954 se např. uvádí, že se stále opakují případy, kdy „nově vázaný agent jde přímo od nás k osobám, na které byl úkolován a prozradí vše, co se od pracovníků ministerstva vnitra dozvěděl“.

V prosinci 1960 vydal ministr vnitra rozkaz (č. 37) o stavu agenturně-operativní práce, v němž se mimo jiné konstatuje, že podle většiny archivovaných svazků „byli zavázáni tajní spolupracovníci, u nichž se po krátké době zjistilo, že šlo o lidi neschopné a nevhodné, kteří zásadně odmítali spolupracovat a navíc práci bezpečnosti veřejně diskreditovali“.

Jinou otázkou je, zda byli evidováni všichni spolupracovníci. Jednotná evidence tajných spolupracovníků byla zřízena tajným rozkazem ministra vnitra č. 77/1954, kterým byla vydána Instrukce o zavedení evidence agentů, informátorů, rezidentů a majitelů konspiračních bytů. Centrální evidence spolupracovníků na prvním zvláštním odboru MV vznikla proti vůli náčelníků operativních součástí, kteří argumentovali především nebezpečím dekonspirace spolupracovníků. Určitým ústupkem ze strany vedení ministerstva bylo rozhodnutí, že do evidence nebudou zařazeni pracovníci první správy MV (rozvědky) a deváté správy (techniky).⁷⁵ Do evidence byli naopak zahrnuti i spolupracovníci operativních odborů Pohraniční stráže a Vnitřní stráže a spolupracovníci operativních útvarů Sboru nápravné výchovy z řad obsluhujícího personálu. Od roku 1958 pak i spolupracovníci SNV z řad vězňů.

S otázkou dekonspirace spolupracovníků souvisela i evidence „zvlášť důležitých“ spolupracovníků. Směrnice o agenturně-operativní práci vydané rozkazem č. 72/1954 stanovily, že agenti z řad cizinců, pracovníků rozvědných orgánů protivníka, vysokých funkcionářů bývalých politických stran a agentů pracujících v zahraničí jsou evidováni na správách MV „po linii práce“ a v centrální evidenci se nepodchycují. Instrukce

75 Směrnice o používání operativní techniky platné od 1. dubna 1957 však již stanovily, že „techničtí spolupracovníci“ IX. správy MV jsou evidováni ve všeobecné evidenci prvního zvláštního odboru. „Krátkodobí techničtí spolupracovníci“ pak jen v evidenci IX. správy MV a 9. odborů KS MV.

o zavedení evidence spolupracovníků vydaná rozkazem č. 77/1954 (platnost obou rozkazů začínala 1. května 1954) řešila tento problém odlišně. Podle ní spolupracovníci, označení náčelníky operativních správ jako zvlášť důležití, měli být evidováni pouze pod krycím názvem. Toto ustanovení přejala i instrukce o agenturně-operativní evidenci z 2. října 1959. Kartotéka těchto spolupracovníků podle jmen se měla vést u náčelníků příslušných součástí.

O počtu těchto „zvlášť důležitých“ spolupracovníků a o praktickém naplnění vydaných směrnic nemám informace.

Ve statistických přehledech prvního zvláštního odboru MV bohužel najdeme při zpracování statistických údajů četné prohřešky.

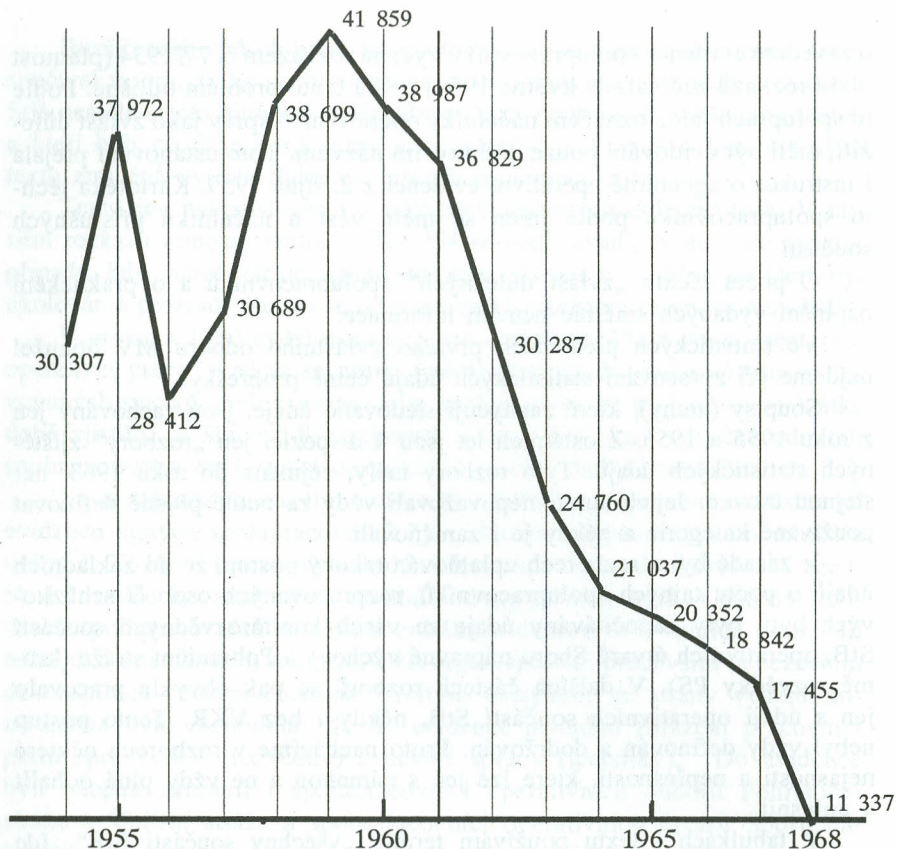
Soupisy (archy), které zachycují sledované údaje, jsou zachovány jen z roku 1955 a 1956. Z ostatních let jsou k dispozici jen „rozbory“ zjištěných statistických údajů. Tyto rozbory měly, zejména do roku 1963, stejnou úroveň. Jejich autoři nepovažovali vždy za nutné přesně definovat používané kategorie a někdy je i zaměňovali.

V zásadě byl v rozborech uplatňován takový postup, že do základních údajů o počtu tajných spolupracovníků, rozpracovaných osob či schůzkových bytů byly započítávány údaje ze všech kontrarozvědných součástí StB, operativních útvarů Sboru nápravné výchovy a Pohraniční stráže (kromě rozvědky PS). V dalších částech rozborů se pak obvykle pracovalo jen s údaji operativních součástí StB, někdy i bez VKR. Tento postup nebyl vždy definován a dodržován. Proto nacházíme v rozborech některé nejasnosti a nepřesnosti, které lze jen s námahou a ne vždy plně odhalit a upřesnit.

V tabulkách i textu používám termín „všechny součásti StB“. Jde o zkratku, pod kterou je třeba rozumět všechny kontrarozvědné součásti StB tak, jak jsou definovány v úvodní kapitole, a zmíněné operativní útvary SNV a PS.

3. Počet a struktura tajných spolupracovníků

Dynamika stavu tajných spolupracovníků všech součástí StB v jednotlivých letech (vždy k 31. prosinci) je graficky znázorněna na další stránce.

Orientace na rozšiřování počtu tajných spolupracovníků, přijatá již na počátku 50. let, byla součástí přestavby Státní bezpečnosti podle sovětského vzoru. Počátek sledovaného období je proto charakterizován rychlým vzrůstem jejich počtu. Jestliže k 1. červenci 1954, kdy byla zavedena jednotná evidence tajných spolupracovníků, jich měly všechny součásti StB asi 24 480,⁷⁶ údaje z předchozí strany ukazují, že na konci roku 1955 byl počet tajných spolupracovníků, se kterými tyto součásti disponovaly, už

76 Údaje o počtu získaných spolupracovníků a spolupracovníků, s nimiž byla spolupráce ukončena v roce 1954, jsou uvedeny ve statistickém přehledu agenturně-operativního rozpracování za rok 1963.

o 60 % větší. Přitom v roce 1955 byla ukončena spolupráce s více než třinácti tisíci tajnými spolupracovníky.⁷⁷

Nárůst počtu tajných spolupracovníků byl přerušen poklesem v roce 1956 (oproti roku 1955 o 25 %). Odráží se v něm změna politických a právních poměrů v Československu, ke které došlo po odhalení nezákonnosti v Sovětském svazu na XX. sjezdu KSSS v únoru 1956.

V letech 1958–1960 počet tajných spolupracovníků znovu vzrostl a převyšoval stav z roku 1955. V té době ministr vnitra R. Barák vytyčil heslo, že každý operativní pracovník má mít osm až deset tajných spolupracovníků. V období tzv. dovršení výstavby socialismu tedy StB rozšiřovala prostředky, kterými měla odhalovat „nepřítele“ a jejichž prostřednictvím vykonávala tajný dohled nad společnostmi. A je přímo symbolické, že nejvyšším počtem tajných spolupracovníků disponovala StB k 1. lednu 1960, tedy na počátku roku, ve kterém byl v Československu vyhlášen socialismus.

Nepatrný pokles stavu tajných spolupracovníků v roce 1960 a 1961 byl zřejmě ovlivněn prověrkou, prováděnou podle rozkazu ministra vnitra č. 37/1960.

V následujících dvou letech dochází k prudkému poklesu počtu tajných spolupracovníků. Lze jej spojovat s odchodem R. Baráka z ministerstva, se závěry XII. sjezdu KSČ a následným obdobím „liberalizace“, i s určitou pragmatičností a racionálnější přístupem k práci StB ze strany nového ministra vnitra Lubomíra Štrougala.

Pokles počtu tajných spolupracovníků pokračoval – i když mírnějším tempem – také v dalších letech. Jejich počet činil v prosinci 1967 pouze 41,7 % stavu k 31. prosinci 1959. Nový prudký pokles – o 35 % – pak přinesl rok 1968.

Podrobnější přehled o počtu tajných spolupracovníků v jednotlivých letech obsahuje příloha č. 3.

Strukturu agenturní sítě StB lze analyzovat z různých hledisek, především podle *podílu jednotlivých součástí ministerstva vnitra a Státní bezpečnosti*.

Největší podíl měly samozřejmě operativní součásti StB, které v letech 1959–1965 pracovaly zhruba s devadesáti procenty tajných spolupracovníků. Pokud jde o ostatní součásti, činil např. k 1. lednu 1959 počet tajných

77 Tamtéž. Viz též statistický přehled za rok 1955.

dov. na sign. předan. de la Larrie de 1956

spolupracovníků PS 1997, tj. 5,16 % všech tajných spolupracovníků, SNV měl 766 tajných spolupracovníků (1,98 %) a neoperativní součásti StB (sledování, ochrana, prověrka korespondence) 1095 tajných spolupracovníků, tj. 2,83 %.

Z hlediska zaměření činnosti StB bylo rozhodující rozložení sítě tajných spolupracovníků *podle jednotlivých úseků (linií) operativních útvarů StB*. V tomto ohledu jsou k dispozici údaje o počtu tajných spolupracovníků k 1. lednu 1959 a 1964.⁷⁸

Úsek činnosti (linie)	stav k 1.1.1959		stav k 1.1.1964	
	počet	%	počet	%
II. správa (kontrarozvědka)	6717	19,3	4868	21,9
III. správa (polit. kontr.)	8146	23,4	4489	20,2
IV. a V. správa (ek. kontr.)	11 757	33,7	7190	32,4
VI. správa (VKR)	8223	23,6	5656	25,5
celkem	34 841		22 203	

Vidíme, že podíl jednotlivých úseků práce na počtu tajných spolupracovníků se velmi blíží podílu na počtu pracovníků (k 1. lednu 1963 – 22,6 %, 21,1 %, 32,8 %, 23,5 %). Při uvedené náplni jednotlivých operativních součástí StB to znamená, že více než tři čtvrtiny tajných spolupracovníků patřily k útvarům, jejichž činnost směřovala především dovnitř státu. Jejich struktura tedy neodpovídala oficiálně hlášené doktríně o boji proti „vnějšmu nepříteli“ jako hlavním úkolu Státní bezpečnosti. Tuto skutečnost postřehla i zmíněná studie *Výhledy činnosti StB z roku 1963*, která právě na základě tohoto faktu konstatovala, že činnost StB je zaměřena „na všechny oblasti společenského života a hlídání obyvatel ve svém celku“.⁷⁹

Ze zmíněné studie komise odborníků z roku 1963 vyplývá, že centrální operativní správy (II., III. a IV.) v roce 1963 disponovaly 15 % tajných spolupracovníků, jim odpovídající útvary v krajích 28 % a v okresech 57 %.

Také tyto údaje demonstrují rozpor mezi proklamovaným a faktickým zaměřením práce kontrarozvědných součástí StB a potvrzují tendenci k celoplošnému dozoru StB nad společností.

78 Údaje jsou čerpány ze statistického přehledu za první čtvrtletí 1959 a za rok 1964.

79 AK B 301. – *Výhledy činnosti Státní bezpečnosti do roku 1970*, str. 80.

Ve statistickém přehledu za rok 1964 se objevila kapitola o „kvalitativních“ ukazatelích stavu tajných spolupracovníků. Přináší některé zajímavé údaje. Z 16 095 tajných spolupracovníků, kterými StB disponovala (bez VKR), mělo 182 „bezprostřední vztah k nepřátelským rozvědkám“ (z toho byli tři „z řad kádrových rozvědků“). Tajných spolupracovníků „zapojených na rozpracování vnějšího nepřítele v souvislosti s politickými a hospodářskými trestnými činy“ bylo 580. Statistický přehled neuvádí, z jakých pramenů autoři tyto údaje čerpali, je proto těžké posoudit jejich přesnost a hodnověrnost. Pokud by odpovídaly skutečnosti, znamenalo by to, že podíl tajných spolupracovníků, kteří vyvíjeli konkrétní činnost proti „vnějšmu nepříteli“, činil 4,7 % z celkového počtu. I tato čísla by podporovala platnost předcházejících závěrů.

Jakýmsi „nahlédnutím do kuchyně“ politické kontrarozvědky (tj. III. správy MV, útvarů a pracovníků se stejnou náplní práce v krajích a okresech) je *rozmístění tajných spolupracovníků na jednotlivých úsecích činnosti, tzv. problematikách politické kontrarozvědky* k 1. lednu 1959.

„problematika“	agentů	informátorů	celkem
trockisté	46	29	75
sionisté	125	84	209
buržoazní nacionalisté	191	161	352
ukrajinští nacionalisté	124	50	174
bělogvardějci	44	20	64
býv. sociální demokraté	204	159	363
býv. národní socialisté	257	294	551
býv. lidovci	346	318	664
býv. agráři	211	157	368
řím. kat. církve	556	270	826
nekat. církve a sekty	192	185	377
vysoké školy	171	371	542
kultura	91	155	246
tělovýchova	81	166	247
mládež	63	138	201
teror	55	96	151
letáky	15	56	71
zdravotnictví, ČSAV	238	227	465
soudnictví	16	32	48
buržoazní odboj	1017	832	1849
příslušníci ozbr. složek	20	250	270
bez označení	14	19	33

Dalším hlediskem je *struktura agenturní sítě podle jednotlivých typů spolupracovníků*. U všech součástí je charakterizována těmito údaji:

podíl (v %)	1955	1957	1959	1963	1965	1967
agenti	19,3	27,2	35,4	37,9	36,5	37,5
informátoři	77,3	68,7	61,2	57,7	60,5	0,0
rezidenti	3,4	4,1	3,3	4,4	3,0	2,5

Z těchto údajů je zřejmá tendence narůstání počtu spolupracovníků typu agent. (Přesná čísla obsahuje příloha č. 3.)

Relace spolupracovníků typu agent a informátor je velmi odlišná ve vojenské kontrarozvědce, kde byl podíl informátorů podstatně vyšší než v ostatních operativních součástech. Dokazují to tyto údaje:

VKR (podíl v %)	1955	1957	1959	1963	1965	1967
agenti	4,6	4,3	5,3	8,0	7,6	9,0
informátoři	85,3	82,3	80,7	75,5	81,8	82,7
rezidenti	10,1	13,4	14,0	16,5	10,6	8,3

ostatní součásti	1955	1957	1959	1963	1965	1967
agenti	25,0	36,1	43,4	46,8	46,	48,4
informátoři	74,2	63,3	56,0	52,4	53,1	51,3
rezidenti	0,8	0,6	0,6	0,8	0,5	0,3

Z uvedených čísel také vyplývá, že spolupracovníky typu rezident používala v podstatě jen vojenská kontrarozvědka. Ostatní součásti měly např. v roce 1968 jen 16 rezidentů.

Určité rozdíly v podílu spolupracovníků typu agent a informátor byly i mezi jednotlivými operativními útvary mimo vojenskou kontrarozvědku. Přesné údaje z centrály a krajů jsou k dispozici jen k 1. lednu 1959.

Po linii II. správy	A – 3504	tj. 52,2 %	I – 3213	tj. 47,8 %
po linii III. správy	4077	50,0 %	4069	50,0 %
po linii IV. a V. správy	4153	35,3 %	7602	64,7 %

Podíl informátorů byl tedy podstatně vyšší u ekonomické kontrarozvědky než u kontrarozvědných součástí „po linii“ II. a III. správy. Souvisí to s tzv. linijským a objektovým způsobem práce a ve vztahu k počtu rozpracovaných osob a tzv. realizaci (viz dále) to ukazuje na určité rozdíly v charakteru činnosti jednotlivých operativních útvarů StB.

V úvodní části této kapitoly jsem poukázal na některé odlišnosti v pojetí úkolů tajných spolupracovníků typu informátor ve směrnicích z roku 1954 a 1962. Zatímco podle prvních směrnic se měli informátoři účastnit rozpracování konkrétních osob, směrnice z roku 1962 stanovily, že informátor „zpravidla“ není získáván pro rozpracování konkrétních případů.

Zajímavý, byť dílčí údaj o využívání informátorů pro rozpracování konkrétních osob poskytuje zpráva náčelníka KS MV Brno. Podle ní bylo k 31. říjnu 1962 do rozpracování jednotlivých akcí zapojeno 38,7 % tajných spolupracovníků typu agent a 18,5 % informátorů.⁸⁰

Dalším hlediskem může být *podíl spolupracovníků získaných na základě dobrovolnosti nebo na základě „kompromitujících“ materiálů*. Ojedinelou informaci o podílu tajných spolupracovníků získaných na základě „kompromitujícího materiálu“ k 1. lednu 1962 (mimo VKR) poskytuje zpráva prvního zvláštního odboru MV.⁸¹

Druh spolupracovníka	celkový počet	získáno na základě dobrovolnosti	získáno na základě kompromitujících materiálů
agenti	14 895	10 424, tj. 70,0 %	4471, tj. 30,0 %
informátoři	13 082	10 648, tj. 81,4 %	2434, tj. 18,6 %
rezidenti	248	237, tj. 95,6 %	11, tj. 4,4 %

Pasáže o „vázání agentů na základě kompromitujících materiálů“, citované v předcházející části ze směrnic z roku 1954, by mohly vést k poněkud

80 A MV ČR, A 2/2, a.j. 1240. – Zpráva náčelníka KS MV Brno o plnění rozkazu č. 13/1962.

81 Šlo zřejmě o jeden z podkladů pro přípravu nových směrnic pro agenturně-operativní práci. Dokument je uložen ve statistickém přehledu za rok 1960.

zúženému chápání termínu „kompromitující materiály“, na jejichž základě byli lidé získáváni za tajné spolupracovníky StB. Ve směrnicích se píše jen o trestné činnosti. V praxi však „kompromitujícím materiálem“ mohly být i jiné „prohřešky“, např. zatajení některých věcí o minulé činnosti z doby tzv. protektorátu nebo z období před únorem 1948, manželská nevěra, homosexualita apod.

V pohledu na „vázání“ spolupracovníků na základě „kompromitujícího materiálu“ se směrnice z roku 1954 a směrnice z roku 1962 poněkud liší. První považují oba způsoby získávání spolupracovníků za rovnocenné, zatímco druhé upřednostňují jejich získávání „na dobrovolném, zejména vlasteneckém základě“. Ve výkladu ministra k těmto směrnici jsou „dřívější směrnice“ kritizovány za to, že ve značné míře orientovaly na získávání agentů na základě kompromitujícího materiálu, což prý často vedlo k porušování zákonitosti a mělo negativní vliv na spolehlivost agentury. Ministr se odvolal na prověrku této agentury, která ukázala, že „její velká část pracovala špatně, pasivně a někdy se dokonce schovávala za záda orgánů MV a přitom prováděla nepřátelskou činnost“. Podle ministra bylo rovněž „zjištěno dost případů, kdy operativní pracovníci nejprve sami některé osoby zkompromitovali a pak je přinutili ke spolupráci“.⁸²

Statistické přehledy neuvádějí žádné údaje o tom, jak se tento „nový přístup“ k získávání tajných spolupracovníků na základě kompromitujících materiálů projevil v praktické činnosti StB.

Jedním z problémů složení agenturní sítě StB byl – podle mínění vedení ministerstva vnitra – vysoký počet členů KSČ a KSS. Svědčí o tom již zmíněný rozkaz ministra o stavu agenturně-operativní práce (č. 37) z prosince 1960, který konstatuje, že v agenturní síti je stále ještě vysoké procento členů KSČ.

O počtu členů komunistické strany, kteří byli spolupracovníky StB před rokem 1960, je k dispozici jen několik dílčích údajů z vojenské kontrarozvědky. Zde bylo procento členů KSČ v agenturní síti přirozeně výrazně vyšší než u ostatních součástí: k 30. červnu 1955 to bylo 38,6 %.⁸³ Protože šlo o procento neúnosně vysoké, pomohl si autor zprávy (o výsledcích agenturně-operativní práce VKR) tím, že počítal podíl členů KSČ mezi

82 Výklad ministra vnitra k některým zásadním otázkám práce Státní bezpečnosti a k novým směrnicím pro agenturně-operativní práci, str. 8. Výklad... je datován 16. května 1962 a byl vydán současně se zmíněnými směrnicemi rozkazem ministra vnitra č. 13/1962.

83 A MV ČR, f. A 30, a.j. 2.

tajnými spolupracovníky bez rezidentů a dosáhl tak snížení na 26,8 %. V rozboru agenturně-operativní práce VKR za rok 1957 narazíme na konstatování, že „stranickost agentury klesla ze 17 % k 1.1.1957 na 16 %“.⁸⁴

Od roku 1960 do roku 1964 se údaje o podílu členů komunistické strany v agenturní síti StB objevují i v ročních statistických přehledech (bez VKR), vždy k 31.12. V roce 1960 to bylo 10 %, 1961 celkem 2542, tj. 9,1 %, 1962 celkem 1736 (7,3 %), 1963 celkem 1391 (% nezjištěno), 1964 celkem 1171 (7,3 %).⁸⁵

Směrnice o agenturně-operativní práci z roku 1962 se o členech komunistické strany jako tajných spolupracovnících nezmiňuje. Stanovisko k této věci však zaujal ministr L. Štrougal ve svém výkladu k novým směrnicím: „V zásadě nelze striktně zakázat získávání členů strany za tajné spolupracovníky, zejména rezidenty. Nelze to ovšem dělat v širším měřítku, ale jen ve výjimečných případech...V zásadě je třeba zamítnout návrhy na získání tajných spolupracovníků z řad volených orgánů strany. V případě nutnosti lze s takovými soudruhy udržovat důvěrnické styky.“⁸⁶ Je jistě sporné, zda i ten nejmenší známý počet členů KSČ – v roce 1964 7,3 % – lze pokládat za „výjimečné případy“.

Od roku 1963 obsahují statistické přehledy také údaje o počtu kandidátů spolupráce (vždy k 31. prosinci) u všech součástí StB.

1963	–	1890, z toho VKR	–	679
1964		1939		974
1965		1949		907
1966		1502		641
1967		1335		618
1968		576		210

Důležitější než počty registrovaných kandidátů k určitému datu jsou údaje o způsobu ukončení registrace kandidátů. Zde však statistické přehledy poskytují potřebné údaje jen za rok 1964. V tomto roce byla ukončena registrace 2251 kandidátů spolupráce, z toho v 961 případech (42,7 %) získáním ke spolupráci. V 1290 případech (57,3 %) k získání kandidáta za tajného spolupracovníka nedošlo.

84 A MV ČR, f. A 30, a.j. 5.

85 Údaje uvedené za rok 1964 nejsou zřejmě zcela přesné.

86 Výklad ministra vnitra..., str. 21.

Zajímavé jsou údaje o *délce spolupráce* tajných spolupracovníků, obsažené ve statistickém přehledu za rok 1967. Podle tohoto přehledu z 11 603 agentů, informátorů a rezidentů HS StB v krajích (tedy bez VKR a ostatních součástí) spolupracovalo:

méně než 1 rok –	1 074 tajných spolupracovníků, tj.	9,3 %
1 – 5 let	2 932	25,3 %
nad 5 let	7 597	65,4 %

Překvapivě vysoký je počet tajných spolupracovníků, kteří byli v agenturní síti déle než pět let, což svědčí o jisté „konsolidaci“ sítě tajných spolupracovníků v této době. Zkušenost osvědčených tajných spolupracovníků mohla do značné míry nahrazovat – oproti situaci z přelomu 50. a začátku 60. let – jejich menší počet. Rozsah kontroly československých občanů Státní bezpečností v šedesátých letech zřejmě nebyl přímo úměrný poklesu počtu tajných spolupracovníků.

4. Pohyb počtu tajných spolupracovníků (A, I, R); důvody ukončení spolupráce

Sestavit přesnou tabulku o tom, kolik bylo v jednotlivých letech získáno tajných spolupracovníků a u kolika byla spolupráce ukončena, je až do roku 1963 nemožné. Údaje ze statistických přehledů jsou v tomto směru neúplné a z již uvedených důvodů nepřesné. Také mně známé dva pokusy o zachycení pohybu tajných spolupracovníků prvním zvláštním odborem mají zjevné chyby a tento úkol nesplňují.⁸⁷

Za poměrně spolehlivé lze však považovat údaje o počtu uložených svazků tajných spolupracovníků, s nimiž byla spolupráce ukončena v období od 1.7.1954 do 1.4.1963, obsažené v informaci prvního zvláštního odboru pro studijně-analytickou skupinu ministra.⁸⁸ Podle ní bylo v tomto období uloženo 92 841 svazků tajných spolupracovníků (A, I, R), z toho VKR uložila 33 721 svazků. Rozložení do jednotlivých let je následující:

87 A MV ČR, f. SEO, krabice 326/3. – Statistický přehled za rok 1963 a samostatná informace z roku 1972. Statistický přehled 1960–1972.

88 A MV ČR, f. A 1, a.j. 13. – Informace je datována 20. června 1963.

Rok	uložených svazků A,I,R celkem	z toho VKR
1954 (od 1.7.)	2114	724
1955	13 254	4355
1956	19 951	5987
1957	9451	3847
1958	6254	3730
1959	8130	3550
1960	10 735	4420
1961	8947	2231
1962	10 286	3823
1963 I. čtvrtletí	3715	1074
celkem	92 841	33 721

Informace výslovně upozorňuje, že do uváděného přehledu nejsou započítáni tajní spolupracovníci, u nichž nebylo uskutečněno vázání. (Ve srovnání s údaji z ročních statistických přehledů je v této informaci počet agentů, informátorů a rezidentů, s nimiž byla spolupráce ukončena, o 706 nižší. Možné nepřesnosti se tedy mohou počítat řádově na stovky. Tento rozdíl však může vyplývat z toho, že „uložení“ spolupracovníci, s nimiž byla spolupráce obnovena a případně znovu ukončena, jsou v pravidelných ročních přehledech počítáni dvakrát. Pokud autoři zmíněné informace čerpali údaje z kartotéky archivovaných svazků spolupracovníků, s nimiž byla spolupráce ukončena, této duplicitě se vyhnuli.)

Podle rozboru statistického přehledu za rok 1963 bylo v tomto roce uloženo (bez VKR) 6785 svazků tajných spolupracovníků. Počítáme-li, že ve stejném poměru (první čtvrtletí a celý rok) uložila svazky tajných spolupracovníků i VKR, dostaneme číslo 2760. Můžeme tedy poměrně spolehlivě určit počet spolupracovníků, jejichž svazky byly v roce 1963 uloženy – 9545.

Počty získaných a uložených tajných spolupracovníků (A,I,R) v období 1964 až 1968 jsou relativně přesné.

Rok	získáno	uloženo
1964	3276	7165
1965	4255	4820
1966	3347	4796
1967	2709	3596
1968	1240	7381

(Srovnání se stavem tajných spolupracovníků vždy k 31. prosinci každého roku – viz příloha č. 3 – ukazuje, že rozdíl za celých pět let činí 22 tajných spolupracovníků.)

K uvedené informaci prvního zvláštního odboru připsal tehdejší zástupce náčelníka poznámku, že k 1. září 1962 bylo v archivu StB uloženo 105 005 svazků tajných spolupracovníků a že tento počet zahrnuje rovněž svazky z doby před zavedením svazkové agendy v roce 1954. I když jsem dosti skeptický k přesnosti a pečlivosti pracovníků prvního zvláštního odboru, považuji tuto informaci za věrohodnou. Její autor neměl zájem uváděná čísla nějak upravovat. Je to tedy informace, která umožňuje určit, *kolik lidí prošlo agenturní sítí StB do roku 1968*, i když nevíme, zda jde o údaje od roku 1948 nebo až od roku 1951.

Zmíněná informace uvádí počet uložených svazků tajných spolupracovníků k 1.9.1962. Počet uložených svazků za rok 1962 známe. Za předpokladu rovnoměrného ukládání svazků činil jejich počet ve zbývajících třetinách roku 3429. Z dalších let pak již uvedená čísla považuji za poměrně přesná (výjimkou je podložený odhad uložených svazků tajných spolupracovníků za rok 1963). Vyplývá z nich, že od 1. září 1962 do konce roku 1968 bylo uloženo 40 732 svazků tajných spolupracovníků. Můžeme odhadnout, že 10 % z nich mohli být spolupracovníci, kteří nebyli vázáni nově, ale s nimiž byla spolupráce obnovena.⁸⁹ Celkový počet agentů, informátorů a rezidentů, jejichž svazky byly do konce roku 1968 uloženy, činí tedy asi 141 665. K 30. prosinci 1968 vykazovala StB 11 337 tajných spolupracovníků typu agent, informátor nebo rezident.

Lze tedy říci, že do konce roku 1968 prošlo agenturní sítí StB asi 153 000 tajných spolupracovníků všech tří typů. I když vezmeme v úvahu možné nepřesnosti ve vedení statistických údajů i provedených odhadů, zůstává jako podložený odhad obrovské číslo 150 000 lidí, kteří byli evidováni jako agenti, informátoři nebo rezidenti StB. Připomínám, že jde pouze o spolupracovníky kontrarozvědných součástí a že za tajné spolupracovníky StB jsou považováni i majitelé propůjčených bytů, jejichž počet je uveden v další subkapitole.

Ve statistických přehledech jsou uváděny *důvody ukončení spolupráce s tajnými spolupracovníky*. Až do roku 1963 jde o údaje neúplné, zpravidla jde jen o spolupracovníky operativních součástí bez VKR, chybějí údaje

89 Tento odhad se opírá o údaj ze statistického přehledu za rok 1962, že z 2132 získaných tajných spolupracovníků šlo ve 238 případech o obnovení spolupráce. Z jiných let obdobný údaj není k dispozici.

za rok 1957 a z velké části i za rok 1962 aj. Také počet sledovaných ukazatelů se v průběhu let měnil, takže sestavit přehled za celé toto období podle stejných kritérií není možné. Nicméně některé údaje, byť neúplné, jsou zajímavé.

Za všechna léta (kromě roku 1957) jsou uváděny údaje o počtu tajných spolupracovníků, kteří opustili republiku. Celkem jich bylo 273; z nich 186 opustilo republiku v posledních pěti letech před rokem 1968.

Dalším důvodem ukončení spolupráce, statistikou zaznamenávaným po celém období (chybí jen rok 1957 a 1962), byla dekonspirace, uváděná jako příčina ukončení spolupráce ve 4449 případech.⁹⁰ V letech 1959 až 1968 bylo ve 232 případech důvodem ukončení spolupráce „dublaření“ nebo dezinformace.

Jedním z důvodů pro ukončení spolupráce sledovaných statistikou po celé období (chybí jen za rok 1957) byl „návrh na vyšetřování“. Tímto způsobem byla ukončena spolupráce v 810 případech. „Rozpracováním“ byla ukončena v období let 1963 až 1968 spolupráce se 657 tajnými spolupracovníky.

Zajímavým důvodem ukončení spolupráce, vykazovaným ve statistických přehledech za léta 1959, 1960 a 1963 až 1968, je její odmítnutí. Za osm let, po která byl tento ukazatel sledován, byl uveden jako důvod u 7142 tajných spolupracovníků. Vysoký počet těchto případů poněkud udivuje, protože uvést jako příčinu ukončení spolupráce její odmítnutí ze strany spolupracovníka prakticky znamenalo pro příslušné operativní pracovníky či útvary přiznat nedostatky ve vlastní práci, ať již při výběru tajných spolupracovníků nebo ve styku s nimi. Lze se proto právem domnívat, že skutečný počet těch, kteří spolupracovat odmítli, byl ve skutečnosti větší.

U převážné většiny případů ukončení spolupráce byly uváděny tyto důvody: neschopnost, ztráta možností nebo jiné důvody. Těžko ovšem říci, co se za těmito statistickými ukazateli skrývá.

Spolupráce československých občanů se Státní bezpečností ve sledovaném období byla velmi složitým a strukturovaným vztahem. Někteří pode-

90 Skutečný počet případů dekonspirace tajných spolupracovníků byl pravděpodobně větší. Zpráva z rozboru případů dekonspirace v agenturně-operativní práci složek StB, zpracovaná statisticko-evidenčním odborem Hlavní správy StB 30. června 1966 (A MV ČR, f. SEO, krabice 326/1) uvádí, že od roku 1956 bylo hlášeno celkem 6 830 případů dekonspirace. Z toho 6 207 případů se týkalo tajných spolupracovníků a 623 případů schůzkových bytů.

Někteří bývalí pracovníci Státní bezpečnosti, s nimiž jsem hovořil, potvrzují, že se v agenturní síti často udržovali i spolupracovníci, o nichž se vědělo, že jejich styky s StB jsou prozrazeny.

psali závazek o spolupráci z obavy a ze strachu, že nepodepsáním ohrozí existenční postavení vlastní nebo svých dětí. Jiní naopak podepisovali závazek o spolupráci z vypočítavosti, prospěchářství a kariérismu. Mnozí občané v určité době uvěřili, že Československo je ohrožováno „světovým imperialismem“, věřili v „socialismus“ a měli o stávajícím režimu včetně činnosti Státní bezpečnosti ještě různé iluze. Pokládali proto pomoc pracovníkům StB za svoji občanskou nebo přímo vlasteneckou povinnost. Mnozí považovali spolupráci se Státní bezpečností za jakýsi nezbytný přívažek ke svému povolání, jiní za úlitbu za možnost vycestovat do zahraničí. Někteří spolupracovníci poskytovali Státní bezpečnosti poznatky o cizincích, ale odmítali hovořit o československých občanech. Někteří ochotně udávali své spoluobčany, jiní se úzkostlivě snažili neříci nic, co by mohlo lidem ublížit. Někteří se nechali Státní bezpečností zlomit, ale našli se i takoví, kteří v sobě našli odvahu – i po podepsání závazku – spolupráci odmítnout.

Kvantifikovat strukturu spolupracovníků StB podle těchto hledisek není možné a nemůže to být ani úkolem této studie. I uváděné strohé statistické údaje však naznačují složitost problému a přinášejí určité podněty k jeho pochopení.

5. Stav a změny v počtu konspiračních a propůjčených bytů

Stav konspiračních a propůjčených bytů, vždy k 31. prosinci:

rok	celkem	z toho PB
1955	3929	
1956	5113	
1957	5125	
1958	5667	3838, tj. 67,7 %
1959	6208	4153 (bez VKR)
1960	5705	4509 79,0 %
1961	5446	4356 78,0 %
1962	5193	3974 76,5 %
1963	4561	3414 74,9 %
1964	3809	2819 74,0 %
1965	3653	2718 74,4 %
1966	3324	2425 73,0 %
1967	3069	2201 71,7 %
1968	2285	1556 68,1 %

Podíl propůjčených bytů na celkovém počtu schůzkových bytů se pohyboval mezi 68 až 79 %. Dynamika počtu schůzkových bytů je tedy velmi podobná vývoji počtu tajných spolupracovníků.

Počet nově získaných a zrušených konspiračních a propůjčených bytů je ve statistických přehledech uváděn až od roku 1964. Do konce roku 1968 bylo nově získáno 2634 schůzkových bytů, z toho 2170 propůjčených. Zrušeno bylo 4981 schůzkových bytů, z toho 4127 propůjčených.

V již zmíněném dokumentu prvního zvláštního odboru MV z 20. června 1963 se uvádí, že od 1. července 1954 do 31. března 1963 bylo zrušeno 11137 konspiračních a propůjčených bytů. Počítáme-li, že podíl propůjčených bytů z celkového počtu schůzkových bytů se pohyboval mezi 70 až 75 procenty (viz předcházející tabulka), můžeme odhadnout, že v tomto období bylo zrušeno 7800 až 8300 propůjčených bytů.

Za zbývající tři čtvrtiny roku 1963 mohlo být zrušeno 500 až 600 propůjčených bytů. (Roční průměr zrušených propůjčených bytů z let 1964–1968 je 825.)

K 31. prosinci 1968 měla Státní bezpečnost 1556 propůjčených bytů.

Souhrn těchto čísel představuje asi 14 000 osob – majitelů propůjčených bytů – kteří v tomto období byli tajnými spolupracovníky StB.

IV. „Rozpracovávané“ osoby

1. Pojem „rozpracování“, druhy operativních svazků

Agenturním, operativním nebo agenturně-operativním „rozpracováním“ osob se v terminologickém pojmosloví pracovníků StB nazývala činnost, směřující k objasnění a dokumentaci „protistátní činnosti“.⁹¹

Hlavním prostředkem rozpracování byla agentura, dalšími používanými prostředky pak sledování, operativní technika, tajná prověrka korespondence i získávání informací oficiální cestou.

Rozpracovávané osoby byly evidovány v různých druzích operativních svazků. Pravidla pro vedení a evidenci svazků ve sledovaném období byla stanovena Směrnicemi o operativní evidenci osob rozpracovávaných sou-

91 Z praktických důvodů zachováváme výraz „rozpracování“, používaný v běžné terminologii StB, a píšeme jej bez uvozovek.

částmi MV, vydanými rozkazem ministra vnitra č. 157/1954 z 1. srpna 1954, Předpisem o administrativě v agenturně-operativní práci součástí MV (A-oper-II-1), vydaným rozkazem ministra č. 199 z 20. prosince 1957 a platným od 1. ledna 1958, Instrukcí o agenturně-operativní evidenci MV(A-oper-II-1), vydanou rozkazem ministra č. 78 z 1. října 1959 a platnou od 1. ledna 1960.

Podle těchto směrnic byly vedeny na rozpracovávané osoby tyto druhy svazků:

Skupinový operativní svazek měl být veden na základě prověřených poznatků na skupinu osob, podezřelých, že se spojily k provádění „protistátní“ trestné činnosti. V rámci skupinového svazku byl na každou osobu veden operativní svazek.

Osobní svazky měly být zakládány na jednotlivé osoby, které byly – na základě prověřených poznatků – podezřelé z „protistátní“ činnosti.

Pro rozpracovávání osob ve skupinových a osobních svazcích se používal termín „aktivní rozpracování“.

Evidenční svazek, nově zavedený směrnicemi ze srpna 1954, se zakládal k prověření závažných poznatků (signálů) o „protistátní“ trestné činnosti konkrétních osob. Směrnice z roku 1954 neurčovaly dobu, během níž měl být signál prověřen, předpisy z dalších let stanovily dobu prověření na šest měsíců. Instrukcí z října 1959 bylo změněno i označení svazku a od roku 1960 byl ve statistických přehledech veden jako *svazek prověření signálu* a často zkráceně označován jako *signální svazek*. Signální svazek měl být po určené lhůtě zrušen v případě, že se původní poznatek nepotvrdil. V případě, že se prokázala pravdivost signálu a trestnou činnost se dosud nepodařilo objasnit a zadokumentovat, měl být převeden na jiný druh svazku (osobní či skupinový).

Rozkazem ministra z října 1959 byly od 1. ledna 1960 zavedeny také *pozorovací svazky*, jak se v příslušné směrnici praví „za účelem dlouhodobého pozorování osob představujících operativní zájem StB“. Šlo o osoby, u nichž na základě třídního původu, činnosti za dřívějších režimů nebo zjištěných poznatků „leze předpokládat nepřátelskou činnost a jež mohou tvořit bázi nepřátelských rozvědek“.

Když se ve statistických přehledech uvádějí počty celkově rozpracovávaných osob, jsou míněny zpravidla osoby rozpracovávané v těchto čtyřech druzích svazků.

Existovaly však i svazky další. *Agenturně-pátrací svazek* byl podle směrnic z roku 1954 i 1957 zaváděn na osoby, které se dopustily „protistátních činů“ a ukrývaly se před orgány bezpečnosti. Pro případy, že došlo

k „protistátnímu činu“ a pachatel nebyl znám, zavedl předpis z prosince 1957 *věcný operativní svazek*, který byl na základě instrukce z října 1959 v dalším období označen a evidován jako *agenturně-pátrací svazek na neznámého pachatele*.

Směrnicemi o operativní evidenci ze srpna 1954 byl zaveden *objektový svazek*. Zakládal se jednak po jednotlivých liniích práce (ve směrnicích se uvádí: boj s agenturou cizích rozvědek, na teroristickou činnost, diverzi, záškodnictví, trockismus, buržoazní nacionalismus, náboženské ilegální organizace a skupiny), jednak podle „obhospodařovaných“ objektů (podle směrnic: na velké závody, školy, vědecké a divadelní instituce, velké vojenské útery, štáby čs. armády, velvyslanectví aj.). Objektové svazky spolu s evidenčními nahradily do té doby používané *všeobecné svazky*.

Kromě toho existovaly ještě *svazky kontrolní*. Ty se vedly o nejdůležitějších případech řešených podřízenými součástmi.

2. Operativní rozpracování v letech 1951–1954

Pracovníci prvního zvláštního odboru (statisticko-evidenčního) se čas od času pokusili o statistické zachycení některých oblastí práce StB v delší časové řadě, ať již v pravidelných ročních přehledech nebo v samostatných informacích. Jednomu takovému pokusu vděčíme za zachování údajů o operativním rozpracování v letech 1951–1954.⁹² Umožňuje srovnání s následujícím obdobím.

Ve skupinových, osobních a všeobecných svazcích bylo celkem rozpracováno: k 31.12.1951 – 11 019 osob, k 31.12.1952 – 27 663 osob, k témuž datu v roce 1953 – 42 282 osob a k 31.8.1954 – 49 939 osob

V srpnu 1954 bylo tedy rozpracováváno 4,5krát více osob než v prosinci 1951. Tento vysoký nárůst byl způsoben jednak tím, že rozpracování trvalo déle než rok a jednak tím, že počet osob, které začala StB rozpracovávat v letech 1952 až 1954 (do 31.srpna), byl podstatně vyšší. Jestliže v roce 1951 bylo „nově zavedeno“ rozpracování na 13 657 osob, v roce 1952 již na 21 155, v roce 1953 na 19 535 a do 31.srpna 1954 na 11 518 osob.

⁹² A MV ČR, f. SEO, krabice 326/3. – Statistická ročenka operativního rozpracování osob a jevů složkami Státní bezpečnosti z roku 1973.

Strukturu operativního rozpracování je možné posuzovat podle několika hledisek. Jedním z nich je *podíl osob rozpracovávaných v jednotlivých druzích svazků*. Naznačuje představy StB o „nepříteli“ a také stupeň aktivity rozpracování.

Podíl osob rozpracovávaných v jednotlivých druzích svazků:

	skupinové	osobní	všeobecné
k 31.12.1951	39,6 %	20,2 %	40,2 %
1952	30,5 %	21,9 %	47,6 %
1953	19,8 %	15,5 %	64,7 %
k 31.8. 1954	15,6 %	11,5 %	72,9 % ^x

x Přesná čísla obsahuje příloha č. 4.

Poměrně vysoký podíl osob rozpracovávaných ve skupinových svazcích svědčí o orientaci StB na odhalování „ilegálních skupin“. Již v uvedených letech je zjevná tendence přesunu těžiště od tzv. aktivního rozpracování (skupinové a osobní svazky) k jakési operativní kontrole vysokého počtu „závadových“ osob (všeobecné svazky).

Pokud jde o *rozpracování osob podle tehdy sledovaných „tematických skupin“* (evidence rozpracovávaných osob podle trestných činů nebyla ještě vedena), největší počet osob byl rozpracován v těchto skupinách: ilegalita (trockisté, členové bývalých politických stran a fašistických organizací), špionáž, představitelé kapitalistického řádu (továrníci, kulaci, bankéři, velkoobchodníci, advokáti, důstojníci, šlechtici, vládní činitelé, vedoucí státních úřadů), sabotáž, nacionalisté (čeští, slovenští, maďarští, ukrajinští, jiní) a vykonavatelé třídní diktatury (policisté, četníci, soudci, prokurátoři, příslušníci vězeňské stráže, pracovníci Státní bezpečnosti z období Slovenské republiky, konfidenti a pracovníci německých bezpečnostních složek nebo maďarské policie z doby druhé světové války).

Podíl osob zařazených do těchto tematických skupin na celkovém počtu rozpracovávaných osob v jednotlivých letech ukazují tyto údaje:

Tematická skupina	1951	1952	1953	1954
ilegalita	19,7 %	15,8 %	10,5 %	9,0 %
špionáž	17,1 %	14,7 %	10,3 %	8,1 %
představitelé kap. řádu	12,2 %	12,2 %	13,4 %	13,5 %
sabotáž	8,5 %	7,6 %	5,1 %	3,3 %
nacionalisté	2,7 %	4,5 %	4,5 %	4,4 %
vykonavatelé třídní diktatury	3,2 %	2,5 %	3,6 %	3,4 %
církvě	2,6 %	2,6 %	2,4 %	2,2 %
nevyjasněná činnost	26,5 %	32,9 %	45,3 %	51,7 % ^x

x Přesná čísla obsahuje příloha č. 4.

Z uváděných čísel vyžaduje konkretizaci počet osob rozpracovaných v tematické skupině ilegalita. Nejvíce osob zde bylo rozpracováváno v těchto „problematikách“:

	1951	1952	1953
trockisté	276	508	665
sociální demokraté	179	374	474
lidovci	301	578	444
demokratická strana	126	198	172
národní socialisté	642	1090	1023
HSELS	91	204	212
fašistické strany	29	69	67
agrární strana	156	606	645
(ilegalita celkem)	2171	4376	4449

V kategorii církví byla nejpočetněji zastoupena katolická církev. V roce 1951 bylo z 282 rozpracovávaných církevních hodnostářů 248 katolíků, v roce 1952 ze 703 osob 571 katolíků a v roce 1953 z 1028 osob 831 katolíků.

Bezpečnost byla nejen „ostrou zbraní“ nebo „mečem“ strany, ale také „dělnické třídy“, byla „nástrojem diktatury proletariátu“, což bylo okázale zdůrazňováno při nejrůznějších příležitostech. Čísla o *rozdělení osob na něž bylo „zavedeno operativní rozpracování“* podle povolání (viz příloha č.5) však ukazují, že realita se poněkud odchylovala od proklamovaných hesel.

Podíl dělníků rozpracovávaných v operativních svazcích byl poměrně vysoký a neustále stoupal (z 11,7 % v roce 1951 na 19,6 %) v roce 1954. Výrazně převyšoval počet představitelů „dřívější vládnoucí třídy“, jejichž podíl na počtu rozpracovávaných osob se naopak snižoval.

Tabulka přesvědčivě ukazuje, že „ostří“ StB bylo namířeno především proti inteligenci.

Citovaná statistická ročenka uvádí i počty osob, u nichž bylo „rozpracování“ ukončeno buď návrhem na vyšetřování - v terminologii pracovníků bezpečnosti tzv. realizací – anebo bylo ukončeno jinak.

	celkem ukončeno	návrhem na vyšetřování	jinak
1951	2574	1806, tj. 70,16 %	768
1952	4298	2328, tj. 54,16 %	1970
1953	5904	1360, tj. 23,03 %	4544
1954	5358	1097, tj. 20,47 %	4261

Tedy výrazný pokles podílu počtu případů, kdy rozpracování bylo ukončeno tzv. realizací.

Podíl nejčtenějších „tematických skupin“ na celkovém počtu osob, jejichž rozpracování bylo ukončeno návrhem na vyšetřování, ukazují tato čísla (v %):

	1951	1952	1953	1954 (do 31.8.)
illegalita	13,9	17,1	24,5	33,3
špionáž	36,4	29,8	22,0	22,5
sabotáž	10,9	13,2	14,2	9,1
nacionalisté	0,8	3,7	1,8	1,0
představitelé k. řádů	0,7	1,8	2,3	2,7
vykonavatelé tř. dikt.	0,7	0,8	0,4	0,9
teror	16,5	14,1	10,1	4,7
církyve	2,9	2,9	6,5	5,2
uprchlíci	7,0	3,3	1,3	1,0
protistátní propag.	2,5	4,2	2,1	6,2
neujasněná činnost	3,7	3,1	11,8	11,6

Úplný přehled dává tabulka v příloze č. 6.

V jednotlivých „problematikách“, vedených v kategorii illegalita, skončilo návrhem na vyšetřování:

„problematika“	1951	1952	1953
trockisté	9 osob	14 osob	6 osob
sociální demokraté	15	48	31
lidovci	18	30	45
demokratická strana	6	13	17
národní socialisté	142	69	114
HSES	7	25	2
fašistické strany	2	3	-
agrární strana	23	74	47
(v kat. illegalita celkem)	251	329	333)

V kategorii církev byla i zde nejpočetněji zastoupena katolická církev: v roce 1951 z 53 osob 52, 1952 z 56 osob 55 a v roce 1953 z 88 osob 86.

Osoby, jejichž rozpracování bylo ukončeno návrhem na vyšetřování, byly rozpracovávány v těchto druzích svazků:

Rok	skupinové	osobní	všeobecné
1951	81,1 %	17,1 %	1,8 %
1952	74,8 %	22,1 %	3,1 %
1953	75,0 %	19,2 %	5,8 %
1954 (do 31.8.)	67,4 %	19,4 %	13,2 %

Vysoké procento osob „realizovaných“ ze skupinových svazků potvrzuje orientaci StB na odhalování „protistátních skupin“.

Na základě rozkazu ministra vnitra č. 157/1954 proběhlo od září do konce roku 1954 přehodnocení všech případů operativního rozpracování a přeregistrace svazků podle nových směrnic. Byly zrušeny všeobecné svazky a zavedeny svazky evidenční a objektové. Přeregistrací a především zrušením všeobecných svazků, v nichž bylo k 31. prosinci 1953 evidováno 27 347 osob, došlo k podstatnému snížení vykazovaných rozpracovávaných osob. Jen část z nich – 9828 – byla registrována v nově zavedených evidenčních svazcích.

3. Počet a struktura rozpracovávaných osob v letech 1954–1968

Počet osob rozpracovávaných v jednotlivých druzích svazků obsahuje příloha č. 7. Zde uvádím – spolu s grafickým vyjádřením – jen celkový počet osob rozpracovávaných ve skupinových, osobních, evidenčních (signálních) a pozorovacích svazcích, vždy k 31. prosinci příslušného roku.

Dynamika počtu rozpracovávaných osob se nápadně podobá pohybu počtu tajných spolupracovníků. V roce 1956 došlo k prudkému poklesu o 10 807 osob, tj. o 63 % oproti předcházejícímu roku. Od roku 1958 nastává opět vzestup a vrchol tvoří rok 1961. Počet osob rozpracovávaných na konci tohoto roku však dosahuje jen 77 % stavu z roku 1954. Po poklesu o více než 40 % v roce 1963 a 35 % v roce dalším se počet rozpracovávaných osob na tři roky ustálil. K dalšímu prudkému poklesu – o 41,6 % – pak dochází v roce 1968.

Počet rozpracovávaných osob v roce 1967 tedy činil 22,8 % z počtu rozpracovávaných osob v roce 1954 a v roce 1968 už jen 13,3 %.

*Podíl osob rozpracovávaných v jednotlivých druzích svazků v letech 1955–1959 (vždy k 31. prosinci):*⁹³

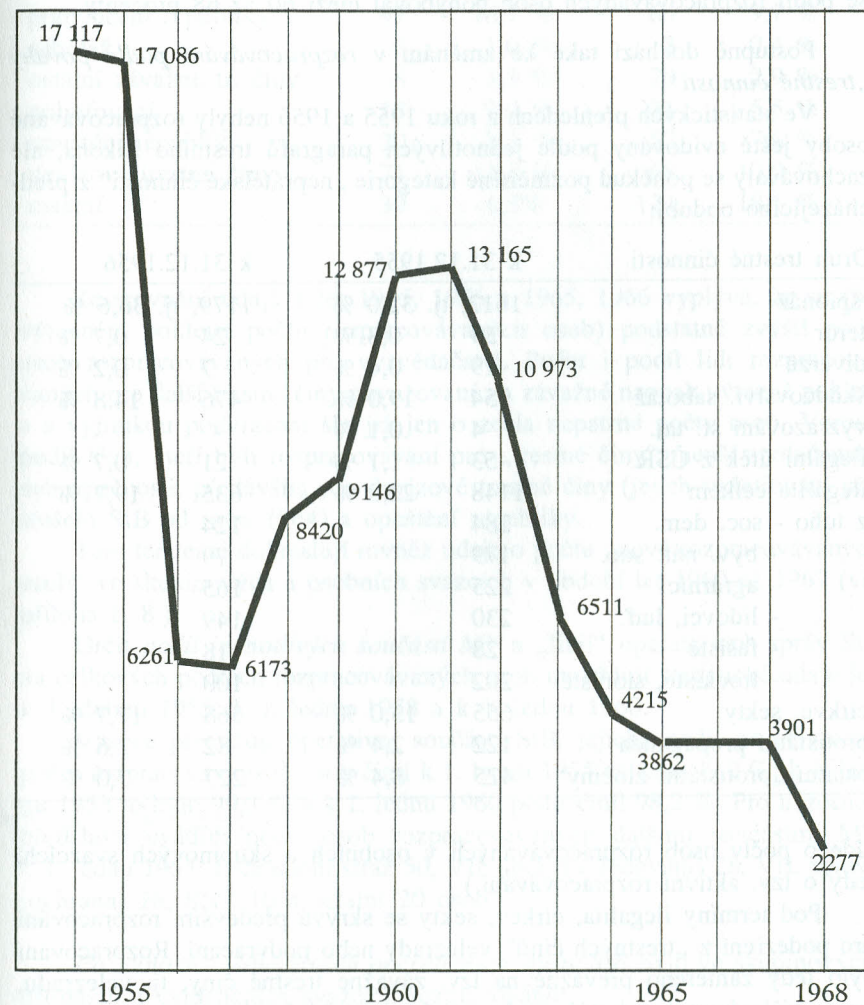
podíl osob ze svazků (%)	1955	1956	1957	1958	1959
skupinových	12,9	16,2	9,2	8,2	7,0
osobních	16,5	35,2	30,6	26,0	25,3
evidenčních	70,6	48,6	60,2	65,8	67,7

V roce 1960 byly evidenční svazky nahrazeny svazky signálními se stanovenou šestiměsíční lhůtou k prověření signálu. Současně byly zavedeny pozorovací svazky (viz první část této kapitoly). Přehled o podílu osob rozpracovávaných v jednotlivých druzích svazků v 60. letech poskytují následující údaje (v %):

	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968
skupinové	3,1	3,3	3,3	2,4	2,4	1,4	1,7	2,6	1,5
osobní	15,5	15,4	16,2	15,7	14,7	14,7	13,5	15,0	16,2
signální	16,5	18,1	14,5	14,0	17,7	20,5	19,0	21,7	15,7
pozorovací	64,9	63,2	66,0	67,9	65,2	63,4	65,8	60,7	67,2

⁹³ Přesné počty jsou uvedeny v příloze č. 7, Počet rozpracovávaných osob v jednotlivých druzích operativních svazků v letech 1954–1968.

Grafické znázornění „rozpracovaných“ osob v letech 1954–1968

Tato čísla potvrzují tendenci zaznamenanou již v předcházejícím období, tj. především pokles podílu osob rozpracovávaných ve skupinových svazcích, který charakterizuje odklon StB od orientace na odhalování „protistátních skupin“. Za druhé pak potvrzují další výrazný pokles počtu osob v tzv. aktivním rozpracování, tj. v osobních a skupinových svazcích. V pozorovacích svazcích, zavedených „za účelem dlouhodobého pozorování“, se podíl rozpracovávaných osob pohyboval mezi 60 až 68 procenty.

Postupně dochází také ke změnám v rozpracovávání podle povahy „trestné činnosti“.

Ve statistických přehledech z roku 1955 a 1956 nebyly rozpracovávány osoby ještě evidovány podle jednotlivých paragrafů trestního zákona, ale zachovávaly se poněkud pozměněné kategorie „nepřátelské činnosti“ z předcházejícího období:

Druh trestné činnosti	k 31.12.1955	k 31.12.1956
špionáž	1612, tj. 32,0 %	1179, tj. 36,6 %
teror	39 0,8 %	24 0,7 %
diverze	19 0,4 %	7 0,2 %
škůdcovství, sabotáž	954 19,0 %	476 14,8 %
vyzrazování st. taj.	4 0,1 %	- -
ilegální útěk z ČSR	53 1,1 %	21 0,7 %
ilegalita celkem	1148 22,8 %	635 19,7 %
z toho - soc. dem.	284	124
- býv. nár. soc.	179	79
- agráři	225	165
- lidovci, luď.	230	149
- fašisté	28	18
- trockisté, sionisté	202	100
círky, sekty	655 13,0 %	568 17,7 %
protistátní propaganda	122 2,4 %	82 2,6 %
ostatní „protistátní zločiny“	425 8,4 %	227 7,0 %

= 3489 dont 2374 pd

(Jde o počty osob rozpracovávaných v osobních a skupinových svazcích, tedy o tzv. aktivní rozpracování.)

Pod termíny ilegalita, církve, sekty se skrývá především rozpracování pro podezření z „trestných činů“ velezrady nebo podvracení. Rozpracování bylo tedy zaměřeno převážně na tzv. závažné trestné činy, tj. velezradu, teror, záškodnictví, sabotáž, podvracení a vyzvědačství.

Odlíšný obraz poskytují údaje o rozpracování v osobních a skupinových svazcích z posledních let sledovaného období.

Trestná činnost	1965	1966
vyzvědačství	342 tj. 57,0 %	320 tj. 46,8 %
podvracení republiky	97 16,1 %	66 9,7 %
sabotáž	6 1,0 %	3 0,4 %
ostatní závažné tr. činy	8 1,3 %	20 2,9 %
pobuřování	18 3,0 %	31 5,5 %
opuštění republiky	20 3,3 %	52 7,6 %
devizové trestné činy	71 11,8 %	68 10,0 %
ostatní	39 6,5 %	124 18,1 %

Ze srovnání údajů z let 1955, 1956 a 1965, 1966 vyplývá, že se (při výrazném poklesu počtu rozpracovávaných osob) podstatně zvýšil podíl osob rozpracovávaných pro vyzvědačství. Počet i podíl lidí rozpracovávaných pro další trestné činy považované za závažné naopak výrazně poklesl a s výjimkou podvracení šlo již jen o zcela nepatrné počty osob. Vzrostl podíl těch, kteří byli rozpracovávaní pro „trestné činy“ menší společenské nebezpečnosti, především pro devizové trestné činy (jejich vyšetřování příslušelo StB od roku 1964) a opuštění republiky.

Tuto tendenci dokresluje rovněž údaje o počtu „nově rozpracovávaných osob“ ve skupinových a osobních svazcích v období let 1960 až 1967 (viz příloha č. 8.)

Určit podíl jednotlivých součástí MV a „linií“ operativních správ StB na celkových počtech rozpracovávaných osob umožňují statistické údaje jen k 1. dubnu 1955, k 1. lednu 1958 a k 1. lednu 1960.

Vysoce převažují operativní součásti StB, jejichž podíl na celkovém počtu rozpracovávaných osob činil k 1. lednu 1955 celkem 99,2 %; k 1. lednu 1958 to bylo 99,3 % a k 1. lednu 1960 podíl činil 98,2 %. Pro názornou představu uvádím počet osob rozpracovávaných dalšími součástmi MV k 1. lednu 1955: Pohraniční stráž 50, VII. správa (sledování) 28, VII. správa (ochrana) 26, SNZ 10 a ostatní 20 osob.

Po „liniích“ jednotlivých operativních správ StB bylo ve skupinových, osobních a evidenčních svazcích rozpracováno:

Linie	k 1.1.1955		k 1.1.1958		k 1.1.1960	
	počet	%	počet	%	počet	%
II. správa	3742	22,0	1907	31,1	2468	27,5
III. správa	6023	35,5	2075	33,8	3330	37,1
IV. a V. správa	5541	32,6	2021	33,0	3012	33,5
VI. správa	760	4,5	129	2,1	173	1,9
V. odbor ^x	917	5,4	-	-	-	-
celkem	16 983	100,0	6132	100,0	8983	100,0 ^{xx}

x V. odbor byl téhož roku začleněn do III. správy MV.

xx Pro možnost srovnání s počtem pracovníků a tajných spolupracovníků je počet osob rozpracovávaných operativními součástmi uveden jako 100 %.

Tato čísla rovněž ukazují, že pokles rozpracovávaných osob, ke kterému došlo v letech 1956 a 1957, byl menší u kontrarozvědky (po linii II. správy). Naopak na vzestupu počtu rozpracovávaných osob v období 1958 a 1959 se největší měrou podílela politická kontrarozvědka, tedy útvar StB zaměřený proti „vnitřnímu nepříteli“.

Na tzv. aktivním rozpracování (skupinové a osobní svazky) se na počátku a na konci sledovaného období podílely jednotlivé operativní úseky takto:

Linie	k 1.1.1955		k 1.1.1968	
	počet	%	počet	%
kontrarozvědka (1955 - II. správa, 1968 - 1. až 6. odbor II. správy)	874	21,5	329	48,1
politická kontrarozvědka (1955 - III. správa, 1968 - 7. až 9. odbor II. správy)	1752	43,3	191	27,9
ekonomická kontrarozvědka (1955 - IV. a V. správa, 1968 - 11. až 13. odbor)	1069	26,5	91	13,3
vojenská kontrarozvědka (1955 - VI. správa, 1968 - III. správa)	97	2,4	17	2,5
V. odbor (východní emigrace)	250	6,2	-	-
10. odbor II. správy (výjezdy čs. občanů) aj.	-	-	56	8,2
celkem	4042		684	

Posun těžiště rozpracovávání z útvarů politické kontrarozvědky (linie III. správa, 7. až 9. odboru) do útvarů kontrarozvědky (II. správa, 1. až 6. odbor) odpovídá zvýšenému podílu osob rozpracovávaných pro vyzvědačství, tj. orientaci na „vnějšího nepřitele“. Tento posun by však zřejmě nebyl tak velký v případech rozpracovávaných v signálních a pozorovacích svazcích. Nelze také opomenout, že většina „aktivně“ rozpracovávaných osob stále patřila úsekům StB, zaměřeným především dovnitř české a slovenské společnosti.

V příloze č. 9 je uveden celostátní přehled osob, rozpracovávaných k 1. lednu 1968 ve skupinových a osobních svazcích podle trestných činů a podle linií jednotlivých odborů II. správy HS StB.⁹⁴

Z přehledu je patrné, že v útvarech charakteru politické kontrarozvědky (7. až 9. odbor), které se minimálně podílely na počtu osob rozpracovávaných pro vyzvědačství, byla většina osob rozpracována pro podvracení republiky, pobuřování – a s výjimkou devizových trestných činů a opuštění republiky – i pro ostatní trestné činy podle první a druhé hlavy zvláštní části trestního zákona. A to byly právě ty trestné činy, za které – i když oproti padesátým létům ve velmi omezeném rozsahu – byli českoslovenští občané trestně stíháni.

Statistické přehledy však poskytují jen velmi sporé údaje o počtu rozpracovávaných členů KSČ a KSS. K 31. prosinci 1962 bylo podle statistického přehledu za tento rok rozpracováno ve vojenské kontrarozvědce 39 straníků, což činilo 15,85 % všech osob, rozpracovávaných touto součástí ve skupinových, osobních, signálních a pozorovacích svazcích. Ostatní operativní součásti rozpracovávaly ke stejnému datu 448 osob, tj. 5,11 %.⁹⁵ Počet členů komunistické strany rozpracovávaných k 31. prosinci 1966 činil 208, což představovalo 5,38 % z celkového počtu rozpracovávaných osob. O rok dříve činil podíl rozpracovávaných členů komunistické strany 5,85 %.

94 Tabulka je převzata ze statistického přehledu agenturně-operativního rozpracování za rok 1967. Pro úplnost je nutno dodat, že VKR k témuž datu rozpracovávala v osobních a skupinových svazcích 17 osob, z toho dvanáct pro vyzvědačství, dvě pro opuštění republiky a tři pro ostatní trestné činy.

95 Uvedené procento není zřejmě přesné.

4. Počet a důvody ukončení „operativního rozpracování“; složení osob, jejichž rozpracování bylo ukončeno návrhem na vyšetřování

V ročních statistických přehledech byl sledován pohyb rozpracovávaných osob podle druhů svazků. Protože však (kromě roku 1955 a 1956) chybějí údaje o tom, jak byly evidenční či signální svazky ukončeny, mnoho tato čísla neříkají. Důležitější jsou údaje o způsobech ukončení operativního rozpracování osob, uvedených v příloze č. 10. I když nejde vždy o úplné a absolutně přesné údaje (v roce 1963 zřejmě chybějí údaje z VKR, na druhé straně je možné předpokládat, že někteří lidé byli rozpracováváni a „uloženi“ víckrát než jednou), umožňují určit celkový počet rozpracovávaných osob v operativních svazcích. Z přehledu v příloze č. 9 vyplývá, že v období 1955 až 1968 bylo operativní rozpracování ukončeno zhruba u 75 000 osob. K 31. prosinci 1968 bylo evidováno 2277 rozpracovávaných osob.

V období 1951 až 1954 bylo ukončeno rozpracování 18 134 osob.⁹⁶ Vedle toho musíme počítat s tím, že administrativně, přeregistrací svazků na konci roku 1954, ubylo více než 30 000 rozpracovávaných osob.⁹⁷

Shrme-li všechny údaje, vychází nám, že od roku 1951 do roku 1968 bylo v různých druzích svazků rozpracováváno 125 000 osob. Skutečný počet osob, kterým Státní bezpečnost věnovala intenzivní pozornost, byl však větší než počet rozpracovávaných osob evidovaných v jednotlivých druzích operativních svazků.

Jedním z okruhů, kterým StB věnovala poměrně značnou pozornost, byly tzv. *styky rozpracovávaných osob*. Lidé, kteří přicházeli do styku s rozpracovávanou osobou, byli prověřováni – agenturou, sledováním i operativní technikou – s úmyslem rozšířit počet rozpracovávaných osob nebo získat agenta k rozpracovávané osobě. Tyto tzv. styky rozpracovávaných osob byly vedeny v operativních svazcích i v evidenci StB, nevykazovaly se však statisticky. Bylo jich však zřejmě víc než rozpracovávaných osob.⁹⁸

96 A MV ČR, f. SEO, krabice 326/3. – Rozdíl mezi stavem rozpracovávaných osob k 31. srpnu a k 31. prosinci 1954 je roven 32 822. Ukončeno v té době bylo rozpracování 431 osob.

97 A MV ČR, f. SEO, krabice 326/3. – Zmíněná statistická ročenka.

98 Evidování styků rozpracovávaných osob v evidenci StB bylo spojeno s tzv. blokací. Ta operativnímu pracovníku zajišťovala, že bude informován o tom, pokud danou osobu „lustraval“ některý jiný pracovník StB. V případě, že se objevily poznatky o „nepřátelské činnosti“ „blokovaných“ osob, měl příslušný pracovník

V letech 1955–1956 stejně jako v předcházejícím období sledovala statistika jen dva ukazatele *důvodů ukončení rozpracování*: počet osob, jejichž rozpracování skončilo návrhem na vyšetřování a počet osob, u nichž skončilo pro nedostatek důkazů. (V první skupině to bylo 13,7 % v roce 1955 a 3,2 % v roce 1956). Svědčí to o jednoznačném hodnocení výsledků práce StB v této době: jediným „úspěšným“ výsledkem byl návrh na vyšetřování, tzv. realizace.

Od roku 1958 a pak znovu od roku 1964 se okruh statisticky sledovaných znaků rozšiřuje. Jedním z důvodů byla změna pohledu na „úspěšnost“ výsledků práce. Platí to především o zavedení kategorie zakončení rozpracování tzv. preventivně-výchovným opatřením. Ale za „produktivní“ bylo v některých materiálech považováno i ukončení rozpracování předáním vyšetřovatelům VB, prokuratuře nebo rozvědce. Pro celé toto období však platilo, že hlavním kritériem při hodnocení výsledků agenturně-operativního rozpracování byl počet „realizací“. Nejvýše byl ceněn počet „realizací“ pro trestnou činnost vyzvědačství.

Počet osob, u nichž bylo rozpracování ukončeno návrhem na vyšetřování, činil v období 1955–1968 celkem 7169, tj. 9,53 % z celkového počtu v té době ukončených případů rozpracování. S výjimkou let 1956 (3,2 %) a 1964 (5,1 %) se podíl osob, jejichž rozpracování skončilo návrhem na vyšetřování, pohyboval mezi 10 až 15 procenty.

Počet osob, jejichž rozpracování bylo ukončeno tzv. preventivně-výchovným opatřením, činil v letech 1958–1968 celkem 3639 (7,2 %). Charakteru a významu těchto opatření je věnována samostatná kapitola.

Statistické přehledy a jiná dobová hodnocení často poukazovaly na vysoké procento případů, v nichž bylo rozpracování ukončeno „neefektivně“. Toto dobové hodnocení je možné podepřít i celkovými údaji o důvodech ukončení rozpracování, kde vysoce převládají ukazatele „nedostatek důkazů“ a „nepotvrzení materiálů“.

– až do roku 1962 – „přednostní právo“ na zavedení agenturního svazku a rozpracování „blokované“ osoby. Honba za co největším počtem „realizací“ a rozpracování osob vedla operativní pracovníky k rozšiřování počtu „blokovaných“ osob. Podobně se postupovalo i při evidování „styků“ tajných spolupracovníků. L. Štrougal ve svém výkladu k novým směrnicím v roce 1962 stanovil zásadu, že „blokovaný styk“ nedává „přednostní právo“ na „zavedení“ svazku. Svazek má podle L. Štrougal „zavést“ ten operativní pracovník, který získal „závadové poznatky“ a který má lepší předpoklady k agenturně-operativnímu rozpracování. (Výklad ministra vnitra k některým zásadním otázkám práce Státní bezpečnosti a k novým směrnicím o agenturně-operativní práci. Výklad vyšel současně se zmíněnými směrnicemi.)

„Nedostatek důkazů“ byl jako ukazatel sledován od roku 1955 (údaje chybějí jen za rok 1957). V prvních dvou letech však byl kromě návrhu na vyšetřování jediným ukazatelem a má proto poněkud širší obsah než v letech dalších, kdy bylo evidováno ukazatelů více. Z celkového počtu případů ukončeného rozpracování v uvedených letech činil počet případů ukončených pro nedostatek důkazů 28 483, tj. 40,5 %.

Ukazatel „nepotvrzení materiálů“ byl sledován od roku 1958. Zachycoval případy, v kterých StB zjistila, že původní poznatek (signál) o „trestné činnosti“, jenž byl důvodem k rozpracování, neodpovídal skutečnosti. Z celkového počtu ukončených rozpracování v období 1958–1968 bylo pro „nepotvrzení materiálu“ ukončeno rozpracování u 18 302 osob (36,2 %).

Pro úplnost ještě důvody ukončení podle dalších ukazatelů:

Ukazatel	sledován v období	% z celkového počtu ukončeného rozpracování osob v uvedených letech
odjezd z ČSR	1964–1968	6,3, tj. 869 osob
opuštění republiky	1964–1968	0,65, tj. 90 osob
získání ke spolupráci	1964–1968	1,65, tj. 229 osob
úmrť	1964–1968	7,4, tj. 1019 osob
předání VB aj. (kromě 1963)	1958–1968	6,2, tj. 2670 osob
ostatní	1957–1968	23,05, tj. 12 752 osob

5. Podíl jednotlivých operativních útvarů Státní bezpečnosti na podnětech k vyšetřování

Roční přehledy prvního zvláštního odboru MV z let 1955–1960 uvádějí také počty osob, které byly vyšetřovány „z popudu“ operativních složek StB. Srovnání s předcházejícími údaji o počtu osob, u nichž rozpracování skončilo návrhem na vyšetřování ukazuje, že jde o čísla větší. Jestliže návrhem na vyšetřování bylo ukončeno rozpracování 4119 osob, „z popudu operativy“ bylo vyšetřováno 4800 osob, tj. o 16,5 % více.⁹⁹ Určitá část

99 Počet osob, u nichž bylo rozpracování ukončeno návrhem na vyšetřování a počet osob vyšetřovaných „z popudu“ operativních součástí v jednotlivých letech:

osob vyšetřovaných z podnětu operativních součástí byla tedy vyšetřována na základě oznámení o trestné činnosti, kterému nepředcházelo rozpracování.

Tutéž skutečnost z let 1961–1962 potvrzuje již zmíněná studie Výhledy činnosti StB do roku 1970, kde se např. uvádí, že po linii třetí správy více jak třetina tzv. realizací nebyla výsledkem rozpracování.¹⁰⁰ Některé dílčí údaje ukazují, že podobné to bylo – a zřejmě ještě ve větší míře – i v pozdější době. Např. v roce 1967 bylo (podle statistického přehledu) návrhem na vyšetřování ukončeno rozpracování 286 osob. Správa vyšetřování StB však uvádí, že „z popudu operativy“ (bez VKR) bylo „realizováno“ 508 osob. (Z toho 281 pro opuštění republiky).¹⁰¹

Tyto rozdíly vyjadřují patrně „honbu“ za tzv. realizacemi jednotlivými operativními součástmi StB. Zároveň však dokazují, že počet osob, kterým Státní bezpečnost věnovala intenzivní pozornost, byl větší než ukazují čísla o počtech rozpracovávaných osob v operativních svazcích.

Důležité jsou údaje o podílu jednotlivých operativních úseků StB (liniích práce na) podnětech k vyšetřování.

S výjimkou dat vojenské kontrarozvědky jsou známy údaje z období 1955–1963. V těchto letech bylo z podnětu operativních útvarů po linii II. správy (kontrarozvědky) vyšetřováno 1635 osob, tj. 25,4 % všech osob vyšetřovaných z podnětu operativních útvarů StB (kromě VKR). Po linii III. správy (politická kontrarozvědka) to bylo 2634 osob, tj. 41,0 % a z podnětu ekonomické kontrarozvědky (linie IV. a V. správy) 2163 osob, tj. 33,6 %.¹⁰²

Údaje o podílu operativy vojenské kontrarozvědky na podnětech vyšetřování jsou známy jen z let 1958–1960. V této době bylo z podnětu operativy VKR vyšetřováno 145 osob, což činí 5,3 % z celkového počtu osob vyšetřovaných v těchto letech z podnětu všech operativních součástí StB (2619).

I když jde v případě VKR jen o dílčí údaje, domnívám se, že jejich srovnání s počtem pracovníků, tajných spolupracovníků a rozpracovávaných osob po jednotlivých liniích práce může pomoci objasnit charakter činnosti

1955 – 976, 981	1958 – 879, 1062
1956 – 405, 491	1959 – 738, 896
1957 – 551, 718	1960 – 517, 652

100 AK B 301. – Výhledy činnosti StB do roku 1970, str. 34.

101 SÚA – A ÚV KSČ, f. 05/11, sv. 91.

102 Údaje z jednotlivých let jsou uvedeny v příloze č. 11.

jednotlivých operativních součástí StB na přelomu padesátých a šedesátých let.

„Linie“	podíl pracovníků operativních útvarů 1963 ^x	podíl na počtu tajných spolupracovníků k 1.1.1959	podíl na rozpracovávaných osobách k 1.1.1960	podíl na tzv. realizacích 1958–1960
II. správa	22,6 %	19,3 %	27,5 %	28,9 %
III. správa	21,1 %	23,4 %	37,1 %	39,5 %
IV. a V. správa	32,8 %	33,7 %	33,5 %	26,3 %
VI. správa	23,5 %	23,6 %	1,9 %	5,3 %

x Údaje o počtu pracovníků podle linií práce jsou k dispozici jen z roku 1963. Možné rozdíly oproti období 1958-1960 však nejsou vzhledem k prováděnému srovnání podstatné.

Uvedená čísla ukazují, že podíl pracovníků a tajných spolupracovníků je u jednotlivých operativních úseků zhruba stejný. Pokud však jde o počty rozpracovávaných osob a tzv. realizací, je podíl kontrarozvědky (linie II. správy) a politické kontrarozvědky (linie III. správy) podstatně vyšší než podíl ekonomické a vojenské kontrarozvědky. Zvlášť výrazně menší podíl na počtu rozpracovávaných osob i „realizací“ vidíme u vojenské kontrarozvědky.

Předcházející čísla o podílu jednotlivých operativních součástí StB na tzv. realizacích zachycují spíše kvantitavní stránku věci. Kvalitativní stránku vyjadřují údaje o druzích trestné činnosti, „realizované“ z podnětu operativních součástí. Pravidelné roční statistické přehledy bohužel potřebné údaje neposkytují. Výjimkou jsou rozborů statistických přehledů za roky 1958 a 1959. Údaje z let 1960–1962 pak obsahuje studie Výhledy činnosti StB do roku 1970.

Z podnětu kontrarozvědky (linie II. správy) bylo vyšetřováno v roce 1958 celkem 319 osob a v roce 1959 298 osob.

Trestná činnost	1958	1959
vyzvědačství	49 tj. 15,4 %	33 tj. 11,1 %
velezrada	13	3
teror	–	4
podvracení republiky	17	12
pobuřování	10	6
propagace a podpora fašismu	21	23
opuštění republiky	145	188
ostatní	118	147 ^x

x Celkově uváděný počet „realizací“ po linii II. správy je menší než součet osob „realizovaných“ podle druhů trestné činnosti. Je to proto, že v něm nejsou započítány osoby vyšetřované v nepřítomnosti (v roce 1958 – 54 osob, v roce 1959 – 118 osob). Většinou jde zřejmě o případy opuštění republiky.

Z celkového počtu 459 osob „realizovaných“ po linii II. správy v letech 1960–1962 bylo 91 osob, tj. 19,8 %, vyšetřováno pro vyzvědačství.¹⁰³

Počet osob vyšetřovaných z podnětu *politické kontrarozvědky (linie III. správy)*:

Trestná činnost	1958	1959	1960–1962
velezrada	9, tj. 1,9 %	4, tj. 1,2 %	68, tj. 8,5 %
podvracení republiky	178 37,0	162 48,4	466 58,4
teror	22 4,6	7 2,1	19 2,4
pobuřování	82 17,0	62 18,5	108 13,6
propagace a podpora fašismu	6	–	–
vyzvědačství	6	8	6 0,8
opuštění republiky	12	9	
ostatní trestné činy	166 34,5	83 24,8	125 15,7
celkem	481	335	797

¹⁰³ Pokud jde o celkový počet osob „realizovaných“ po linii II. správy, Výhledy činnosti StB uvádějí v roce 1960 o 75 méně než statistický přehled, jehož údaje jsou převzaty do tabulky v příloze č. 11.

V roce 1958 bylo z podnětu *ekonomické kontrarozvědky* (linie IV. a V. správy) vyšetřováno 262 osob, v roce 1959 261 osob. Údaje o počtu vyšetřovaných podle druhu trestné činnosti však máme jen po linii IV. správy:

Trestné činy	1958	1959
velezrada	3	7
podvracení republiky	39	39
teror	23	9
pobuřování	57	37
záškodnictví	6	6
sabotáž	25	31
vyzvědačství	8	5
ostatní trestné činy	70	111 ^x

x Mezi „ostatními trestnými činy“ bylo v roce 1959 vyšetřováno osm osob pro opuštění republiky (z toho čtyři v nepřítomnosti) a sedm pro ohrožení státního tajemství.

Z podnětu ekonomické kontrarozvědky bylo v letech 1960–1962 vyšetřováno 731 osob. Z toho: pro velezradu a vlastizrada 16, tj. 2,2 %, vyzvědačství 17 (2,3 %), záškodnictví 29 (4 %), sabotáž 72 (9,8 %), teror 13 (1,8 %), podvracení republiky 250 (34,2 %), pobuřování 86 (11,8 %), propagace a podpora fašismu 13 (1,8 %), poškozování majetku v soc. vlastnictví 66 (9 %), ohrožení státního tajemství 3 (0,4 %), rozkrádání majetku v soc. vlastnictví 49 (6,7 %) a ostatní trestné činy 117 (16,0 %).

Z těchto údajů vyplývá, že předpokládaná dělba práce mezi jednotlivými operativními součástmi StB nebyla v důsledku honby za „realizaci“ dodržována. Na jedné straně se všechny operativní součásti snažily dosáhnout úspěchu v odhalování „špiónů“, na straně druhé se např. útvary kontrarozvědky (po linii II. správy) naopak podílely na postihu činnosti, která neměla se zahraničními zpravodajskými službami nic společného.

U ekonomické kontrarozvědky vidíme, že trestná činnost závažné povahy, která by jí příslušela podle trestního řádu a předpokládané dělby práce (vyzvědačství, sabotáž, záškodnictví), činila z „realizovaných“ případů v období 1960–1962 jen 16 %. Podíl hospodářské trestné činnosti (poško-

zování majetku, rozkrádání), která vlastně spadala do kompetence Veřejné bezpečnosti, činil 15,7 %. Více než polovina osob „realizovaných“ ekonomickou kontrarozvědkou v uvedených letech byla stíhána za trestné činy výsostně politické (velezrada, podvracení republiky, pobuřování, propagace a podpora fašismu).

6. Linijní a objektový způsob práce Státní bezpečnosti

Linijní způsob práce StB se uplatňoval jednak v činnosti proti zahraničním rozvědkám, jednak se používal proti různým skupinám československých občanů, ať již podle jejich současného postavení nebo činnosti v minulosti.

Státní bezpečnost přirozeně hledala a sledovala skupiny osob (tzv. báze), u kterých předpokládala možnost spolupráce se zahraničními zpravodajskými službami. Šlo o skupiny lidí, kteří měli nějaký vztah k západním státům. Byli to českoslovenští občané, cestující do těchto států soukromě nebo služebně, kteří měli „na Západě“ příbuzné či známé a udržovali pracovní nebo jiné kontakty s občany těchto států nebo s představiteli jejich zastupitelských úřadů v Československu. Významnou bází v tomto směru byli např. českoslovenští občané německé národnosti.

Na tzv. vnitřních problematikách pracovala StB proti skupinám příslušníků bývalých politických stran a hnutí, proti pracovníkům dřívějšího státního aparátu, příslušníkům tzv. buržoazního odboje, proti osobám již trestaným za „protistátní činnost“ apod.

Objektový způsob práce spočíval v tom, že určení pracovníci plnili úkoly spadající do působnosti StB v objektech, které StB považovala za důležité. Těmito objekty byly vědecké, ekonomické, politické nebo kulturní instituce a podniky, vysoké školy, vojenské útvary apod.

Oba zmíněné způsoby činnosti StB nebyly samozřejmě uplatňovány absolutně a izolovaně. Činnost proti zastupitelským úřadům „nesocialistických států“ byla vlastně „prací na objektu“. Objektové svazky se podle směrnic měly zakládat „po jednotlivých liniích práce“ (viz úvodní část této kapitoly).

Při určitém zjednodušení lze říci, že při linijním způsobu práce byla dominující snaha odhalit nepřátelskou činnost, případně „zpravodajsky kontrolovat“ potenciálního nepřítel. Objektový způsob práce s sebou přinášel jakousi širší kontrolu situace a pracovníků institucí a podniků „obhospo-

dařovaných“ Státní bezpečností.¹⁰⁴ (Podrobněji bude tento rozdíl objasněn v souvislosti s tzv. informativní činností StB – viz kapitola VII.)

Charakteristickým rysem druhé poloviny padesátých a začátku šedesátých let byl rychlý nárůst objektového způsobu práce. Lze to dokumentovat *vzrůstem počtu objektových svazků* v jednotlivých letech (vždy k 31. prosinci): v roce 1954 – 1491 svazků, 1957 – 1816 svazků, 1958 – 2169 svazků, 1959 – 2391 svazků, 1960 – 2541 svazků, 1961 – 2599 svazků, 1962 – 2688 svazků, 1963 – 2716 svazků, 1964 – 2565 svazků, 1967 – 2508 svazků a v roce 1968 – 1848 svazků.

Počet objektových svazků se tedy až do roku 1963 zvyšoval. V roce 1959 byl již o 60 % větší než v roce 1954, v roce 1963, kdy dosáhl vrcholu, o 82 %. V dalších letech se poněkud snižoval: v roce 1967 byl o 7,7 % menší než v roce 1963 a k prudkému poklesu (o více než čtvrtinu) došlo v roce 1968.

Pro pochopení změn v charakteru činnosti StB v tomto období je důležité vědět, jaký byl *růst objektových svazků podle jednotlivých úseků (linií) operativních součástí StB*. V tomto směru jsou k dispozici údaje jen k 31. prosinci 1954 a k 31. prosinci 1959:

Úsek činnosti (linie)	počet objektových svazků		
	1954	1959	nárůst
II. správa (kontrarozvědka)	160	288	+ 128
III. správa (polit. kontr.)	325	571	+ 246
IV. a V. správa (ekon. kontr.)	390	977	+ 587
VI. správa (VKR)	555	517	- 38
ostatní součásti	61	18	
z nich V. odbor – (již součást III. správy)	48		

104 Svědčí o tom vyšší podíl útvarů kontrarozvědky a politické kontrarozvědky na počtu rozpracovávaných osob a tzv. realizací uváděných v předcházející subkapitole. V rámci politické kontrarozvědky se tento rozdíl výrazně projevoval mezi 8. odborem, do jehož kompetence spadala problematika „bývalých lidí“ a 7. odborem, který působil na úseku vědy, kultury, sdělovacích prostředků, sportu a mládeže.

Počet objektových svazků tedy nejvíce vzrostl u ekonomické a politické kontrarozvědky a lze předpokládat, že tomu podobně bylo i v následujících letech.

Uvedená čísla o růstu počtu objektových svazků, především u politické a ekonomické kontrarozvědky, dokumentují pozoruhodnou skutečnost. V době kdy se v Československu „dovršovala výstavba socialismu“ a kdy byl „socialismus“ oficiálně vyhlášen, Státní bezpečnost rozšiřovala svoji kontrolu nad společností.

7. Evidence a rozpracování tzv. bývalých lidí a nepřátelských osob

Každá bezpečnostní služba vede evidenci určitých osob, které pokládá za potenciálně nebezpečné či podezřelé. Platí to zejména pro období tak významných společenských přeměn, jako byla porážka nacistického Německa a následné odstranění okupačního režimu v roce 1945 a „vítězství socialistické revoluce“ v roce 1948.

Nejvíce „podezřelé“ byly samozřejmě osoby, které svým hospodářským nebo politickým postavením patřily k oporám předcházejících režimů. V bezpečnostním slangu se jim říkalo „bývalí lidé“.

Po únoru 1948 soustředila Státní bezpečnost ve svých archivech mnoho materiálů z činnosti okupačních úřadů i z činnosti českých a slovenských institucí a společenských organizací z období předmnichovské republiky, druhé světové války a z let 1945–1948. Osoby, jejichž jména se v těchto materiálech vyskytovala, byly evidovány v jakési pomocné evidenci prvního zvláštního odboru MV (název od reorganizace v říjnu 1953).

Pro některé akce na konci čtyřicátých a počátku padesátých let (tábory nucené práce, pomocné technické prapory, akce T – 43 a akce B – „očista města od reakce“) pořizovala bezpečnost ve spolupráci se stranickými orgány a národními výbory zvláštní seznamy „nepřátel“. V souvislosti s akcí T – 43 Karel Kaplan uvádí, že kartotéka „nepřátel režimu“, kterou StB vedla, obsahovala kolem 210 000 jmen.¹⁰⁵

V druhé polovině padesátých a na začátku šedesátých let zpracovávala zprávy o činnosti bývalých institucí a organizací dvě oddělení prvního zvláštního odboru. Hlavním obsahem těchto informací bylo vyhodnocení poznatků k jednotlivým osobám. Zprávy se předávaly operativním sou-

105 Karel Kaplan: *Tábory nucené práce v Československu*, Sešity ÚSD, svazek 3, str. 126.

částí StB, které si z nich vybíraly nejvíce „podezřelé“ k operativnímu rozpracování. Početně silný aparát, bičovaný Barákem k vysoké aktivitě, neměl dostatek „živých“ poznatků („signálů“) o trestné činnosti, a tak vyhledával osoby k rozpracování podle údajů o jejich bývalém postavení a činnosti. To považují za jeden z charakteristických rysů činnosti StB v tomto období.¹⁰⁶

Když se na poradě v lednu 1956 Rudolf Barák ptal náčelníka druhého odboru III. správy (kterému problematika „bývalých lidí“ příslušela), kolik je v republice „bývalých lidí“, dostalo se mu odpovědi, že „podle poslední statistiky vychází to kolem jednoho milionu“.¹⁰⁷ Tato odpověď svědčí o tom, jak široce chápali operativní pracovníci III. správy pojem „bývalí lidé“.

Problém „bývalých lidí“ se stal aktuálním v souvislosti s politickou kampaní proti „staré buržoazní inteligenci“, „třídně cizím silám“ a „kolísavcům“ se stranicou legitimací a následnou prověrkou třídní a politické spolehlivosti v roce 1958.

Kolegium ministra vnitra se činností proti „bývalým lidem“ zabývalo 24. listopadu 1958. V důvodové zprávě se „bývalí lidé“ ztotožňovali s „domácími reakčními silami“ a byli považováni za jedinou naději „mezinárodní reakce k vyvolání nepokojů“ v Československu. Státní bezpečnost však – podle zprávy – neznala „rozmístění a pracoviště“ těchto lidí (věděla asi jen o 39 000 osobách). Kolegium proto přijalo návrhy na „dokončení a ujednacení“ evidence „bývalých lidí“, na jejímž základě měl bezpečnostní aparát

106 A MV ČR, f. A 31, a.j. 290. – V přehledu zpráv, zpracovaném statisticko-evidenčním odborem HS StB (do roku 1966 první zvláštní odbor) a zasláném všem krajským správám SNB, je uveden seznam padesáti pěti „závažnějších souhrnných zpráv“, zpracovaných v letech 1960–1967. V nich bylo „vyhodnoceno a v různém rozsahu zpracováno“ celkem 33 996 osob. V podkladech pro přípravu této informace najdeme další seznam čtyřiceti dvou zpráv zpracovaných od roku 1957. Informace se týkaly bezpečnostních, politických i hospodářských institucí a organizací předválečného Československa, z období druhé světové války a z doby před únorem 1948. Pro ilustraci šíře zájmů Státní bezpečnosti uvádím několik názvů souhrnných zpráv. Vědecké a výzkumné ústavy zemědělské z let 1920–1945 (695 osob); Báze pracovníků působících do roku 1945 v československém hutnictví (832 osob); Dopravní společnosti předmnichovské republiky; Pracovníci slovenské Dunajské plavby; Činnost Kuratoria pro výchovu mládeže (1400 osob, z nichž 43 bylo vytipováno pro operativní zpracování. Pro politickou kontrarozvědku byla zpracována v roce 1962.); Československá zahraniční armáda (akce Voják, 7700 osob); Československé vládní úřady za války v Londýně (697 osob); Československá strana národně socialistická aj.

107 Jiří Batelka, c. d. str. 84.

přistoupit k aktivnímu agenturně-operativnímu rozpracování, kontrole a pozorování „bývalých lidí“.¹⁰⁸

Ke splnění závěrů kolegia vydal ministr vnitra 3. ledna 1959 rozkaz nazvaný *Rozpracování, pozorování a evidování „bývalých lidí“*. Přílohou rozkazu byla Instrukce o evidenci „bývalých lidí“ a jiných osob nebezpečných lidově demokratickému zřízení.

Rozkaz a Instrukce definují „bývalé lidi“ jako osoby, které byly „vítězstvím dělnické třídy“ zbaveny svého „dřívějšího nadřazeného postavení na úseku hospodářského a kulturního života a které se s tímto stavem neshodily“. Pro svůj třídní původ, „kompromitující činnost“ za bývalých režimů nebo na základě zjištěných poznatků pak „mohou tvořit základnu nepřátelské činnosti“.

Evidence „bývalých lidí“ měla zajistit „přehled o jejich pobytu, pohybu a činnosti“ a tak vytvořit podmínky pro „úspěšný boj proti těmto živlům“. Podle rozkazu měla být hotova do 30. června 1959.

Rozkaz ukládal náčelníku třetí správy MV, náčelníkům všech krajských správ MV a správ Veřejné bezpečnosti zajistit:

- a) „... provádění aktivního agenturně-operativního rozpracování bývalých lidí, kteří jsou podezřelí z protistátní nebo závažné trestné činnosti“, pokud náleží k těmto kategoriím „bývalých lidí“:
 - bývalým představitelům velkoburžoazie;
 - kulakům a bývalým velkostatkářům;
 - bývalým vysokým důstojníkům armády, policie, četnictva a zpravodajských složek;
 - bývalým vedoucím politickým činitelům;
 - „bývalým lidem“, kteří udržují spojení s cizinou;
 - „bývalým lidem“, kteří ještě nyní zastávají význačnější funkce v hospodářském, veřejném a kulturním životě.
- b) učinit opatření k provádění systematického pozorování činnosti ostatních evidovaných bývalých lidí... Pozorování provádět orgány Veřejné bezpečnosti, zejména okrskovými zmocněnci, při přísném dodržování zásad konspirace“.

Pozorného čtenáře jistě udiví, že rozkaz podmiňuje rozpracování „bývalých lidí“ podezřelých z trestné činnosti příslušností k uváděným kategoriím. Oprávněně podezření z trestné činnosti by totiž měly bezpečnostní

108 Tamtéž, str. 90.

orgány prověřit v každém případě. V případech lidí zařazených do uvedených kategorií však k „podezření“ postačovala už jen sama jejich minulost.

V Instrukci jsou „bývalí lidé“ rozděleni do šestnácti kategorií. Jsou zde podrobně určeny způsoby evidování „bývalých lidí“ a jejich styků, zásady pro vedení statistiky, kontroly evidence a rozpracování „bývalých lidí“. V kartotéce těchto osob, vedené na všech okresních odděleních MV, měla každá osoba evidenční kartu s vyznačením příslušné kategorie a pořadovým číslem jmenného rejstříku. Zprávy a písemné materiály se zařazovaly do map jednotlivých osob (pokud nebyly rozpracovávány a tudíž vedené v operativních svazcích). Průpis evidenční karty se posílal do ústřední evidence obyvatel, odkud zpětně přicházely poznatky o dotazech na evidované osoby.

Rozkaz ministra je označen jako přísně tajný. Proto poněkud udivuje, že v prvním bodě ukládá všem náčelníkům a pracovníkům, kteří se na úkolech vyplývajících z rozkazu podílejí, „zachovat věc v co nejpřísnějším utajení“. V rozkazu dále čteme: „O rozpracování, pozorování a evidenci bývalých lidí se nesmí dozvědět žádná nepovolná osoba. V případě porušení konspirace vyvodím proti viníkům příslušné důsledky.“

Objevila se tato neobvyklá pasáž v rozkaze proto, že si Rudolf Barák uvědomoval, že rozkaz neodpovídá oficiálně vyhlašované politické linii KSČ a že je v rozporu se zákony?

Počet evidovaných „bývalých lidí“ – vždy k 31. prosinci: Rok 1959 – 86 592 osob, 1960 – 96 085 osob, 1961 – 97 943 osob, 1962 – 87 436 osob, únor 1964 – 74 408 osob.

Pro představu ještě uvádím počet „bývalých lidí“ k 31. prosinci 1961 podle jednotlivých kategorií:¹⁰⁹

1. velkoburžoazie	6175
2. kulaci	18 073
3. bývalí příslušníci buržoazie	2327
4. bývalí představitelé cizích kapitalistických podniků	236
5. bývalí vyšší činitelé státního aparátu	7391
6. funkcionáři a aktivní členové bývalých fašistických organizací	4586

¹⁰⁹ Ve zkrácené podobě zde používám termínů z Instrukce o evidenci „bývalých lidí“ a jiných osob nebezpečných lidově demokratickému zřízení. Podrobné vymezení kategorií „bývalých lidí“ touto instrukcí viz příloha č. 12

7. funkcionáři a aktivní členové bývalých nacistických stran	7101
8. vyšší funkcionáři a reakční členové bývalých politických stran a organizací	7747
9. HSLS a jejich organizací	3499
10. představitelé církvi a sekt	4528
11. představitelé společností a klubů	654
12. bývalí agenti bezpečnostních služeb	859
13. představitelé buržoazního odboje	171
14. navrátilci	1680
15. bývalí odsouzení	12 620
16. jiné osoby nebezpečné lidově demokratickému zřízení	20 290

„Bývalí lidé“ byli objektem intenzivního zájmu bezpečnosti. Ve zprávě předložené prvním náměstkem ministra vnitra J. Kudrnou kolegiu ministra 27. ledna 1964¹¹⁰ se uvádí, že „pod agenturní kontrolou“ Státní bezpečnosti je necelých 17 % evidovaných „bývalých lidí“ a pod kontrolou Veřejné bezpečnosti asi 30 %.

Pravidelné roční statistické rozborů uvádějí také počty rozpracováváných osob a počty tajných spolupracovníků z řad „bývalých lidí“.

Počet rozpracováváných osob evidovaných jako „bývalí lidé“ (vždy k 31. prosinci): v roce 1959 – 5743 osob, tj. 6,63 % z celkového počtu všech evidovaných, 1960 – 5168 (5,37 %), 1961 – 5985 (6,14 %), 1962 – 4763 (5,44 %).

Počet tajných spolupracovníků StB z řad „bývalých lidí“ (vždy k 31. prosinci): v roce 1959 – 3112, tj. 3,59 % z celkového počtu, 1960 – 3933 (4,09 %), 1961 – 4272 (4,36 %), 1962 – 3525 osob (4,03 %)

Jan Frolík napsal, že měla-li StB o určitou skupinu lidí zájem a dostatek času, získala do své agenturní sítě 20 až 25 % jejích členů.¹¹¹ Autor zde zřejmě zobecnil zkušenosti z práce StB z období sedmdesátých a osmdesátých let. Počet tajných spolupracovníků StB z řad „bývalých lidí“ v šedesátých letech byl tedy poměrně velmi nízký.

Jak intenzivnímu tlaku Státní bezpečnosti byli vystaveni např. odsouzení pro politické trestné činy – co do počtu druhá největší skupina z evidovaných šestnácti kategorií – je možné demonstrovat na příkladu, kdy pracovníci III. správy MV (politická kontrarozvědka) využili příprav amnestie v roce

¹¹⁰ A MV ČR, f. A 1, a.j. 126.

¹¹¹ Jan Frolík, c. d., *Sborník archivních prací 2/1991*, str. 483–484.

1960 k získání nových spolupracovníků z jejich řad. V době od 24. února do 16. dubna „pracovali“ v ústavech nápravných opatření v Leopoldově a Valdčích a v táborech Rtyni, Jáchymově a Bytízu. Prostudovali několik set svazků vězňů, provedli 642 pohovorů. Ke spolupráci získali 130 osob z řad uvězněných a pro třetí správu si zajistili převedení 90 osob z ústavních agenturních sítí mezi své tajné spolupracovníky.¹¹² Intenzivnímu tlaku byli „bývalí lidé“ vystaveni i ze strany Veřejné bezpečnosti.¹¹³

112 A MV ČR, f. A 9, a.j. 74. – Zpráva o plnění úkolů III. správy MV v roce 1960.

113 Největší akcí proti bývalým soukromým podnikatelům bylo „odhalování zatajených hodnot“, které Veřejná bezpečnost organizovaně prováděla zejména v letech 1957–1960. Právní podstata spočívala v extenzivním výkladu novelizovaného paragrafu 134 a. Ačkoliv ustanovení paragrafu znělo tak, že potrestán bude ten, kdo skupuje, hromadí nebo přechovává předměty spotřeby „v úmyslu opatřit sobě nebo někomu jinému neoprávněný prospěch“, byli podle tohoto paragrafu stíháni a odsuzováni všichni, kdo určité předměty „přechovávali“. Byli mezi nimi lidé, od nichž po zániku jejich podniku příslušný socialistický podnik nabízené stroje, materiály a zásoby nepřevzal (existovaly seznamy těchto prostředků) i lidé, kteří z přirozených obav skrývali svůj rodinný, často i velmi starý majetek. Fakt, že svůj majetek ukrývali, považovaly soudy za dokázaný spekulativní úmysl. Veřejná bezpečnost podle tehdejšího náčelníka Hlavní správy VB zabavila v roce 1957 u těchto lidí 100 kg váženého zlata, 840 kg stříbra, za jeden milion korun zlata ve špercích v ceně více než 26 milionů korun. Za tři čtvrti roku 1958 to bylo 220 kg zlata, 660 kg stříbra, za více než 65 milionů Kčs hodnoty mimo zlato. (A MV ČR, f. A 2/1, a.j. 291).

V listopadu 1958 seznámil R. Barák politické byro ÚV KSČ s výsledky namátkových kontrol skladových prostor. Podle Barákovy zprávy v nich bývalí soukromí podnikatelé ukrývají velmi značné hodnoty. Politické byro schválilo Barákův návrh na celostátní prověrku „skladových prostor využívaných ke spekulativním a jiným trestným důvodům“. (SÚA – A ÚV KSČ, f. 02/2. sv. 195, a.j. 268.) Prověrka proběhla ve dnech 10.–28. února 1959 na celém území republiky. Zúčastnili se jí téměř všichni příslušníci VB, značný počet pracovníků národních výborů, požárního dozoru a prokuratur, za „aktivní pomoci“ stranických funkcionářů. „Zkontrolovali“ 200 324 skladovacích prostor a zjistili 8254 „závadových případů“. Ve 2204 případech zahájila VB vyšetřování. Do 10. března 1959 zjistila 6544 „pachtelů“, ze tří čtvrtin příslušníků „bývalé buržoazie“. Do vazby vzala 329 osob. V průběhu akce ocenily vytvořené komise „zajištěné hodnoty“ na více než 67 milionů Kčs. Akce byla také náležitě využita propagandisticky. O 608 případech psal tisk, rozhlas seznámil veřejnost se 183 případy, zpravodajský film s osmi a televize s dvaceti. „Zabavené hodnoty“ představily zainteresované instituce veřejnosti na 286 výstavkách. V krajích a okresech působily zvláštní komise, které rozhodovaly o urychleném využití „zajištěných hodnot“. (Údaje jsou převzaty ze zprávy o „provedení akce k odhalení zatajených hodnot“, kterou předložil R. Barák politickému byru ÚV KSČ v dubnu 1959. (SÚA – A ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 217, a.j. 294.) Akce odhalování zatajených hodnot je názorným příkladem, jak politicky motivovaná kampaň vede v policejní praxi k porušování zákonů.

Praktická činnost při realizaci rozkazu ministra vnitra a posléze i rozkaz samotný se časem staly předmětem kritiky. Lubomír Štrougal ve svém výkladu k novým směrnici o agenturně-operativní činnosti StB z května 1962 uvedl, že toto „vcelku správné a užitečné opatření“ bylo v praxi „hrubě překrouceno“. Překroucení spatřoval v mechanickém zařazování osob do této evidence podle „nepřesných“ údajů. Odvolal se na vykonanou prověrku, která ukázala, že „mnoho osob bylo evidováno pouze proto, že byly blízkými příbuznými drobných výrobců, kteří v mnoha případech ani nezaměstnávali cizí síly“.¹¹⁴

Výhledy činnosti StB zpracované komisí odborníků v roce 1963 se kriticky dotýkaly samé podstaty rozkazu, když konstatovaly, že do evidence byli zahrnuti „všichni bývalí lidé pro svoji třídní a politickou příslušnost“. Tím se podle autorů stalo, že do evidence „byly vzaty převážně osoby, které v předcházejících letech neupozornily na sebe svojí trestnou činností a mnozí z nich plní vzorně své občanské povinnosti“.¹¹⁵

Postupně začalo být v vedení ministerstva i Státní bezpečnosti zřejmé, že takto široce pojatá evidence a rozpracování tzv. bývalých lidí je vzhledem k politické linii komunistické strany neúnosné. Po projednání na kolegiu ministra 27. ledna 1964 byl 17. února 1964 vydán rozkaz ministra č. 10 – evidování nepřátelských osob. Zrušil rozkaz o evidování a rozpracování „bývalých lidí“ a termín „bývalí lidé“ nahradil termínem „nepřátelské osoby“. Počet evidovaných osob se snížil.

V materiálu předloženém kolegiu i v rozkaze samém jsou pasáže, které hodnotí „některé závažné nedostatky“, k nimž při plnění rozkazu o „bývalých lidech“ – samozřejmě „vedle kladných výsledků“ – došlo:

1. ... evidování bylo prováděno jen na podkladě jejich třídního původu a bývalé politické příslušnosti, bez ohledu na to, že u mnoha z nich neexistovaly žádné poznatky o nepřátelské činnosti...
2. Tzv. bývalí lidé byli pojeti jako ucelená báze, kterou je nutno jednotně evidovat a jednotně rozpracovávat nebo kontrolovat. Operativní práce byla zaměřována nikoliv na vyhledávání a postihování skutečné nepřátelské činnosti tam, kde opravdu existuje, nýbrž jako dlouholeté rozpracování a pozorování celé báze tzv. bývalých lidí.¹¹⁶

114 Výklad ministra vnitra... RMV č. 13/1962.

115 AK B 301. – Výhledy činnosti StB do roku 1970, str. 80.

116 RMV č. 10/1964.

Jako příloha k rozkazu ministra vnitra č. 10/1964 byly vydány směrnice o evidování „nepřátelských osob“. Lidé, kteří „v minulosti nepřátelsky jednali nebo smýšleli“, zde byli rozděleni do čtyř skupin.

- „1. Nepřátelsky zaměřené osoby, které dlouho aktivně pracují proti socialistickému zřízení.
2. Osoby kolísavé, které se aktivizují jen za určitých podmínek, zpravidla při zostření mezinárodních vztahů nebo při některých vnitřních potížích.
3. Osoby, které mají pasivní postoj k socialistickému společenskému zřízení.
4. Osoby, které mají loajální nebo dobrý vztah vůči socialistickému společenskému zřízení.“¹¹⁷

Evidovány měly být osoby z prvních dvou skupin. Ty pak byly rozděleny do osmi kategorií.

Směrnice zdůrazňují, že hlavním měřítkem pro evidování musí být „konkrétní, objektivní a seriózní materiály o nepřátelském smýšlení nebo postoji“ osob, jejichž charakter je uveden v oněch osmi kategoriích.

Způsob evidování „nepřátelských osob“ se oproti evidování „bývalých lidí“ ovšem nijak podstatně nezměnil.

Podle rozkazu o evidenci „nepřátelských osob“ měly být do konce roku přehodnoceny evidence „bývalých lidí“. Část měla být podle uvedených zásad převedena do evidence „nepřátelských osob“, u osob „bez státo-bezpečnostního zájmu“ se měly materiály skartovat. Zbývající část měla být ponechána na operativních okresních odděleních MV, na krajských správách pak předána „podle bází“ jako pomůcky „k agenturně-operativní kontrole těchto osob“.

Jak bylo přehodnocení evidence „bývalých lidí“ a vytvoření evidence „nepřátelských osob“ realizováno, ukazuje zpráva o plnění RMV č. 10/1964, zpracovaná prvním zvláštním odborem MV 1. února 1965.¹¹⁸

Z celkového počtu 74 408 evidovaných „bývalých lidí“ bylo k 15. prosinci 1964 celkem 6196 osob, tj. 8,3 %, převedeno do nově vytvořené evidence „nepřátelských osob“. Do „bází“ a objektových svazků bylo převedeno 14 892 osob (19,9 %). Soustředěné materiály k 26 718 osobám byly „volně ponechány“ na okresních odděleních MV. Do archivu prvního zvláštního odboru byly uloženy materiály k 1999 osobám (2,7 %) a poznatky k 486 osobám byly předány jiným součastem. Ke skartaci byly vyřazeny materiály na 24 180 osob (32,5 %).

117 Směrnice k evidování nepřátelských osob. RMV č. 10/1964.

118 A MV ČR, f. A 31, a.j. 265.

Ve zprávě se výslovně upozorňuje na to, že materiály více než čtyřiceti tisíc osob, dříve evidovaných jako „bývalí lidé“ a nezařazených do nové evidence nepřátelských osob, zůstávají u operativních součástí, které je nechtějí zničit jako bezcenné a že se projevují snahy vytvářet „nové archivně-evidenční experimenty“, jejichž účelem je využití materiálů z evidence „bývalých lidí“.

Tato zpráva jen potvrzuje rozdíl mezi oficiálně vyhlášenou linií a praktickou činností StB. Ačkoliv v nové evidenci zůstalo jen 8,3 % osob evidovaných dříve jako „bývalí lidé“, prakticky dvě třetiny z nich i nadále zůstávaly objektem intenzivního zájmu Státní bezpečnosti.

Počet evidovaných „nepřátelských osob“ (vždy k 31. prosinci): 1964 – 5863 osob, 1965 – 5187 osob, 1966 – 4988 osob a 1967 – 5005 osob.

Rozdělení evidovaných „nepřátelských osob“ do jednotlivých kategorií – k 31. prosinci 1964:¹¹⁹

1. významné osoby z řad bývalých vykořisťovatelských tříd	– 988
2. významní představitelé bývalých politických stran	– 813
3. význačné a vedoucí osoby z bývalého buržoazního odboje	– 77
4. významní představitelé bývalého státního aparátu	– 320
5. představitelé církví a sekt	– 700
6. osoby trestané pro vymezené trestné činy	– 1846
7. členové nacistických zpravodajských služeb a představitelé aktivistických organizací	– 848
8. představitelé bývalé buržoazní inteligence	– 271

Počet rozpracovávaných osob a tajných spolupracovníků StB z řad evidovaných „nepřátelských osob“ (vždy k 31. prosinci):

rok	rozpracovávaných osob		tajných spolupracovníků	
	absolutně	procento	absolutně	procento
1964	656, tj.	11,2 %	85, tj.	1,4 %
1965	454	8,8 %	88	1,7 %
1966	376	7,5 %	89	1,8 %
1967	366	7,3 %	85	1,7 %

119 Ve zkrácené podobě jsou zde používány termíny, převzaté ze Směrnic k evidování nepřátelských osob. Podrobné vymezení jednotlivých kategorií „nepřátelských osob“ (viz příloha č. 12.)

8. Sledované osoby, používání „operativní techniky“

Vedle zpráv tajných spolupracovníků byly nejdůležitějšími prostředky operativního rozpracování tajné sledování a tzv. operativní či zpravodajská technika. Údaje o jejich používání proto dokreslují obraz o operativní činnosti Státní bezpečnosti.¹²⁰

V roce 1960 bylo tajně sledováno 3139 osob, v roce 1961 celkem 3694 a v roce 1962 celkem 3304 osob.

Prací sledovacích útvarů, v bezpečnostním slangu nazývaných „sledovačka“, se v dubnu 1962 zabývalo kolegium ministra vnitra. Kromě jiného zjistilo, že operativní součásti vyžadují tajné sledování osob z velké části „náhodně“, v očekávání, že „sledovačka“ zjistí „nepřátelskou činnost“ sledované osoby. V duchu závěrů kolegia ministr vnitra ve svém výkladu k novým směrnicím pro agenturně-operativní činnost StB odmítl a zakázal extenzivní a náhodné využívání tajného sledování. „Sledovačka“ měla být napříště využívána jen v rámci agenturně-operativního rozpracování s cílem získat „konkrétní poznatky, které nelze zjistit jinými agenturně-operativními prostředky“.¹²¹

Tímto rozhodnutím lze vysvětlit, že počet tajně sledovaných osob v roce 1966 a 1967 byl menší než na počátku šedesátých let. V roce 1966 bylo sledováno 2245, v roce 1967 šlo o 2216 osob.¹²²

Zprávy o činnosti StB z těchto let poskytují i některé další údaje. Uvedený počet osob v roce 1966 byl sledován po dobu 5387 dní (tj. průměr 2,4 dne na jednotlivce). V roce 1967 bylo na 1216 sledovaných osobách „odpracováno“ 4496 „sledovacích dnů“ (tj. 3,7 dne na jednotlivce).

Pokud se sledovaná osoba s někým setkala, bylo povinností pracovníků „sledovačky“ zjistit její totožnost. V terminologii pracovníků StB se říkalo „ustanovit styk“. Ze zpráv o činnosti StB se dovídáme, že v roce 1966 „bylo ustaveno“ 1140 „styků“ a v roce 1967 celkem 896.¹²³

K povinnostem pracovníků sledovacích útvarů patřilo i fotografování sledovaných osob („objektů“), především při setkání s dalšími osobami. V roce 1967 pořídila „sledovačka“ 666 snímků „objektů“, 211 snímků „styků“ a 1827 snímků „objekt se stykem“. V roce 1966 bylo také „zjištěno 392 adres“, tj. adres osob, které sledované osoby či jejich „styky“ navštívily.

Určitou představu o používání „sledovačky“ dává přehled důvodů, pro které operativní součásti v roce 1966 tajné sledování vyžadovaly. Z celkového počtu 2238 žádostí bylo jako důvod uvedeno: v 622 případech špionáž, ve 324 případech „nepřátelská činnost“, ve 315 „zajištění úkonů“,¹²⁴ v 65 kontrola agentury, v 62 případech valutové machinace apod.

Převážná část práce „sledovačky“ byla v tomto období zaměřena na sledování osob podezřelých ze špionáže, na sledování pracovníků zastupitelských úřadů „kapitalistických“ států a na sledování občanů těchto států, kteří navštívili Československo (v terminologii pracovníků bezpečnosti „vívových cizinců“).

Obdobný trend, jakýsi přechod od extenzivní k intenzivní činnosti, se zřejmě ještě výrazněji projevoval při používání „operativní techniky“. To je možné dokumentovat na srovnání údajů o počtu nejčastěji používaných „technických úkonů“ v letech 1960 až 1962 a v roce 1966.

„Technický úkon“ ^x	1960	1961	1962	1966
dlouhodobý odposlech	336	462	493	100
krátkodobý odposlech	1563	1292	1207	142
odposlech telefonu	2112	2407	2394	574
tajný výjem	954	1469	1391	205
tajné fotografování a filmování	219	175	152	44
otevírání a zhotovování speciálních zajištěných zásilek	163	159	92	–

x Dlouhodobý odposlech se používal především v bytech rozpracovávaných osob, ale i ve veřejných místnostech (hotelích, úřadech), objektech SNZ, v konspiračních bytech apod. Aby se zmenšila možnost odhalení odposlechu, byla vždy stanovena maximální

1763 „styků“, o rok později pak 2186 „styků“. (A MV ČR, f. A 2/2, a.j. 1225.)
124 Jedná se o zajištění „technických úkonů“, viz poznámka 136.

120 AK B 301. – Výhledy činnosti StB do roku 1970. Dostupné informace o tom, v jakém rozsahu byly tyto prostředky používány, jsou velmi chudé. Výhledy činnosti StB do roku 1970 zpracované v roce 1963 obsahují údaje z období 1960-1962. Údaje z let 1966 a 1967 pak poskytují zprávy o činnosti StB za rok 1966 a za rok 1967.

121 A MV ČR, f. A 2/2, a. j. 1225. – RMV č. 13/1962.

122 A MV ČR, f. A 7, a.j. 324. – Zpráva o činnosti Státní bezpečnosti za rok 1966. A MV ČR, f. A 34, a.j. 973. – Zpráva o činnosti StB za rok 1967.

123 Tamtéž. Pro srovnání: v roce 1960 zajistila třeba jen VII. správa MV Praha

doba jeho použití. V šedesátých letech např. čtyři měsíce v případech klasického způsobu montáže (signál odváděn „po drátě“) a jeden měsíc při použití vysílačů. U akcí, při nichž se získávaly závažné poznatky, však byla doba použití prodlužována. Stejně tak u odposlechů ve veřejných objektech a objektech MV.

Krátкодobý odposlech se obvykle používal jednorázově k úplnému zachycení důležitého rozhovoru. Často sloužil ke kontrole spolupracovníků při setkání se zájmovou osobou. Nasazení se provádělo dvěma způsoby: 1. montáží do zařízení místností, 2. zabudováním vysílače do předmětů denní potřeby. Jen výjimečně se tak mělo dít s vědomím spolupracovníků.

Tajný výjem byla akce, při níž pracovníci StB vnikli tajně do bytu sledované osoby či jiného objektu, aby zde ofotografovali ukrývané dokumenty, ověřili (zadokumentovali) některé poznatky a získali nové.

Tajně fotografování se provádělo pomocí různých „kamufli“, ovládaných pracovníky operativní techniky, nebo pomocí speciálních zařízení s dálkovým ovládním v prostorech „operativního zájmu“. *Tajně pozorování* nebo dálkově ovládané *fotofilmování* (televize) se používalo na pracovištích, v bytech a cizineckých hotelích.

Pod termínem *otevírání a zhotovování speciálních zajištěných zásilek* se skrývá např. otevírání, ofotografování a uvedení do původního stavu „diplomatické pošty“ některých zastupitelských úřadů, rentgenové snímky zámků a následná výroba trezorových klíčů apod.

Zpráva o činnosti StB za rok 1966 obsahuje údaje o tom, pro které součásti byly „technické úkony“ prováděny. Z celkového počtu 1604 „úkonů“ bylo 48 pro I. správu (rozvědka), 1167 pro II. správu, 88 pro III. správu (VKR), 230 pro správy StB v krajích, 29 pro Hlavní správu VB a 41 pro ostatní.¹²⁵

Tato čísla mj. dokumentují propastný rozdíl v rozsahu používání „operativní techniky“ kontrarozvědnými součástmi Státní bezpečnosti a Veřejnou bezpečností v době, kdy trestná činnost politické povahy byla minimální a kdy naopak obecná a hospodářská kriminalita povážlivě narůstala.

„Dobré výsledky“ přinášelo Státní bezpečnosti používání odposlechů a tajného výjemu v tzv. vnitřních problematikách. Např. zmíněná zpráva o činnosti Státní bezpečnosti v roce 1967 uvádí, že se tímto způsobem podařilo „prověřit poznatky“ ve dvaadvaceti případech. Tyto úkony byly také důležitým zdrojem informací, které ministr vnitra podával prvním tajemníku ÚV KSČ A. Novotnému.

Státní bezpečnosti se naopak nedařilo úspěšně využívat „operativní techniku“ proti zastupitelským úřadům velkých západních států. Bezpečnostní a obranná opatření v těchto objektech převyšovala technické možnosti StB; z toho důvodu VI. správa (technika) již od roku 1963 nedo-

125 A MV ČR, f. A 7, a.j. 324.

poručovala vůči „velkým ambasadám“ nasazovat technické prostředky „současného typu“.

Úspěšnější však byla činnost Státní bezpečnosti proti zastupitelským úřadům některých menších států, někdy jen nedokonale střeženým. Státní bezpečnosti se (v šedesátých letech) dařilo v několika z nich provádět „tajné výjmy“ a kontrolovat diplomatickou poštu. Tímto způsobem získávala důležité dokumenty o jejich činnosti v Československu. Protože šlo v některých případech o zastupitelské úřady členských zemí Severoatlantického paktu (NATO), získávala rovněž některé dokumenty, zasílané velitelství NATO pracovníkům zastupitelských úřadů členských zemí v tzv. socialistických zemích. StB se tak podařilo získat např. přehled o koordinaci činnosti vojenských přidělců zemí NATO v Československu apod.

Jedním z „technických úkonů“ byla i „ověřka korespondence“, zajišťovaná druhým zvláštním odborem MV a druhými zvláštními odděleními v krajích.

Srovnat rozsah využívání ověřky korespondence operativními součástmi na počátku šedesátých let a v roce 1966 a 1967 je možné jen podle počtu tzv. obstavených adres.¹²⁶ V roce 1960 jich bylo 1 020, v roce 1961 – 21 916, v roce 1962 – 20 406, v roce 1966 – 3500 a v roce 1967 (jen od 1.4. do 31.8.) – 4035¹²⁷

Pracovníci útvarů „ověřky korespondence“ zachycovali a otevírali dopisy posílané na „obstavené adresy“ a předávali jejich fotokopie či informace o obsahu operativním součastem. (V roce 1961 pořídili přes sedmdesát a v roce 1962 přes osmdesát tisíc kopií dopisů).

Druhý zvláštní odbor MV, který sám v roce 1960 sledoval na 9000 adres, vykazoval ve zprávě o činnosti za tento rok 455 000 „záchytů“. V roce 1966 připadlo na 3500 obstavených adres (všemi útvary ověřky korespondence) 293 926 „záchytů“.¹²⁸

Z uvedených čísel je zřejmé, že operativní součásti využívaly na počátku šedesátých let služby útvarů ověřky korespondence v rozsahu podstatně větším než v roce 1966 a 1967.

126 Na požádání operativních součástí sledovali pracovníci druhého odboru (a 2. oddělení v krajích) všechnu korespondenci vybraných osob nebo institucí, posílanou ze zahraničí do Československa a naopak.

127 AK B 301. – Výhledy činnosti Státní bezpečnosti do roku 1970. A MV ČR, f. A 7, a.j. 324. – Zpráva o činnosti StB za rok 1966. AK B 145. – Využívání některých prostředků zpravodajské techniky.

128 A MV ČR, f. A 2/2, a.j. 1181. – Zpráva o činnosti druhého zvláštního odboru MV za rok 1960. A MV ČR, f. 7, a.j. 324. – Zpráva o činnosti StB za rok 1966.

Za rok 1960 „prosledoval“ druhý zvláštní odbor ve styku s cizími státy 15 685 000 a ve vnitřním styku 47 750 000 zásilek. V roce 1966 pak celkem 99 milionů zásilek (druhý zvláštní odbor a druhá oddělení v krajích). Z toho 34 milionů ve styku s „kapitalistickou cizinou“, 20 milionů ve styku se „socialistickými“ státy a 40 milionů ve vnitřním styku. Pracovníci druhého zvláštního odboru MV „vyřadili“ v roce 1960 42 900 poštovních zásilek posílaných do Československa ze zahraničí, v nichž bylo 41 druhů různých „závadových a nepřátelských“ materiálů. Ve vnitřním styku „vyřadili“ 1457 zásilek s osmnácti druhy „protistátních materiálů“.

V roce 1966 pak pracovníci na úseku prověrky korespondence zasáhli do boje proti „ideologické diverzi“ tím, že „vyřadili“ z mezinárodního styku 30 400 a ve vnitřním styku 62 000 zásilek obsahujících „protistátní“ tiskoviny.¹²⁹

Pozoruhodné jsou i některé další aktivity druhého zvláštního odboru. Odbor vedl kartotéku „všech zajímavých styků s cizinci“. K 31. prosinci 1960 obsahovala 174 813 „stykových karet“.

Ve spolupráci s operativními součástmi se odbor zaměřoval především na tyto „problematiky“: Němci, církve, uprchlíci (navrátilci) a tzv. vízoví cizinci. Pracovníci druhého zvláštního odboru předali v roce 1960 operativním součástí 4200 „zajímavých poznatků na osoby“. V „problematice Němců“ zpracovali 82 dílčích zpráv a dva souhrnné rozborů o „operativní situaci“, v „problematice“ církvi 22 dílčích a pět souhrnných zpráv.

K některým osobám soustředili více poznatků „do svazků“ a předali operativním útvarům k rozpracování pro podezření ze špionáže nebo jako typy pro spolupráci s StB. V roce 1960 předali 594 takto „rozpracovaných“ svazků a 151 „dílčích případů“.¹³⁰

V předchozím textu jsou uvedeny údaje o některých nejčastěji používaných „technických úkonech“. Rejstřík služeb, které IX. správa MV poskytovala operativním součástí, byl samozřejmě širší. Správa prováděla grafickou expertizu nejen pro potřeby ministerstva vnitra, ale i prokuratury a soudů. Byla také schopna napodobit rukopis „jakéhokoliv druhu“. Pomáhala při „legalizaci“ pracovníků nebo spolupracovníků Státní bezpečnosti

129 Tamtéž.

130 A MV ČR, f. A 2/2, a.j. 1181. – Zpráva o činnosti druhého zvláštního odboru MV za rok 1960. Poněkud upravená zpráva o činnosti druhého zvláštního odboru byla předložena i politickému byru ÚV KSČ.

tím, že je vybavila všemi potřebnými doklady, od krycího občanského průkazu až po legitimace „masových“ organizací a novinářské nebo řidičské průkazy, zajišťovala chemické expertizy apod.

Používání „agenturně-operativních prostředků“, ať již tajných spolupracovníků, sledování nebo „technických úkonů“ omezuje lidská práva deklarovaná v mezinárodně uznávaných dokumentech, omezuje svobody a práva občanů zaručená ústavou. Pro tehdejší nedemokratický režim a pro postavení ministerstva vnitra a Státní bezpečnosti bylo charakteristické, že rozhodování o použití těchto prostředků vůči československým občanům nebylo upraveno zákonem a náleželo plně do kompetence pracovníků StB a MV. O úkolech tajných spolupracovníků rozhodovali jednotliví operativní pracovníci, použití sledování nebo technických prostředků schvaloval podle stanovených pravidel příslušný funkcionář, od náčelníka odboru až po ministra.

V. Vyšetřované osoby

Základními prameny pro zjištění počtu a struktury osob vyšetřovaných Státní bezpečností jsou statistické přehledy prvního zvláštního odboru MV (jen do roku 1960) a pravidelné roční rozborů správy vyšetřování MV. Několik těchto rozborů z první poloviny šedesátých let v archivu MV ČR chybí. Nahrazuje je zpráva o činnosti StB za rok 1966,¹³¹ která obsahuje přehled o osobách vyšetřovaných Státní bezpečností od roku 1961 i některé statistické přehledy z pozdějšího období. Pokud u publikovaných údajů v této kapitole není uveden další odkaz, pocházejí z těchto pramenů.

1. Dynamika a struktura počtu osob vyšetřovaných Státní bezpečností

V letech 1955–1968 vyšetřovala StB (včetně VKR) „trestnou činnost“ 32 307 osob.¹³² Přehled počtu vyšetřovaných osob podle jednotlivých let a druhů trestné činnosti obsahuje příloha č. 13.

131 A MV ČR, f. A 7, a.j. 324.

132 Totalitní režim kriminalizoval opoziční činnost tím, že jako trestnou kvalifikoval činnost v demokratických společnostech zcela legální. Jde tedy spíše o „trestné činy“ než o trestné činy. Z praktických důvodů však píše tento termín bez uvozek.

Vzhledem k značným změnám ve struktuře osob podle trestných činů, pro které byly vyšetřovány, je pro sledování dynamiky vývoje účelné rozdělit jejich počet na skupinu vyšetřovaných podle trestných činů považovaných za závažné, tj. vyzvědačství, velezrada, vlastizrada, rozvracení, teror, záškodnictví, sabotáž, podvracení republiky, dále na skupinu osob vyšetřovaných pro opuštění republiky a konečně na skupinu osob vyšetřovaných pro další trestné činy.

Počty a podíl osob vyšetřovaných v uvedených skupinách v jednotlivých letech:

Rok	závažné trestné činy		opuštění republiky		další trestné činy	
	počet	%	počet	%	počet	%
1955	1139	39,4	594	20,6	1156	40,0
1956	326	17,4	529	28,2	1020	54,4
1957	461	22,8	552	27,3	1007	49,9
1958	667	26,5	828	32,8	1026	40,7
1959	532	5,4	753	35,9	812	38,7
1960	346	21,4	631	39,0	639	39,6
1961	649	34,4	579	30,7	657	34,9
1962	417	26,4	545	34,4	621	39,2
1963	128	11,2	523	45,6	496	43,2
1964	46	2,6	1219	67,7	535	29,7
1965	20	0,7	2001	73,4	705	25,9
1966	20	0,6	2587	74,5	866	24,9
1967	42	1,2	2520	74,5	823	24,3
1968	9	0,3	2328	70,7	953	29,0

Odlišný vývoj počtu vyšetřovaných v jednotlivých skupinách názorně ukazuje grafické vyjádření na následující stránce.

Ve skupině osob vyšetřovaných pro tzv. závažné trestné činy byl výrazně největší počet vyšetřován v roce 1955.

Počet vyšetřovaných osob z předcházejících dvou let není znám. Zřejmě však v roce 1954 zůstával na úrovni blízké roku 1953 a určitý pokles

v roce 1955 nebyl tak výrazný jako v letech 1956 a 1957. Nasvědčují tomu jak počet odsouzených pro tzv. závažné trestné činy v tomto období,¹³³ tak údaje o počtu osob, u nichž rozpracování skončilo návrhem na vyšetřování.¹³⁴

V období 1958–1961 se počet osob vyšetřovaných pro závažné trestné činy opět zvýšil. V ročním průměru však dosahoval jen polovinu počtu vyšetřovaných pro tyto trestné činy v roce 1955. Přes usilovnou snahu R. Baráka a StB odhalit „rafinovanější“ činnost vnějšího i vnitřního „nepřítele“ (vysoký počet tajných spolupracovníků a rozpracovávaných osob v této době), politické a právní poměry již nedovolovaly trestní postih tak velkého počtu osob pro nejzávažnější trestné činy jako v první polovině padesátých let.

K znatelnému poklesu počtu osob vyšetřovaných pro tzv. závažné trestné činy došlo v následujících letech. Zatímco v roce 1955 počet osob vyšetřovaných pro tyto činy přesahoval jeden tisíc, v období 1964–1968 šlo již jen o několik desítek.¹³⁵

133 Počet odsouzených a vyšetřovaných pro tzv. závažné trestné činy:

Rok	počet vyšetřovaných	počet odsouzených
1953		1315
1954		1674
1955	1139	1307
1956	326	426
1957	461	317

Při posuzování těchto čísel je nutné vzít v úvahu časový skluz ve vykazování počtu vyšetřovaných a odsouzených osob. Počty vyšetřovaných osob v jednotlivých letech znamenají počty osob, proti nimž bylo v uvedeném roce zahájeno vyšetřování. Počty odsouzených osob se statisticky zachycovaly až ode dne, kdy rozsudek nabyl právní moci. (Počet odsouzených pro tzv. závažné trestné činy je převzat z Přehledu o počtu odsouzených krajskými soudy jako soudy prvního stupně v letech 1953–1967, který zpracovalo ministerstvo spravedlnosti. *SÚA – A ÚV KSČ*, f. 05/11, sv. 91.)

134 Srovnej údaje v přílohách č. 6 a 10.

135 Tento rozdíl názorně demonstrují i tyto údaje. Za první polovinu sledovaného období (1955–1961) bylo vyšetřováno:

667 osob, tj. 82,65 % z celkového počtu osob vyšetřovaných pro vyzvědačství,
 1006 osob, tj. 98,3 % – velezradu,
 219 osob, tj. 96,9 % – teror,
 75 osob, tj. 78,9 % – záškodnictví,
 606 osob, tj. 93,4 % – sabotáž,
 1547 osob, tj. 77,3 % – podvracení republiky (jako trestný čin až od roku 1957),
 1038 osob, tj. 72,6 % – pobuřování.

I když jde o malá čísla a při jejich posuzování je nutné se vyvarovat unáhlených závěrů, chci upozornit na vzestup počtu osob vyšetřovaných v roce 1967 pro „závažné“ trestné činy oproti předcházejícím dvěma rokům, způsobený především vyšším počtem vyšetřovaných pro podvracení republiky. Spolu se zvýšením počtu verbálních deliktů odráží „ostřejší“ politický kurz, o který se v roce 1967 pokusil Antonín Novotný. Vyšší počet vyšetřovaných pro tyto trestné činy dokazuje, jak citlivě reagoval aparát StB na změnu politického kurzu.¹³⁶

K posunu dochází postupně i uvnitř skupin osob vyšetřovaných pro „závažné“ trestné činy. Zatímco v roce 1955 bylo nejvíce osob vyšetřováno pro velezradu, od roku 1957 největší podíl tvoří osoby vyšetřované pro trestný čin podvracení republiky.¹³⁷ Stejná činnost, která byla před rokem 1956 hodnocena jako velezrada, byla později kvalifikována jako podvracení republiky, případně i pobuřování.

Bližší charakteristiku jednotlivých druhů závažné trestné činnosti umožní až kritický rozbor opírající se o vyšetřovací a soudní materiály. Dostupné dílčí údaje mohou některé skutečnosti jen naznačit.

Vyšetřování trestné činnosti teroru bylo na konci padesátých let v řadě případů spjato s projevy odporu proti kolektivizaci zemědělství. Také osoby vyšetřované pro sabotáž byly většinou ze zemědělství. V případech sabotáže nebyla ani naplňována skutková podstata trestného činu stanovená zákonem a počet těchto případů byl silně ovlivňován oficiálně hlášanou představou, že za nedostatky a poruchami v národním hospodářství je nutné vidět a hledat trestnou činnost. Potvrzuje to např. rozbor speciálního odboru Generální prokuratury o zastavených a zproštěných věcí vyšetřovaných Státní bezpečností v letech 1959 až 1964. Na konkrétních devíti případech se zde dokazuje, že jako trestná činnost byly vyšetřované věcné nedostatky v národním hospodářství, zaviněné technickými, ekonomickými a organizačními faktory (nedostatečná projektová příprava, neujasnění technických otázek, rozdílné názory mezi odborníky apod.). Zpráva speciálního odboru prokuratury výslovně uvádí, že v těchto případech do určité míry „doznívala dřívější snaha řešit

136 Svědčí o tom i údaje o počtu rozpracovávaných osob v osobních a skupinových svazcích v příloze č. 8. V roce 1967 vzrostl počet osob rozpracovávaných pro podvracení republiky, pobuřování a „ostatní“ trestné činy.

137 Skutkové podstaty trestných činů podvracení republiky (paragraf 79 a) a teroru (paragraf 80) byly nově vymezeny novelou trestního zákona (zákon č. 63/1965 Sb.) která nabyla účinnosti od 1. ledna 1967. Předtím šlo o trestné činy sdružování proti republice (paragrafy 79 a 80.)

ekonomické otázky neekonomickými prostředky a překonaný názor, který v nedostatečích takového druhu spatřoval trestnou činnost“.¹³⁸

Uváděná čísla o počtech osob vyšetřovaných pro trestnou činnost vyzvědačství do určité míry kvantifikují „úspěšnost“ Státní bezpečnosti v činnosti proti zahraničním rozvědkám.

Tajná válka zpravodajských služeb obou „táborů“ byla realitou celého sledovaného období. K posouzení této války však nemáme hodnověrné podklady. Archivní prameny zahraničních rozvědek nejsou přístupné. Velmi stručná (i když velmi cenná) jsou svědectví československých zpravodajců, kteří po únoru 1948 odešli do zahraničí a zpravodajsky pracovali proti komunistickému režimu.¹³⁹ Státní bezpečnost zpracovala mnoho informací o činnosti zahraničních rozvědek. Jde však o informace značně nespolehlivé, ve kterých jsou zpravodajské poznatky smíšeny s politickými a ideologickými postuláty a dedukcemi. Často budí dojem, že nejde o analýzu činnosti rozvědek, ale o účelově zpracovávané informace pro politické vedení, které měly připomenout nezbytnost a důležitost činnosti Státní bezpečnosti a zdůvodnit její linii na kontrolu obyvatel Československa, „ohrožených“ západními rozvědkami, zajímajícími se o všechno.

S tímto omezením uvádím několik vysvětlujících informací k číslům o počtech vyšetřovaných osob pro trestnou činnost vyzvědačství.

V polovině padesátých let zřejmě končí éra tzv. agentů chodců, tj. československých občanů, kteří po únoru 1948 opustili republiku a se zpravodajskými úkoly byli posíláni zpět do Československa. Změna v koncepci činnosti západních zpravodajských služeb vůči komunistickému Československu souvisela se změnou mezinárodní situace po Stalinově smrti a s novou politikou N. S. Chruščova. Zřejmě však také s neuspokojivými výsledky této činnosti a s úspěchy, které Státní bezpečnost v této době v činnosti proti zahraničním rozvědkám dosahovala.¹⁴⁰

V pozdějším období Státní bezpečnosti úspěchy v této oblasti chyběly. Kritická analýza činnosti z roku 1963 konstatovala, že od roku 1958 dochází „k soustavnému poklesu“ postihu agentury zahraničních rozvědek.¹⁴¹

138 Generální prokuratura ČR, II/1 Spr. 038/65.

139 Dosud jen částečně publikované rozhovory redaktora Mladé fronty Dnes Karla Pacnera s dr. Karlem Škrábkem a s Jaroslavem Kašparem-Pátým.

140 Karel Škrábek potvrzuje, že 90 % údajů, které uvádí Josef Frolík (*Špión vypovídá*, Praha 1990) o Československém zpravodajském úřadu (CIO), odpovídá skutečnosti.

141 AK B 301. – Výhledy činnosti StB do roku 1970, str. 20.

Přes zvýšené úsilí a větší množství sil a prostředků vynakládaných na činnost proti rozvědkám v šedesátých letech se výsledky činnosti StB zlepšily. Zpráva studijně-analytické skupiny ministra vnitra z roku 1968 uvádí, že z padesáti osob, vyšetřovaných Státní bezpečností (bez VKR) pro vyzvědačství, bylo odsouzeno pouze čtrnáct. Odhalené případy špionáže charakterizuje jen jako „okrajové“, které „podstatněji nezasahují činnost rozvědek proti Československu“. Úroveň znalostí StB o činnosti zahraničních služeb je (podle této zprávy) vzhledem k potřebám účinného boje „příliš úzká“.¹⁴²

Počet vyšetřovaných osob pro vyzvědačství není jediným měřítkem úspěšnosti Státní bezpečnosti v boji proti zahraničním rozvědkám. Mnozí pracovníci z úseku kontrarozvědky vytýkali prvnímu náměstkovi a pozdějšímu ministru J. Kudrnovi, že v honbě za „úspěchy“ a z nedostatku smyslu pro zpravodajskou práci dával příkaz k „realizaci“ i v těch případech, kdy by oni dávali přednost dalším zpravodajským kontaktům, které by mohly přinést nové poznatky o zájmech a metodách práce zahraničních rozvědek. Přístup prosazovaný J. Kudrnou byl zřejmě jednou z příčin poklesu úspěšnosti Státní bezpečnosti proti nim.

Je nutné rovněž připomenout, že uváděné počty osob vyšetřovaných pro podezření z vyzvědačství neznamenaají automaticky počet osob, které byly aktivními spolupracovníky zahraničních rozvědek. Např. autoři studie *Výhledy činnosti StB při rozboru 105 případů osob vyšetřovaných pro vyzvědačství v letech 1961–1962 (bez VKR)* zjistili, že v přímém styku s rozvědkami bylo jen 62, tj. 59 % osob, vyšetřovaných pro vyzvědačství. U ostatních šlo pouze o pokus, napomáhání, návod k trestné činnosti apod.

V řadě případů byli vyšetřováni a odsuzováni lidé za činnost, která již skončila. Když R. Barák předkládal v červnu 1956 politickému byru ÚV KSČ zprávu o návratu československých občanů ze zahraničí na základě amnestie vyhlášené prezidentem republiky 9. května 1955, uváděl mj., že z 898 osob, které se vrátily zpět do Československa, bude jedenáct odsouzeno pro vyzvědačství.¹⁴³ Ze čtrnácti osob odsouzených pro vyzvědačství v období let 1964 až 1967 byly čtyři odsouzeny za špionážní činnost v padesátých letech.

Polovina osob vyšetřovaných Státní bezpečností v letech 1955–1968 byla vyšetřována pro trestnou činnost *opuštění republiky*.

Opuštění republiky jako trestnou činnost zavedl v Československu zákon na ochranu republiky z 24. října 1948.¹⁴⁴ Jako trestný čin bylo opuštění republiky zakotveno i v dalších trestních zákonech, přijatých v roce 1950 (zákon č. 86) a v roce 1961 (zákon č. 140). Zde byl – v paragrafu 109 – formulován takto:

- „1. Kdo bez povolení opustí území republiky, bude potrestán odnětím svobody na šest měsíců až pět let nebo nápravným opatřením.
2. Stejně bude potrestán československý občan, který bez povolení zůstane v cizině.
3. Kdo trestný čin podle odstavce 1 nebo 2 zorganizuje, nebo kdo přes hranici převede skupinu osob nebo opětovně převádí osoby, které bez povolení opouštějí území republiky, bude potrestán odnětím svobody na tři léta až deset let.“

Není třeba dokazovat, že tento zákon i praxe při jeho uplatňování byly v přímém rozporu s Všeobecnou deklarací lidských práv, která ve svém 13. článku stanoví, že „každý má právo opustit kteroukoliv zemi i svou vlastní a vrátit se do své země“.¹⁴⁵

Počet osob vyšetřovaných pro opuštění republiky v letech 1955–1963 se mnoho neměnil. S výjimkou mírného zvýšení v období 1958–1960 se pohyboval mezi pěti až šesti sty vyšetřovaných osob ročně. Prudký vzestup nastal od roku 1964. Rozšíření turistického ruchu a možností cestovat do západních států využili mnozí českoslovenští občané a do Československa se již nevrátili. Jestliže za celé období let 1953–1963 opustilo republiku 3 032 občanů, tj. v průměru 275 ročně, stoupl počet těch, kteří se nevrátili z cesty do zahraničí, v roce 1964 na 1407, v roce 1965 na 1729, v roce 1966 na 2131, v roce 1967 na 2136 a do 21. srpna 1968 dosáhl počtu 806.¹⁴⁶

Se vzrůstem počtu osob vyšetřovaných pro opuštění republiky se změnila i povaha vyšetřovaných případů. Do konce roku 1963 šlo většinou o oso-

144 Do února 1948 se nedovolené překročení hranic považovalo za pasový přestupek, který se promlčoval uplynutím jednoho roku i v případě, že se občan, který se tohoto přestupku dopustil, zdržoval v cizině. Bezprostředně po únoru 1948 bylo nedovolené opuštění republiky v některých případech stíháno jako zločin přípravy úkladů podle ustanovení paragrafu 2 zákona na ochranu republiky (zákon č. 50/1923).

145 Všeobecná deklarace lidských práv byla přijata třetím zasedáním Valného shromáždění OSN 10. prosince 1948. Citováno z publikace *Mezinárodní dokumenty o lidských právech a humanitárních otázkách*, Melantrich, Praha 1989, str. 9.

146 *A MV ČR*, f. A 7, a.j. 533. – Údaje převzaty z informace analytického odboru II. správy StB z prosince 1968.

142 AK B 41.

143 *SÚA – A ÚV KSČ*, f. 02/2, sv. 107, a.j. 125.

by zadržené v blízkosti státních hranic nebo přímo při překonávání zátarasů na hranicích. Od roku 1964 však začaly vysoce převažovat případy osob vyšetřovaných v nepřítomnosti, tj. převážně těch, kteří legálně vycestovali a nevrátili se.

Názorně tuto změnu vyjadřují údaje o počtu vyšetřovaných podle způsobu provedení „trestného činu“ opuštění republiky (bez VKR):

Rok	1962	1963	1964	1965	1966	1967
Celkem						
vyšetřovaných osob						
pro opuštění republiky	538	523	1218	1997	2585	2520
z toho:						
– příprava, pokus	341	300	311	369	364	511
– nedovolené překročení hranic (§ 109, odst. 1)	64	46	19	112	223	214
– nevrácení se z ciziny (§ 109, odst. 2)	133	177	888	1516	1998	1795

Uvedená čísla lze doplnit některými upřesňujícími údaji. Spolu s 3860 československými občany, kteří v roce 1965 a v roce 1966 využili povolení k cestě do zahraničí a nevrátili se, zůstalo v cizině i 597 dětí do 15 let.¹⁴⁷

V těchto dvou letech nedovoleně překročilo státní hranice 283 československých občanů. Z nich 183 bylo vráceno „spřátelenými státy“, přes jejichž území se pokoušeli dostat na Západ. Sto československých občanů se však do západních států po nedovoleném překročení hranic dostalo.¹⁴⁸

147 *SÚA – A ÚV KSČ*, 02/1, sv. 15, a.j. 23. – Zpráva o opuštění republiky československými občany v roce 1965 a 1966, projednaná sekretariátem ÚV KSČ 31. května 1967.

148 Tamtéž. Z předchozího období jsou k dispozici informace jen z roku 1960, kdy tímto způsobem opustilo republiku 25 československých občanů. (Statistický přehled agenturně-operativního rozpracování za rok 1960.) Způsoby, jakými českoslovenští občané nedovoleně opouštěli republiku, by zasloužily samostatné zpracování. Rozbor II. správy a správy vyšetřování StB o případech opuštění republiky za rok 1965 např. uvádí, že ve třech případech použili občané letadel Svazarmu, v jednom případě vrtulníku. Ve dvou případech pomohlo „zneužití“ cizích cestovních dokladů. Jeden občan „odcizil“ ve Svazarmu potápěčský přístroj a v něm „přeplaval“ do Rakouska.

Až do roku 1964 se i v oficiálních publikacích komentujících trestný čin opuštění republiky předpokládalo, že se tohoto činu může dopustit jen československý občan. V souvislosti s rozvojem turistického ruchu se však objevovaly případy, kdy se na opuštění republiky našimi občany podíleli cizinci. Častěji se však začaly vyskytovat případy, kdy se československé hranice pokoušeli nedovoleně překročit občané jiných „socialistických států“, především Polské lidové republiky a Německé demokratické republiky, kteří do Československa přijeli zcela legálně a přes naše území se pokoušeli dostat do některé západní země. V roce 1966 bylo mezi osobami vyšetřovanými pro pokus o opuštění republiky 103 a v roce 1967 153 cizinců.

Jak se měnila povaha vyšetřovaných případů, měnilo se i složení „pachatelů“. Do roku 1963 byli pro opuštění republiky vyšetřováni především dělníci, často velmi mladí lidé. Např. v roce 1956 tvořili dělníci 70,9 % všech vyšetřovaných pro trestný čin opuštění republiky, v roce 1957 74,5 %. Od roku 1964 tvořili velkou část těch, kteří opustili republiku, kvalifikovaní lidé, příslušníci inteligence. Podle rozboru analytického odboru II. správy a správy vyšetřování bylo mezi 1723 občany, kteří se v roce 1965 nevrátili z cesty do zahraničí, 179 technicko-inženýrských pracovníků, 90 lékařů, 109 studentů, 31 kulturních pracovníků a 25 představitelů vědeckotechnické inteligence.¹⁴⁹

Tento rozbor se zabýval i motivy, které vedly československé občany k opuštění republiky. Podle autorů rozboru byla více než třetina osob motivována představami o lepším uplatnění vlastních schopností a možnostech lepšího existenčního zajištění. Tento motiv převažoval u vědecké inteligence, technických odborníků a lékařů. Ve dvaceti procentech případů bylo důvodem řešení příbuzenských vztahů či sňatky. V deseti procentech pak bylo opuštění republiky východiskem z rozvrácených rodinných poměrů. Stejně procento přiřkli autoři rozboru skupině osob, u nichž byl důvodem odchodu ze země nesouhlas se společenským zřízením.

Je zřejmé, že autoři vykládali motivy opuštění republiky tendenčně tak, aby „snížili“ procento těch, kteří odešli z vlasti pro nesouhlas s režimem. Nepřipouštěli, že nesouhlas s ním, nechuť žít v socialismu mohou být spjaty s představami o lepším uplatnění v západních zemích a s řešením rodinných vztahů. Touto kritikou zmíněného rozboru nechci ovšem popřít „hospodářský charakter“ opuštění republiky mnohými československými občany.

149 *A MV ČR*, f. A 2., a.j. 33.

Uvolnění styků se západními státy v polovině šedesátých let a mnohá opatření, která je provázela, byla projevem „liberalizace“, určité „demokratizace“ režimu v tomto období. Ten tak do jisté míry pozitivním způsobem reagoval na potřeby společnosti, na požadavky a představy občanů.

Nejvyšší stranické a státní orgány ovšem brzy zaregistrovaly, že volnější poměry využívá velký počet občanů k opuštění republiky. Zostřily proto trestní postihy a snažily se „předcházet“ odchodu občanů ze země jednak propagandou, jednak přísnějším prověřováním osob vyjíždějících do západních států. Růstu počtu československých občanů, kteří se ze zahraniční cesty nevrátili, však nezabránily.¹⁵⁰

150 Způsobem sobě vlastním reagoval na růst počtu občanů, kteří se nevraceli ze zahraničních cest, Antonín Novotný. V srpnu 1964 poslal vedoucímu XI. oddělení sekretariátu ÚV KSČ Miroslavu Mamulovi dopis, který tak výstižně charakterizuje přístup prvního muže ve státě k řešení vzniklého problému, že si zaslouhuje být ocitován celý:

„Vážený soudruhu,

již dvakrát jsem upozorňoval, že je třeba, aby byla přijata zákonná opatření, která by plně postihovala, včetně majetku ty, kteří ilegálně opouštějí naši zemi – emigrují. Je třeba vzhledem k posledním událostem, které znamenají zvýšenou emigraci, přijmout rychlá opatření, která by pochopitelně také postihovala i různé převody majetku, které byly dělány před určitou dobou – před emigrací těchto občanů. Prosím, abys záležitost projednal s příslušnými soudruhy a aby byla provedena v nejkratší době.“ (SÚA – A ÚV KSČ, f. 05/11, sv. 22, a.j. 141.)

V dopise nenalezeme ani stopu po širším pochopení problému. Novotného neznekliďovala skutečnost, že tisíce občanů opouštějí svou vlast, že republika ztrácí mnoho schopných odborníků. Šlo mu jen o postih a zabavení majetku. V tomto duchu také byla připravována a přijímána „opatření“. M. Mamula v odpovědi na dopis A. Novotného ubezpečil prvního tajemníka, že věc projednal s vedoucími pracovníky zainteresovaných resortů a že budou připraveny jednotné instrukce, které budou zavazovat „příslušné orgány“, aby proti všem osobám, které opustily republiku, bylo zahájeno vyšetřování, aby všechny případy řešily soudy a aby část rozsudku byl i výrok o propadnutí majetku, případně vyslovena neplatnost všech převodů, prodeje a jiných majetkových „machinací“, provedených před opuštěním republiky. (SÚA – A ÚV KSČ, f. 05/11, sv. 22, a.j. 141.) Dopis M. Mamuly A. Novotnému není datován. Společná instrukce ministrů spravedlnosti, vnitra, financí a generálního prokurátora, o které psal A. Novotnému, byla vydána 1. září 1964.

(Podnět A. Novotného měl za následek novelu trestního zákona (zákon č. 56/1965 Sb.), kterou byl paragraf 109 upraven tak, že za první a třetí odstavce byl přidán dodatek „nebo propadnutí majetku“.)

Předsednictvo ÚV KSČ se zabývalo problémy „pasové a bezpečnostní praxe v souvislosti s rozšířením cestovního ruchu v roce 1964“ dne 21. dubna 1965. V usnesení konstatovalo „některé nedostatky v prověřování žadatelů“, nepřipravenost „včas čelit v plné míře trestné činnosti“ a nedostatečnost „preventivního boje proti

Počet osob vyšetřovaných pro trestné činy, zařazené do třetí skupiny jako další trestné činy, přesahoval v letech 1955–1958 jen nepatrně jeden tisíc. V období 1959–1963 ubývá, od roku 1964 naopak přibývá osob vyšetřovaných pro tyto trestné činy.

Vzestup od roku 1964 byl způsoben rozšířením působnosti vyšetřovatelů StB především o vyšetřování tzv. devizových trestných činů (1964 – 157 osob, 1965 – 324 osob, 1966 – 172 osob, 1967 – 134 osob). Na vzrůstu počtu v této skupině se podílel také zvýšený počet osob, vyšetřovaných pro vniknutí na území republiky (v letech 1957–1965 roční průměr 152 osob, 1966 – 271 osob, 1967 – 331 osob, 1968 – 492 osob). V těchto případech však šlo o cizince, především občany Polské lidové republiky nebo Německé demokratické republiky, kteří se přes naše území snažili dostat do Spolkové republiky Německo nebo do Rakouska.

K určení podrobnější struktury této skupiny podle jednotlivých trestných činů do roku 1958 máme jen málo údajů. Statisticky byl sledován počet osob vyšetřovaných pro pobuřování – celkem 705 osob, tj. 16,7 %. V letech 1957 a 1958 bylo pro vniknutí na území republiky vyšetřováno 358 osob, v roce 1958 bylo 32 osob vyšetřováno pro podporu a propagaci fašismu a 109 osob pro válečné zločiny (trestné činy z doby druhé světové války). Přehled o počtu osob, prošetřovaných vyšetřovateli vojenské kontrarozvědky pak v příloze č. 12 ukazuje, že v období 1956–1958 bylo vyšetřováno 124 vojáků pro zběhnutí do ciziny.

Více údajů k určení struktury podle jednotlivých druhů trestné činnosti již máme z let dalších.

Z celkového počtu 7107 osob vyšetřovaných v letech 1959–1968 bylo v této skupině vyšetřováno pro pobuřování 726 osob, tj. 10,2 %, pro vniknutí na území republiky 2108 osob (30 %) a pro propagaci a podporu fašismu 226 osob (3,2 %). Vyšetřovatelé VKR prošetřovali 1202 osob, tj. 16,9 %.

emigraci“. Hlavní příčinu spatřovalo v nedostatku zkušeností z masové turistiky a „v nedostatečně propracovaných metodách práce orgánů“. Uložilo ministru vnitra zlepšit práci v pasové a vízové agendě a dalším funkcionářům úkoly „k rozšíření propagandistické činnosti“ proti „emigraci“, k zajištění „odpovědného posuzování žádostí občanů o povolení soukromých cest do kapitalistických států“, ke zlepšení služeb turistům na hraničních přechodech aj.

Zprávu ministra vnitra o opuštění republiky československými občany v letech 1965 a 1966 projednával sekretariát ÚV KSČ opět 31. května 1967. Doporučil ministru J. Kudrnovi, aby předloženou zprávu „prohloubil“ o rozbor příčin opuštění republiky a předložil ji předsednictvu. K tomu však již nedošlo.

Strukturu těchto osob podle trestných činů, pro které byly vyšetřovány, obsahuje příloha č. 12.

Pro verbální trestné činy podle paragrafů 102 až 104 bylo v období let 1964 až 1968 vyšetřováno 243 osob, pro tzv. devizové trestné činy v téže době 856 osob.

Ze zbývajících 1746 osob, v přehledu vedených pod kategorií „ostatní“ trestné činy, se mi podařilo konkretizovat jen 644. Z nich bylo vyšetřováno (kromě VKR): 61 osob pro ohrožení státního tajemství, 83 pro poškozování zájmů republiky v cizině, 127 pro válečné zločiny, 12 pro ohrožení služebního tajemství, 3 pro ohrožení hospodářského tajemství, 7 pro úplatkářství, 66 pro rozkrádání, 124 pro hospodářské trestné činy, 18 pro nadřzování, nepřekážení či neoznámení trestného činu, 53 pro násilí proti skupině obyvatel a 90 osob pro trestný čin obecného ohrožení.

Srovnání přehledů v příloze č. 13 a 14 ukazuje *podíl práce vyšetřovatelů VKR na trestné činnosti vyšetřované Státní bezpečností.*

VKR se v letech 1956–1968 podílela na celkovém počtu osob vyšetřovaných Státní bezpečností 5,4 %. U osob vyšetřovaných pro vyzvědačství činil podíl vojenské kontrarozvědky 7,5 % (48 osob). U osob vyšetřovaných pro podvracení republiky (od roku 1958) 1,5 %, pro pobuřování a propagaci fašismu 6,1 %. U ostatních trestných činů podle první hlavy zvláštní části trestního zákona byl podíl VKR mizivý. Výjimku tvoří trestné činy ohrožení státního tajemství. Zde podíl vojenské kontrarozvědky činil v období 1960–1968 celých 72,8 %.

Přehled v příloze č. 12 ukazuje, že těžiště vyšetřování VKR spočívalo ve vyšetřování trestných činů zběhnutí do ciziny, respektive zběhnutí. Za uvedená léta to bylo 702 osob, tj. 47,1 % všech osob, vyšetřovaných vojenskou kontrarozvědkou. Podíl osob vyšetřovaných pro nedovolené ozbrojování činil 11,2 %. Počet těchto osob prudce vzrostl v posledních třech letech sledovaného období.

Statistické přehledy prvního zvláštního odboru MV a Správy vyšetřování StB sledovaly také *počet osob vyšetřovaných na svobodě, ve vazbě (či výkonu trestu) a v nepřítomnosti.*

Počet osob vyšetřovaných na svobodě nebo vazebně je samozřejmě ovlivněn závažností, která byla vyšetřovaným trestným činům přikládána. Je ovšem také jedním z pomocných seismografů, zaznamenávajících „přísnost“ nebo „liberálnost“ trestní politiky.

Z tohoto hlediska je zajímavý podíl osob vyšetřovaných v jednotlivých letech na svobodě. Je počítán jen z osob vyšetřovaných v přítomnosti a v jednotlivých letech činil:

1957 – 12,22 %, 1958 – 11,3 %, 1959 – 12,3 %, 1960 – 15,2 %, 1961 – 13,2 %, 1962 – 17,6 %, 1963 – 24,7 %, 1964 – 23,3 %, 1965 – 34,5 %, 1966 – 46,0 %, 1967 – 45,1 %, 1968 – 69,5 %.

Vzestup podílu počtu osob vyšetřovaných na svobodě v posledních šesti letech sledovaného období je odrazem jednak rostoucího počtu osob vyšetřovaných pro trestné činy považované za méně závažné, jednak určité „liberalizace“ v té době.

Z let 1955–1960 jsou k dispozici – s výjimkou roku 1957 – i údaje o *sociálním zařazení vyšetřovaných osob.* Použijeme-li tehdejší terminologie, dostaneme za uvedených pět let tento obraz sledovaných kategorií:

Buržoazní vrstvy	1183, tj.	10,8 %
kulaci	390	3,5 %
dělníci	4308	39,2 %
pracující inteligence	2079	18,9 %
ostatní a neuvedeno	3038	27,6 %

Pro „třídní“ trestní a bezpečnostní politiku nevyzníval vysoký podíl dělníků příliš příznivě.

Statistické přehledy z období těchto pěti let zachytily také současnou i dřívější *politickou příslušnost vyšetřovaných.*

Za uvedených pět let bylo vyšetřováno 662 členů KSČ a KSS, tj. 6 % z celkového počtu vyšetřovaných. Příslušníků ostatních politických stran bylo 92 (0,8 %) a svazáků 208 (1,9 %).

Z osob vyšetřovaných v letech 1955, 1956, 1958 a 1959 bylo podle dřívější politické příslušnosti: 276 sociálních demokratů, 32 národních demokratů, 437 národních socialistů, 542 lidovců a členů slovenské lidové strany, 50 příslušníků německých nacionalistických stran, 167 agrárníků, 8 členů živnostenské strany, 68 slovenských demokratů, 10 příslušníků českých fašistických stran a 107 členů jiných politických stran a hnutí.

Trestná činnost členů KSČ v roce 1960 byla projednávána na kolegiu ministra 15. března 1961. Zpráva předložená kolegiu obsahuje některé konkrétnější informace. Ze 101 členů komunistické strany vyšetřovaných v roce 1960 Státní bezpečností (7,24 % všech vyšetřovaných) bylo 56 vyšetřováno vazebně, v převážně většině pro trestné činy považované za závažné. Ze 45 členů KSČ vyšetřovaných na svobodě bylo 15 vyšetřováno pro trestný čin obecného ohrožení v souvislosti s důlními katastrofami v Ostravě

a Kladně. V ostatních případech šlo o rozkrádání nebo poškozování majetku v socialistickém vlastnictví nebo poškozování provozu.¹⁵¹

Z let 1964–1967 jsou k dispozici údaje o počtu vyšetřovaných cizinců.

V uvedeném období jich vyšetřovala Státní bezpečnost (bez VKR) celkem 1530. Převažovali mezi nimi občané Německé demokratické republiky (615) a Polské lidové republiky (453). Z ostatních „socialistických“ zemí bylo vyšetřováno 82 cizích státních příslušníků.

Mezi vyšetřovanými bylo rovněž 144 občanů Spolkové republiky Německo a 143 rakouských státních příslušníků. Z ostatních „nesocialistických“ států bylo vyšetřováno 81 osob.

Tomu odpovídala skladba trestných činů:

842 pro trestný čin vniknutí na území republiky. Šlo převážně o občany „socialistických“ států, kteří se přes Československo chtěli dostat na Západ (NDR – 345, PLR – 409, ostatní „socialistické“ státy – 39).

406 pro trestný čin opuštění republiky, z toho u 362 osob se jednalo o přípravu nebo pokus. Občanů NDR bylo vyšetřováno 248, PLR 38, ostatních 24.

223 pro tzv. devizové trestné činy. Z toho 117 rakouských státních příslušníků, 35 občanů SRN a 49 z ostatních „nesocialistických“ států.

Dále pak bylo vyšetřováno 14 cizinců pro trestný čin vyzvědačství (z toho osm občanů SRN), šest pro trestný čin ohrožení státního tajemství, stejný počet pro hanobení republiky a jejího představitele, šestnáct pro válečné trestné činy a sedmáct pro ostatní trestnou činnost.

2. Počty vyšetřovaných, obžalovaných a odsouzených

Zajímavé podněty k úvahám o působnosti a úloze Státní bezpečnosti přináší srovnání počtu vyšetřovaných osob se statistickými údaji Generální prokuratury o počtech osob trestně stíhaných a žalovaných podle první hlavy zvláštní části trestního zákona a s celkovými počty osob odsouzených, které

151 A MV ČR, f. A 2/2, a.j. 632. – Zpráva rovněž obsahuje zajímavé údaje o počtu příslušníků KSČ vyšetřovaných Veřejnou bezpečností. VB vyšetřovala v roce 1960 celkem 7533 členů KSČ, tj. 10,8 % z celkového počtu vyšetřovaných starších osmnácti let. U kriminální trestné činnosti činil podíl členů KSČ 7 %, u hospodářských trestných činů 16 % atd.

byly rehabilitovány podle zákona o soudní rehabilitaci (zákon č. 119 z 23. dubna 1990).¹⁵²

Rok	počet osob vyšetř. StB	trestně stíh. podle I. hlavy	obžalovaných podle I. hlavy	rehabilitovaných
1953				18 312
1954				12 466
1955	2889			9797
1956	1875	6098	4573	7945
1957	2020	5644	3789	6790
1958	2521	4760	3842	8054
1959	2097	3960	2971	6266
1960	1616	2998	1849	3840
1961	1885	3689	2550	5933
1962	1583	2110		1475
1963	1147	1571	878	875
1964	1800	1675	918	757
1965	2726	2597	1812	1552
1966	3473	3152	2343	2321
1967	3385	3270	2327	2104
1968	3290	3991	937	712

Při posuzování předcházejících údajů je potřebné si připomenout některé skutečnosti.

Na počátku sledovaného období - formálně až do roku 1963 – příslušelo Státní bezpečnosti vyšetřování „závažných“ trestných činů. Postupně se okruh trestných činů vyšetřovaných Státní bezpečností rozšiřoval, zprvu fakultativně, případ od případu, od roku 1965 obligatorně. Faktická struktura vyšetřovaných osob podle druhů trestné činnosti byla analyzována v předcházející subkapitole.

Ve srovnání s údaji o počtu trestně stíhaných a žalovaných podle první hlavy zvláštní části trestního zákona tedy byla působnost StB do roku 1963

152 Jde o údaje Generální prokuratury k 1. říjnu 1992.

užší (jen některé trestné činy podle první hlavy). Ve skutečnosti však Státní bezpečnost v této době vyšetřovala i jiné trestné činy. Její působnost, vymezená v roce 1965, přesahovala první hlavu zvláštní části trestního zákona.

Přehled odsouzených osob rehabilitovaných podle zákona o soudní rehabilitaci dává – přes některé dílčí nesrovnalosti a možnou neúplnost¹⁵³ – hodnověrný a komplexní přehled o soudním postihu politické povahy za celé období komunistického režimu.

Při porovnání údajů o počtu vyšetřovaných osob s dalšími údaji je nutné vzít v úvahu i určitý „časový skluz“. Počet vyšetřovaných osob v určitém roce ve statistice MV je souhrnem osob, proti nimž bylo v tomto roce zahájeno vyšetřování. Statistika Generální prokuratury zaznamenávala počty trestně stíhaných v okamžiku meritorního rozhodnutí o věci, tedy až po skončení vyšetřování.¹⁵⁴ Časový skluz sehrává svoji roli a projevuje se např. v tom, že počet vyšetřovaných osob byl sice nejnižší v roce 1956, ale počet žalovaných i odsouzených byl nejnižší až o rok později, v roce 1957.

I při této relativizaci uváděných čísel je však zřejmé, že se Státní bezpečnost na politicky motivované soudní represii v období let 1955–1959 podílela zhruba jednou třetinou. Počet osob odsouzených v této době z politických důvodů je 3,5krát vyšší než počet osob vyšetřovaných Státní bezpečností. (V roce 1960 2,4krát, v roce 1961 3,1krát).

V roce 1962 se počet osob vyšetřovaných Státní bezpečností zhruba rovnal počtu odsouzených pro politické trestné činy. V následujících letech pak počet osob vyšetřovaných StB převyšoval počty odsouzených, kteří byli rehabilitováni. (Vyšší počet vyšetřovaných od roku 1964 je dán jednak rozšířením působnosti Státní bezpečnosti, jednak tím, že se případy vniknutí na území republiky řešily soudně jen výjimečně a také tím, že určitá část případů opuštění republiky byla řešena bez soudního postihu. Poměr mezi počtem osob vyšetřovaných Státní bezpečností a počtem rehabilitovaných

153 Proces soudní rehabilitace není dosud ukončen, podle odhadu pracovníků Generální prokuratury ČR však možné zvýšení počtu rehabilitovaných nepřesáhne dvě procenta.

154 Vyšší počet trestně stíhaných osob vykazovaný prokuraturou do určité míry ovlivňuje i další odlišnost ve statistickém sledování trestního postihu. Případy vyšetřované „ve věci“, tj. případy, kde nebyl znám pachatel, v číslech o počtu vyšetřovaných Státní bezpečností zahrnuty nejsou. Ve statistice prokuratury však je každý takový případ veden jako jedna osoba. (Počet případů vyšetřovaných Státní bezpečností „ve věci“: 1964 – 53, 1965 – 86, 1966 – 91, 1967 – 121, 1968 – 166.)

ovlivnila i skutečnost, že okruh trestných činů rehabilitovaných přímo ze zákona byl u trestního zákona č. 140/1961 Sb., platného od 1. ledna 1962, podstatně snížen.)¹⁵⁵

Skutečnost, že dvě třetiny soudního postihu politické povahy v letech 1955–1959 šly mimo Státní bezpečnost, je jistě pozoruhodná. Vysvětlitelná je tím, že přes podstatné snížení počtu odsouzených (oproti roku 1953) přetrvával stav z počátku 50. let, kdy byl soudní postih součástí a nástrojem politiky, která „likvidovala třídního nepřítele“ a uskutečňovala společenské přeměny administrativními prostředky. Tento stav v podstatě trval až do roku 1961. (Pokles počtu odsouzených v roce 1960 je důsledkem amnestie a také – na základě usnesení politického byra ÚV KSC z dubna 1959 – mimosoudního řešení některých případů menší společenské nebezpečnosti.)

V roce 1962 vstoupily v platnost novely trestního zákona a trestního řádu i jiné zákonné normy, které byly důsledkem jakési druhé vlny „demokratizace“ na počátku šedesátých let. K „liberalizaci“ režimu došlo pak v roce 1963 po XII. sjezdu KSC a následném částečném odhalení nezákonností z počátku let padesátých.

V tomto období se stal trestní postih politické povahy víceméně již jen záležitostí Státní bezpečnosti a podstatně se snížil, zejména pokud šlo o závažnější trestné činy. Vyšší čísla celkového počtu odsouzených v roce 1965, 1966 a 1967 jsou dána nárůstem počtu osob odsouzených pro opuštění republiky a v převážné většině souzených v nepřítomnosti.¹⁵⁶

Trestní postih politické povahy, který byl v padesátých letech vědomě a účelově používán jako prostředek politiky a konkrétních propagandistických kampaní, se v období „liberalizace“ režimu stal jen jakousi obecnou hrozbou.

155 Pro vniknutí na území republiky bylo podle údajů prokuratury např. v roce 1964 trestně stíháno 240 osob, žalováno jen 11. V roce 1965 bylo ze 186 osob stíhaných pro tento čin žalováno jen 12, v roce 1966 z 340 jen 10 a v roce 1967 z 397 rovněž jen 10.

Zákon o soudní rehabilitaci č. 119/1990 Sb. stanovil, že přímo ze zákona jsou rehabilitováni lidé, odsouzení podle trestního zákona z roku 1950 a předcházejících zákonů i pro trestné činy špionáže, sabotáže, záškodnictví a některé „hospodářské“ trestné činy. U odsouzených pro stejné trestné činy probíhá podle zákona z roku 1961 rehabilitace až po podání návrhu oprávněné osoby na přezkumné řízení. Zatímco v prvním případě jsou pro uvedené trestné činy rehabilitováni všichni odsouzení, v případě druhém jde o počet podstatně menší.

156 V letech 1965–1967 bylo 85 % odsouzených pro trestný čin opuštění republiky souzeno v nepřítomnosti.

Takovéto posouzení úlohy trestního a soudního postihu politické povahy v šedesátých letech neznamená podcenění jeho významu a úlohy. Zůstával hrozbou, a v případě změny politického kurzu se jeho rozsah mohl rychle zvětšit. Není pochyb o tom, že Státní bezpečnost svými informacemi vytvářela pro nastolení tvrdšího kurzu podmínky, že by jej byla uvítala a že byla schopna jej ve své působnosti prosadit.

Pro srovnání údajů o počtu osob vyšetřovaných Státní bezpečností s počty odsouzených podle rehabilitačního řízení jsou zařazena data již od roku 1953, kdy byl počet odsouzených největší.¹⁵⁷ Demonstrují značný rozdíl v rozsahu soudního postihu politické povahy v letech padesátých a šedesátých. Zařadil jsem je rovněž proto, že kvantifikují dosah „nového kurzu“ politiky komunistické strany na soudní postih jako krajní formu politické perzekuce a že v souvislosti s počtem odsouzených pro závažné trestné činy pomáhají objasnit a upřesnit charakter změn v oblasti trestního postihu.

V roce 1954 se počet odsouzených osob pro trestné činy politické povahy snížil oproti roku 1953 o 5846, tj. o 31,9 %.¹⁵⁸ V roce 1954 došlo rovněž ke zrušení táborů nucených prací a pomocných technických praporů, tedy nejdůležitějších forem mimosoudního postihu. Důsledky „nového kurzu“ na politicky motivovanou perzekuci jsou tedy, vzhledem k povrchnosti a nedůslednosti přijímaných opatření, překvapivě veliké.

Na začátku předchozí subkapitoly je uvedena statistika počtu odsouzených pro tzv. závažné trestné činy (tedy trestné činy spadající do kompetence StB). Vyplývá z ní, že se počet odsouzených pro tyto trestné činy v letech 1954 a 1955 nijak výrazně nesnížil. To znamená, že se „nový kurz“ z roku 1953 činnosti StB podstatněji nedotkl. K výraznému poklesu soudního postihu došlo v případech vyšetřovaných Veřejnou bezpečností, tedy v případech ovlivňovaných místními a okresními orgány komunistické strany a národními výbory.

Jedinými orgány, které mohly podle ustanovení trestního řádu do určité míry kontrolovat Státní bezpečnost, byly soudy a prokuratura. Až do roku 1956 však kontrolovaly StB jen formálně. Změna politické atmosféry v roce 1956, kritika bezpečnosti, požadavek vzájemné kontroly, nové zákony z roku 1956 a 1961, „liberalizace“ režimu v šedesátých letech – to vše vedlo i ke

157 8 312 osob. V roce 1952 byl jejich počet 17 621, v roce 1951 – 12 875, 1950 – 15 774, 1949 – 11 144, 1948 – 1642.

158 Viz tabulku na začátku této subkapitoly.

změnám ve vzájemných vztazích mezi pracovníky orgánů činných v trestním řízení. Prokurátoři vraceli vyšetřovatelům některé případy k dořešení a podobně i soudci prokurátorům. Prokurátoři zastavovali trestní řízení v případech, kdy vyšetřovatelé navrhovali obžalobu, soudy zprošťovaly obviněné i tam, kde prokurátoři podali žalobu. V průběhu trestního řízení docházelo rozhodnutími prokurátorů či soudců k překvalifikaci trestné činnosti navržené vyšetřovateli, a to ve prospěch obviněných.

Tento stav lze dokumentovat některými číselnými údaji. Např. v roce 1956 z 1705 osob, u kterých vyšetřovatelé StB předložili návrh na obžalobu, prokurátoři a soudy zprostili obžaloby 313 osob, tj. 18,35 %.¹⁵⁹

V období 1959 až 1964 zastavili prokurátoři trestní stíhání u 61 osob, vyšetřovaných Státní bezpečností. Ve stejné době soudy pravomocně „zprostily“ 17 obžalovaných, vyšetřovaných pro „protistátní“ trestné činy. Při rozboru těchto případů došel speciální odbor Generální prokuratury k závěru, že ve 41 procentech bylo zahájení trestního stíhání „přínejmenším pochybné“ a v 18 procentech k zahájení trestního stíhání nebyly důvody.¹⁶⁰

Počet případů, kdy prokurátoři zastavili trestní řízení tam, kde vyšetřovatelé navrhovali obžalobu, byl tedy v tomto období podstatně menší. Uvedený způsob zastavení trestního řízení byl jakýmsi krajním řešením, většinou se trestní řízení zastavovalo nebo přerušovalo už na návrh vyšetřovatelů.

Přesný počet zastavení a přerušení trestního stíhání je znám jen za první pololetí roku 1962 a roku 1963.

Z 1013 osob trestně stíhaných podle první hlavy zvláštní části trestního zákona v prvním pololetí roku 1962 bylo trestní stíhání zastaveno u 67 a přerušeno u 84 osob. Za první pololetí roku 1963 bylo stíháno 775 osob, trestní řízení zastaveno u 89 osob a přerušeno u 100 osob.¹⁶¹

159 A MV ČR, f. A 2/1, a.j. 243.

160 GP ČR, Spr. 038/1965.

161 SÚA – A ÚV KSČ, f. 02/1, sv. 46, a.j. 50. – Společná zpráva generálního prokurátora, ministra vnitra a ministra spravedlnosti pro předsednictvo ÚV KSČ z 12. prosince 1963. Trestní stíhání se podle trestního řádu zastavovalo, když: skutek pro nějž bylo trestní stíhání vedeno, nebyl vůbec spáchán; tento skutek nebyl trestným činem ani přestupkem; podezření, že skutek spáchal obviněný nebylo dostatečně odůvodněno; obviněný nebyl pro nepřítomnost trestně odpovědný; zanikla-li trestnost činu apod. K přerušení trestního stíhání docházelo v případech, kdy: nebylo možné věc náležitě objasnit pro nepřítomnost obviněného; nebylo možné pro těžkou chorobu postavit obviněného před soud; obviněný nebyl pro duševní poruchu schopen chápat smysl trestního stíhání; obviněný byl vydán do ciziny; pachatel nemohl být zjištěn.

Za první pololetí 1962 vrátili prokurátoři k došetření vyšetřovatelům případy týkající se 380 osob, v prvním pololetí 1963 případy 389 osob stíhaných pro trestné činy podle první hlavy zvláštní části trestního zákona. Soudy vrátily prokurátorům k došetření ve stejném období 112 a 66 případů.¹⁶²

O počtu případů, kdy prokurátoři či soudci změnili kvalifikaci trestného činu stanovenou vyšetřovateli StB, je k dispozici jen dílčí údaj z roku 1962. Z 93 případů, kde vyšetřovatelé předložili návrh na obžalobu, bylo v tomto roce vyřízeno 60. Podle navržené kvalifikace bylo odsouzeno 44 osob. K překvalifikaci trestného činu ve prospěch obviněného došlo u 12 osob, tj. u 20 procent. Ve zbývajících čtyřech případech bylo trestní stíhání zastaveno nebo soud vynesl zprošňující rozsudek.¹⁶³

Souhrnnější přehled změn v průběhu trestního řízení poskytuje srovnání údajů Generální prokuratury ČSFR o počtech trestně stíhaných a obžalovaných pro „závažné“ trestné činy v letech 1957–1968 s údaji ministerstva spravedlnosti o počtu osob pro tyto trestné činy pravomocně odsouzených.

Trestný čin	počet trest. stíhaných	počet obžalovaných	počet odsouzených	podíl odsouzených z počtu stíhaných
velezrada (od 1962)				
vlastizrada, rozvracení)	438	384	334	76,3 %
podvracení republiky	2258	1954	1855	82,5 %
sabotáž a záškodnictví	477	345	266	55,8 %
teror	237	163	103	43,5 %
vyzvědačství	657	544 ^x	512	77,9 %

x U počtu obžalovaných chybějí údaje za první pololetí 1962.

Oproti původním závěrům vyšetřovatelů StB tedy téměř tisíc lidí pro tyto trestné činy nebylo odsouzeno.

U trestného činu pobuřování můžeme stejné srovnání provést jen za období 1963–1968. Zde počet odsouzených – 353 osob – činil jen 59,42 % z počtu 594 trestně stíhaných.

162 Tamtéž.

163 A MV ČR, f. A 1, a.j. 124. – Rozbor správy vyšetřování MV za rok 1962.

Celkový počet odsouzených pro trestné činy podle první hlavy zvláštní části trestního zákona (bez opuštění republiky a vniknutí na území republiky) za období 1963–1967 činil 70,61 % z počtu osob trestně stíhaných pro stejné trestné činy.¹⁶⁴

I když nevíme, u kolika osob bylo trestní stíhání zastaveno a u kolika přerušeno – ani z jakých důvodů – je zřejmé, že mezi představami vyšetřovatelů při zahájení trestního řízení a jeho konečným výsledkem byl nikoliv zanedbatelný rozdíl.

Kontrolu Státní bezpečnosti ze strany prokuratury a soudů, dokumentovanou předcházejícími údaji, nelze přeceňovat. Šlo o kontrolu v mnoha směrech značně omezenou. Mohla být uplatňována jen v trestním řízení a nebyla kontrolou veškeré činnosti StB. Prokurátoři a soudci, kteří se zabývali „protistátní“ trestnou činností, byli vybíráni z řad „spolehlivých“ členů komunistické strany a řídili se stejnou trestní politikou, formulovanou vedením KSC. V případech významnějších politických procesů, jejichž přípravu projednaly stranické orgány, byli vázáni jejich usneseními. Těchto případů však od poloviny padesátých let nebylo mnoho a tím se prokurátorům a soudcům otevřela možnost samostatného rozhodování.

Náročnější a odlišná stanoviska prokurátorů a soudců při posuzování trestního jednání a při výkladu ustanovení jednotlivých paragrafů trestního zákona museli vyšetřovatelé StB respektovat. To se pak uvnitř resortu MV projevilo v rozdílech mezi postoji vyšetřovatelů a operativních pracovníků. Např. v roce 1967 předaly operativní součásti StB vyšetřovacím útvarům 355 operativních svazků s návrhem na zahájení vyšetřování. Vyšetřovatelé však akceptovali návrhy operativních součástí jen ve 209 případech, tj. u 59 procent návrhů.¹⁶⁵ (Podobně tomu bylo i v předcházejících letech. Za tři čtvrtletí roku 1965 operativní součásti navrhly zahájení vyšetřování ve 424 případech, zahájeno bylo jen 197, tj. 46,4 %. Za stejné období roku 1966 z 222 návrhů operativy přijali vyšetřovatelé 129, tj. 58,5 %.¹⁶⁶)

164 Statistické údaje o trestním a soudním postihu podle první hlavy zvláštní části trestního zákona v letech 1957–1968 publikuje ÚSD v edici *Dokumenty o perzekuci a odporu*.

165 A MV ČR, f. A 34, a.j. 973. – Zpráva o činnosti StB za rok 1967.

166 A MV ČR, f. A 7, a.j. 396.

VI. „Preventivně-výchovná“ opatření Státní bezpečnosti

Preventivní či profylaktická činnost se ve Státní bezpečnosti stala aktuální – možno říci až módní – záležitostí po zasedání politického byra ÚV KSČ 21. dubna 1959. Toto zasedání se zabývalo, jak bylo tehdy zvykem, „aplikací“ závěrů XI. sjezdu KSČ na práci bezpečnosti, prokuratury a soudů. Přijalo poměrně rozsáhlé usnesení, prezentované v resortech působících v trestním řízení jako Směrnice politického byra ÚV KSČ pro další činnost orgánů bezpečnosti, prokuratury a soudů. Politbyro v něm zřejmě s uspokojením konstatovalo, že oproti první polovině 50. let poklesla jak protistátní, tak kriminální trestná činnost. Tento pokles dávalo do souvislosti „s dalším upevňováním a rozvojem socialistických společenských vztahů“. V práci orgánů, jejichž činnost projednávalo, však shledalo i některé „nedostatky“. Především ten, že mnoho dělníků i „ostatních pracujících“ je stavěno před soud a odsuzováno pro trestné činy „menší nebezpečnosti pro společnost, ačkoliv bylo dosaženo takového stupně socialistické výstavby, který dovoluje vyřizovat mimosoudně věci, které pozbyly na nebezpečnosti“.¹⁶⁷

Tento závěr se opíral o poměrně důkladný a první komplexní rozbor kriminality předložený politickému byru. Kromě jiného z něho vyplývalo, že podíl dělníků na celkovém počtu odsouzených činil v roce 1956 70,3 %, v roce 1957 dokonce 75,0 % a v roce 1958 poklesl na 60,9 %. Podíl „pracujících rolníků“ činil v témže období 17 %, 13,1 % a 12,2 %. Rozbor na konkrétních údajích dokumentoval „zprísnění trestní represe“ v roce 1958, které se v rozhodování soudů projevilo vyšším počtem ukládaných nepodmíněných trestů odnětí svobody a vyšší výměrou trestů. Podle zprávy předložené politickému byru ukládaly soudy krátkodobé nepodmíněné tresty i v případech, „kdy měly být uloženy tresty výchovné“. Důsledkem zostření represe bylo mj. i zvýšení počtu uvězněných osob – k 1. lednu 1959 celkem 37 848 oproti 28 201 k 1. lednu 1958.

Politické byro shledalo v práci příslušných resortů i některé další „nedostatky“ a schválilo řadu opatření k jejich „odstranění“. Základním bylo rozhodnutí, aby případy „menší závažnosti“ byly vyřizovány „jiným způsobem než před soudy“. Politbyro tímto způsobem reagovalo na skutečnost,

že uplatňovaná trestní politika byla ve zjevném rozporu s vyhlášenými politickými hesly.

Na základě usnesení politického byra vydali nejvyšší představitelé ministerstva vnitra, Generální prokuratury a ministerstva spravedlnosti společné Směrnice o zajišťování a vyhodnocování třídní charakteristiky osob v trestním řízení. V lednu 1960 pak spatřila světlo světa Metodická pomůcka k provádění profylaxe ve státobezpečnostní práci.¹⁶⁸

V průvodním dopise, s nímž náčelník vnitřní správy posílal tuto „metodickou pomůcku“ náčelníkům jednotlivých součástí, nabádá k tomu, aby profylaxe byla „správně pochopena jako nová kvalitativně vyšší forma operativní práce“. Z obsahu metodické pomůcky je však zřejmé, že byla chápána – přes fráze o výchovné funkci bezpečnosti – jako mimosoudní postih.

Ve směrnicích pro agenturně-operativní práci z roku 1962 je „preventivně-výchovným opatřením“ věnována samostatná kapitola. Směrnice zdůrazňují, že „preventivně-výchovná opatření“ umožňují operativním pracovníkům „upevňovat spojení s lidem“. Mají „včasným zásahem předcházet, zabránit nebo alespoň paralyzovat rozrůstání trestné činnosti. Dále musí napomáhat k překonání všech pozůstatků minulosti v myšlení občanů, které mají svůj výraz v porušování socialistické zákonnosti a norem socialistického soužití“. Preventivně-výchovná opatření se podle směrnic mají používat vůči pracujícím, kteří se dopustili trestné činnosti menší společenské nebezpečnosti na základě své „politické zaostalosti a třídní neuvědomělosti“. Směrnice zavazovaly operativní pracovníky, aby zaměřovali aktivitu tajných spolupracovníků k předcházení nebo včasnému zamezení rozšiřování trestné činnosti. Měli také – podle povahy věci – provádět osobní pohovory nebo besedy společně s představiteli jiných státních orgánů a společenských organizací.

Podle směrnic náčelníci a operativní pracovníci „vypracovávají analýzy a písemná upozornění o negativních jevech, provádějí besedy nebo osobní pohovory s cílem preventivního působení, zúčastňují se prokurátorských pohovorů apod“.

Z citovaných pasáží směrnic je zřejmé, že preventivně-výchovná činnost je zde chápána poněkud šířeji než v metodické pomůcce z ledna 1960.

Hlavní myšlenka z usnesení politbyra – o mimosoudním vyřizování věcí – nebyla zcela nová. Např. v přehledu o situaci ve vyšetřování za rok 1957, zpracovaném správou vyšetřování StB, si můžeme v souvislosti s hod-

167 SÚA – A ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 214, a.j. 291.

168 A MV ČR, f. A 1, a.j. 4.

nocením verbálních trestních činů přečíst tato slova: „Jde ve velké míře o trestní postih dělníků i tam, kde by šlo dosáhnout nápravy jinými prostředky než trestním řízením před soudem.“¹⁶⁹

„Profylaktická opatření“ se ovšem do jisté míry praktikovala už před přijetím usnesení politbyra. Ze zprávy o činnosti III. správy MV (politické kontrarozvědky) v roce 1957 se např. dozvídáme, že podle „neúplných údajů bylo za pomoci III. správy provedeno jen po linii církvi a sekt 286 pohovorů s dělníky a rolníky svedenými k trestné činnosti“.¹⁷⁰

Také plán práce III. správy MV na rok 1959 obsahuje úkol „využívat v širokém měřítku rozkladnou a profylaktickou práci“.¹⁷¹

Po usnesení politbyra se „preventivně-výchovná“ a „profylaktická“ opatření rozšířila a byla také evidována a vykazována při hodnocení práce, což výslovně ukládaly směrnice pro agenturně-operativní práci z roku 1962.

I když termíny prevence a profylaxe mají stejný význam a liší se jen tím, že jejich původ je v latině nebo řečtině, v mnoha materiálech z provenience ministerstva vnitra se projevují v pojetí obou výrazů rozdíly a nejasnosti. Někdy byla prevence považována za předcházení trestné činnosti v případě, že ještě nenastala, zatímco profylaxe pak za „rozkladné“ opatření, které tam, kde trestná činnost již nastala, mělo vést k jejímu zastavení nebo k izolaci „svedených pracujících“ od organizátorů této činnosti. Preventivní opatření se někdy chápala jako akce vůči skupině anonymních osob (např. beseda o ochraně státního tajemství s vybranými pracovníky určité instituce), zatímco profylaxe jako opatření proti konkrétním osobám aj.

Při vykazování „preventivně-výchovných opatření“ prvním zvláštním odborem se vycházelo z pojetí prevence jako mimosoudního postihu trestné činnosti menší společenské nebezpečnosti.

Z informací prvního zvláštního odboru i jiných pramenů¹⁷² je možné sestavit neúplný přehled o počtu tzv. preventivně-výchovných opatření. Tato opatření se týkala v roce 1959 – 681 osob, 1960 – 915 osob (údaje jsou jen u VKR), v roce 1961 – 1295 osob (z toho VKR 510, ostatní operativní správy StB 570), 1962 – 1476 osob (z toho VKR 483, ostatní operativní správy StB 741), 1963 – 1210 osob, z toho „po liniích“ II. správy 82 osob,

169 A MV ČR, f. A 1, a.j. 124.

170 A MV ČR, f. A 9, a.j. 26.

171 A MV ČR, f. A 2/1, a.j. 301.

172 AK B 301, A MV ČR, f. A 1, a.j. 203.

III. správy 466 osob, IV. správy 496 osob, VI. správy 125 osob, vyšetřovacích útvarů 33 osob, PS 7 osob a útvarů NZ – 1. V roce 1964 šlo o 633 osob (jen II. správa a správy StB v krajích), z toho „po liniích“ 1.–6. odboru (býv. II. správa) 54 osob, 7.–9. odboru (býv. III. správa) 314 osob, 10.–13. odboru (býv. IV. správa) 265 osob. V roce 1965 se „preventivně-výchovná“ opatření týkala 282 osob, 1966 – 308 osob a v roce 1967 (jen II. správa a správy StB v krajích) 622 osob.

V příloze č. 10 je uveden počet osob, jejichž rozpracování bylo ukončeno tzv. preventivně-výchovným opatřením. V roce 1959 šlo o 433 osob, 1960 – 596 osob, 1961 – 413 osob, 1962 – 413 osob, 1963 – 446 osob, 1964 – 261 osob a v roce 1967 – 231 osob.

Ze srovnání vyplývá, že více než polovina těch, u nichž byla věc řešena „preventivně-výchovným“ opatřením, nebyla rozpracovávána a vedena v operativních svazcích. Potvrzuje to, že okruh občanů kontrolovaný Státní bezpečností byl větší, než ukazují počty rozpracováváných osob.¹⁷³

Z let 1961, 1962, 1963 a 1967 jsou známé i údaje o způsobech, jakými „preventivně-výchovná opatření“ probíhala. Šlo vesměs o pohovory prováděné:

	1961	1962	1963	1967
pracovníky MV	160	195	398	263
prokurátory	85	88	93	23
zaměstnavatelem, národními				
výbory či spol. organizacemi	65	176	147	127
společně pracovníky MV				
a prokuratury	205	79		28
společně pracovníky MV				
a NV, spol. org. aj.	55	197		139
neuveдено, jinak		6	572	42 ^x

x AK B 301. – Výhledy činnosti StB do roku 1970. AK B 27. – Statistický přehled 1967.

173 Na tuto skutečnost upozorňuje např. statistický přehled agenturně-operativní práce za rok 1967.

Z uváděných čísel vyplývá, že ve většině případů se zúčastnili pohovorů pracovníci MV. Vesměs šlo o pracovníky operativních součástí StB.¹⁷⁴ To znamená, že operativní pracovníci StB sami rozhodovali o tom, zda v tom kterém případě došlo k trestné činnosti či nikoliv (případně zda šlo o trestnou činnost malé společenské nebezpečnosti), i o způsobech řešení. Obdobně tomu bylo v případech, kdy pohovory prováděli společně s představiteli zaměstnavatelů nebo společenských organizací. To ovšem bylo v rozporu s platným trestním řádem a znamenalo tudíž jeho porušování. Tato praxe vlastně legalizovala selektivní uplatňování zákonů podle politické účelnosti.¹⁷⁵

Tzv. *preventivně-výchovná opatření* byla vykazována také podle *druhu trestných činů*. Přesné údaje známe z roku 1963 a 1967 (v roce 1967 šlo jen o opatření prováděná operativními útvary StB, bez VKR).

	1963	1967
podvracení republiky	93	11
pobuřování	309	93
opuštění republiky	90	93
ostatní trestné činy		
podle první hlavy	140	55
ostatní	578	379

Samotný způsob vykazování „preventivně-výchovných“ opatření podle jednotlivých druhů trestné činnosti svědčí o nedomyšlenosti a přehlížení zákonů v přijatém usnesení politbyra a jeho realizaci v činnosti StB. Jestliže totiž trestná činnost nastala, pak bylo třeba postupovat podle trestněprávních předpisů. Pokud nenastala, nebyl k tomuto způsobu vykazování důvod. Markantní je to zejména u případů vykazovaných jako podvracení republiky (v roce 1963 to bylo 93 případů). Podvracení republiky bylo považováno za závažný trestný čin, jehož znakem bylo „nepřátelství k socialistickému společenskému a státnímu zřízení“.

174 AK B 27. – Statistický přehled agenturně-operativní práce za rok 1967. Vyplývá z něho, že např. v roce 1967 z 263 pohovorů prováděných ministerstvem vnitra bylo 236 vedeno operativními pracovníky.

175 A MV ČR, f. A 1, a.j. 425 – Na porušování zákonnosti v tomto směru upozorňovala i zpráva studijně-analytické skupiny ministra vnitra o preventivní činnosti SNB, zpracovaná pro kolegium ministra v roce 1966.

Na základě rozhodnutí politického byra ÚV KSČ z dubna 1959 se tedy v dalších letech asi tisíc občanů ročně vyhnulo soudnímu postihu. I když použité dokumenty neobsahují žádné informace o tom, jaký další dopad – kromě provedeného pohovoru – měla „preventivně-výchovná opatření“ na existenční podmínky osob, o které se jednalo, bylo to jistě lepší než pobyt ve vězení.

Usnesení politbyra i jeho realizace v činnosti StB jsou názorným příkladem toho, jak stranické usnesení bylo povýšeno nad zákony a jak „třídní výklad“ zákonů vedl k jejich porušování. Lze říci, že orientace na preventivní činnost na základě usnesení politického byra ÚV KSČ z dubna 1959 byla jednou z cest rozšiřování působnosti Státní bezpečnosti na přelomu padesátých a šedesátých let.

Statisticky vykazovaná „preventivně-výchovná“ opatření byla vázána k určité trestné činnosti, ať již skutečné nebo předpokládané. V praktické činnosti Státní bezpečnosti se však postupně prosazovalo širší chápání prevence. StB si již nekladla za úkol předejít či zabránit trestné činnosti, ale informací stranickým orgánům nebo „vlastními opatřeními“ pomáhat plnit politickou linii komunistické strany a zabraňovat všem „negativním jevům“, které této linii odporovaly.

„Informační“ činnost (viz další kapitola) a široce pojatá „preventivní“ činnost se v druhé polovině šedesátých let rozvinuly především u útvarů Státní bezpečnosti zaměřených na oblast vědy, vysokých škol, kultury a církví. I když tento stav nebyl naprogramován a dospělo se k němu více méně živelně, náhoda to nebyla. Šlo o oblasti, kde stávající mechanismy totalitního režimu selhávaly. Komunistické stranické organizace na vysokých školách, ve vědeckých a kulturních institucích přestávaly být poslušnými vykonavateli politiky vedení KSČ. Také organizace ČSM na vysokých školách již neplnily úlohu „převodové páky“, ale staly se namnoze platformou otevřeného formulování názorů a požadavků studentů. Mnohé aktivity na vysokých školách i v kulturní sféře byly dílem nestraníků, více či méně otevřené proti mocenskému centru vystupovali i četní intelektuálové, členové strany. A právě do těch oblastí, kde přestávaly působit obvyklé mechanismy totalitního režimu, vstupovala Státní bezpečnost a nahrazovala jejich neúčinnost nebo absenci.

Podrobnější shrnutí a posouzení preventivní činnosti StB v této době je jedním z důležitých úkolů dalšího výzkumu, neboť zde se již v zárodku projevoval stav známý ze sedmdesátých a osmdesátých let, kdy pracovníci Státní bezpečnosti „dělali politiku“ vůči nezávislým iniciativám, kdy se snažili ovlivnit činnost jednotlivců i různých opozičních skupin, zabránit jejich spojení s československou emigrací apod.

Nejvýrazněji se toto pojetí prevence projevovalo v činnosti StB proti církvím a náboženským společnostem, tedy v oblasti, kde mocenské centrum mělo nejméně nástrojů k prosazování svého vlivu.

Církev a náboženské sekty byly chápány jednoznačně jako instituce režimu nepřátelské. Státní bezpečnost kontrolovala jejich činnost a bránila všem aktivitám kněží i věřících, které směřovaly k rozšíření činnosti církví a k plnému náboženskému životu. Duchovním, kteří vyvíjeli z hlediska režimu nežádoucí aktivitu, odnímalý církevní úřady státní souhlas k výkonu funkce zpravidla na základě informací a iniciativy Státní bezpečnosti. Vůči církvím i věřícím používala Státní bezpečnost ve velkém rozsahu „profylaktická“ nebo „preventivně-výchovná“ opatření.

Ve zprávách o činnosti III. správy MV (politické kontrarozvědky) za rok 1957 a 1960 se např. dočteme o „úspěších“ v „rozložení a ovládnutí“ náboženských sekt Svědci Jehovovi a Adventisté sedmého dne. Ve zprávě za rok 1960 se dokonce píše, že „za pomoci agentury bylo ovládnuto“ vedení těchto sekt a že jejich činnost je usměrňována „v rámci platných zákonů“. Je otázka, zda tato informace byla pravdivá. Mnohé zprávy Státní bezpečnosti o činnosti těchto sekt z dalších let svědčí o tom, že ne. Uvádím ji však proto, že se v ní odrážejí úkoly, které si Státní bezpečnost vůči náboženským sektám dávala a které přesahovaly boj proti „protistátní“ trestné činnosti.

V krystalicky čisté podobě se toto pojetí „preventivní činnosti“ objevilo při stanovení úkolů vůči církvím v plánu StB na rok 1968: „... v daleko větší míře paralyzovat nedovolenou náboženskou činnost vhodnými a účinnými preventivně-výchovnými opatřeními zvláště v oblasti působení církví na mládež, organizovat účinnou kontrolu oficiální činnosti církví a sekt a provádět vhodná opatření v souladu se státní církevní politikou.“¹⁷⁶

Do „preventivní činnosti“ Státní bezpečnosti patřila rovněž „výchovná a propagační činnost prostřednictvím tisku, televize a rozhlasu“. Někdy se pro ni užíval termín „kontrapropaganda“.

Na rozdíl od široké publicity velkých veřejných procesů na počátku padesátých let předkládaly v tomto období ministerstvo vnitra a StB veřejnosti „ve vhodné chvíli“ a v „různě upraveném balení“ některé informace ze své činnosti, jinak přísně utajené. Měly veřejnosti vštípit pocit nebezpečí,

176 *MV ČR*, f. A 9, a.j. 26. – Zpráva o činnosti III. správy MV za rok 1957. *MV ČR*, f. A 9, a.j. 74. – Zpráva o činnosti III. správy MV za rok 1960. *MV ČR*, f. A 34, a.j. 987. – Plán činnosti StB na rok 1968.

kteří jí hrozí ze strany zahraničních „imperialistických center“ i od zbytku „kapitalistických živelů“ doma a zároveň také přesvědčit veřejnost o tom, že bezpečnost „všechno ví“ a že československé občany před tímto nebezpečím úspěšně „ochraňuje“.

Za funkčního období Rudolfa Baráka ministerstvo vnitra a StB zorganizovaly v tomto směru několik kampaní. Na jaře roku 1955 to byla kampaň proti americké rozvědce, na podzim 1957 a počátkem roku 1958 pak akce nazvané Úder a zaměřené jak proti zahraničním rozvědkám a jejich „pomahačům“ doma, tak proti „rozkrádání a podvodné činnosti někdejších vykořisťovatelů“.¹⁷⁷

Tyto kampaně organizoval první náměstek ministra vnitra a vnitřní správy MV. Po vytvoření jednotné kontrarozvědky (1964) se touto činností zabývala skupina pracovníků analytického odboru II. správy MV, která v září 1966 přešla do aparátu nově vytvořené Hlavní správy Státní bezpečnosti.

VII. Tzv. informační činnost Státní bezpečnosti a boj proti „ideologické diverzi“

Působnost Státní bezpečnosti byla na počátku sledovaného období vymezena odhalováním a vyšetřováním „protistátních“ trestných činů považovaných za závažné. Počet těchto trestných činů však výrazně klesal a v šedesátých letech byl prakticky zanedbatelný. Také počet trestných činů „menší společenské nebezpečnosti“, o které se působnost Státní bezpečnosti rozšířila, byl poměrně nízký. Přitom aparát Státní bezpečnosti zůstával početně stále silný a množství prostředků, kterými disponoval (sledování, technika) se nijak nezmenšovalo. Nabízí se tedy otázka, co vlastně Státní bezpečnost dělala, čím se tento aparát zabýval v období, kdy se rozsah činnosti v oblasti jemu vymezené – podle počtu řešených případů – podstatně zmenšil.

Skutečnost, že Státní bezpečnost věnovala od roku 1964 více sil a prostředků činnosti proti zahraničním rozvědkám, což se neodrazilo a ani ne-

177 Zejména akce Úder by měly být v dalším výzkumu analyzovány, neboť názorně prokazují účelové využívání bezpečnostních poznatků podle aktuálních potřeb režimu. MV a StB touto kampaní přispěly k zosílení politického kurzu, k vytvoření atmosféry, která provázela třídněpolitické prověrky v roce 1958.

mohlo výrazněji odrazit ve větším rozsahu vyšetřovaných případů, odpovídá na tuto otázku jen z menší části. Z větší části dává odpověď tato kapitola, která dokumentuje změnu činnosti a úlohy Státní bezpečnosti, jež se ve sledovaném období postupně mění z aparátu jednoznačně zaměřeného na trestní represii v aparát tajného dozoru nad společností. Tato přeměna se projevuje především v narůstání rozsahu a významu tzv. informační činnosti Státní bezpečnosti.

1. „Informační činnost“ Státní bezpečnosti

Když se Rudolf Barák stal ministrem vnitra, začal zavádět pořádek do mnoha oblastí činnosti resortu. Pokud jde o tok informací mezi státobezpečnostními složkami a vedením ministerstva, stalo se tak tajným rozkazem č. 132 z 22. června 1954.

Dosavadní stav pokládal ministr za neuspokojivý, neboť „vedení ministerstva vnitra nedostávalo vždy dostatečně rychle informace o důležitých událostech“. Také se mu nelíbilo, že jednotlivé státobezpečnostní útvary dosud nepodávaly pravidelné zprávy o činnosti. Uvedeným rozkazem proto od 1. července 1954 zavedl „jednotný způsob podávání hlášení a zpráv“.

Rozkaz ukládal náčelníkům první až deváté správy MV a krajských správ i náčelníku vyšetřování podávat bezodkladně písemně (z KS MV dálnopisem) mimořádná hlášení „o každém případě teroru, sabotáže, diverze, provokačních srocení, šíření nepřátelských letáků, výskytu ozbrojených band, odhalení nebo dopadení cizích agentů, mimořádného nasazení speciálních operativnětechnických pomůcek (případně jejich vyzrazení) a jiných podobných událostech“. Ve zvláště závažných případech měli uvedení náčelníci telefonicky informovat přímo ministra nebo jeho náměstka. O jednotlivých událostech, o nichž bylo podáno mimořádné hlášení, pak měli příslušní náčelníci podávat „mimořádné zprávy“, obsahující nové poznatky, až do uzavření věci. Postupně, podle výsledků operativní práce, měli také posílat zprávy o důležitých případech, podávat pravidelné čtvrtletní zprávy o činnosti a půlroční rozborů činnosti.

Z dosavadních poznatků nelze soudit, jak byl rozkaz ministra plněn po formální stránce. Jisté však je, že informace, které podávaly operativní součásti Státní bezpečnosti ministrowi v druhé polovině padesátých let, se většinou podstatně lišily od obsahu určeného jeho rozkazem.

Státobezpečnostní součásti v té době zpracovávaly a předkládaly vedení ministerstva tři druhy informací.

Předně to byly informace o „protistátní činnosti“ a práci StB při jejím odhalování a vyšetřování tak, jak určoval rozkaz ministra.

Druhým typem informací byly tzv. ohlasy obyvatelstva (jednotlivců i určitých skupin) na aktuální politické otázky. Na sběru a zpracování informací o náladách mezi obyvatelstvem a jeho názorech se vedle operativních pracovníků podíleli i pracovníci druhého zvláštního odboru (prověrka korespondence) a tzv. ustanovky. Zprávy StB v tomto směru vlastně nahrazovaly výzkum veřejného mínění. Podle svědectví jednoho z pracovníků vnitřní správy se zde koncem padesátých let připravoval návrh pro politické byro ÚV KSČ, které mělo svým usnesením tuto úlohu ministerstva vnitra „uzákonit“.

Třetí skupinou informací, která se ve sledovaném období stala zřejmě nejčetnější a nejdůležitější, byly informace o tzv. negativních jevech v národním hospodářství nebo v dalších oblastech života společnosti a státu.

Bývalí pracovníci ekonomické kontrarozvědky mi v rozhovorech potvrdili, že většina informací, které operativní pracovníci v druhé polovině padesátých let přinášeli od tajných spolupracovníků nebo důvěrníků, se týkala „negativních jevů“ v národním hospodářství.

Jistě bychom našli případy, kdy se touto cestou dostaly ke stranickým funkcionářům informace, které od pracovníků z hospodářských institucí a podniků neměli, protože Státní bezpečnost neměla důvod nedostatky v ekonomice zakrývat. Není pochyb o tom, že rozborů některých nedostatků v ekonomice, které pro Státní bezpečnost zpracovali spolupracovníci z řad odborníků, měly i dobrou úroveň. Přesto však tzv. informační činnost ekonomické kontrarozvědky nemohla přinést pozitivní výsledky a pomoci rozvoji československé ekonomiky, neboť šlo o nedostatky vyplývající z nefungujícího systému ekonomických vztahů a administrativního řízení národního hospodářství.

Značná část informací o „protistátních“ nebo „protistranických“ názorech a postojích pocházela z produkce politické kontrarozvědky a týkala se lidí, ke kterým funkcionáři komunistické strany měli vždy podezřívavý postoj: vědců, umělců a inteligence vůbec, studentů a samozřejmě církvi a náboženských společností.

Až ohromující je rozdíl mezi oficiálními stranickými tezemi a tím, jak situaci hodnotily orgány politické kontrarozvědky. V roce, kdy komunistická strana vyhlásila v Československu socialismus a zdůrazňovala „morálně-politickou jednotu lidu“, zjišťuje např. III. správa MV, že „v předních pražských divadlech existuje nebezpečné politické podsvětí, které již po

několik let provádí protistranickou činnost¹⁷⁸. Podobná seskupení existují podle III. správy i na dalších úsecích kulturního života, „a to na úseku spisovatelů, výtvarníků, hudebních umělců, filmu i Československé televize“. Prostě všude. Z citovaného dokumentu se také dozvíme, kdo představuje ono „nebezpečné podsvětí“ pražských divadel. Bylo to pět předních umělců Národního divadla: dramaturg, režisér, šéf činohry a dva prominentní herci, dále pak přední režisér Městských divadel pražských, o jehož novátorství a přínosu českému divadlu dnes žádný umělecký kritik či historik nepochybuje. Ostatně i další v dokumentu uvádění umělci představující „nepřátelská seskupení“ mezi filmaři a výtvarníky snesou i ta nejpřísnější měřítká historické a umělecké kritiky.

Rozmach tzv. informační činnosti v druhé polovině padesátých let a na počátku šedesátých let vyplynul víceméně živelně z tehdejšího stavu československé společnosti, politického systému a z postavení Státní bezpečnosti.

Představy o nepřetržitém a harmonickém rozvoji „socialistické“ společnosti se dostávaly očividně do rozporu s životní realitou. Množily se zjevné nedostatky, na povrch vystupovaly vady systému v ekonomice a jiných oblastech. Při různých příležitostech se objevovaly „protistranické“ nebo „nepřátelské“ názory jednotlivců a různých skupin obyvatelstva.

I když přesně nevíme, které zprávy předkládal Rudolf Barák prvnímu tajemníku ÚV KSČ Antonínu Novotnému, je zřejmé, že první muž ve státě i vedoucí tajemníci v krajích ochotně přijímali informace Státní bezpečnosti o „negativních jevech“ i názorech a postojích obyvatelstva. Působila tu v podstatě přirozená tendence vládnoucí vrstvy vědět o „protivníkovi“ nebo o svých „poddaných“ co nejvíce, násobená zřejmě tím, že některé informace, které přinášela Státní bezpečnost, od svých aparátů nedostávali. Vysocí straníční funkcionáři také věřili Státní bezpečnosti více než představitelům vysokých škol, vědeckých a kulturních institucí, byl i v těchto případech šlo o komunisty. Orwellova „vnitřní strana“ existovala také v Československu a ti, kdo informace dostávali, i ti, kdo je předkládali, k ní patřili.

Orientace na zjišťování různých nedostatků a „negativních jevů“ Státní bezpečnosti vyhovovala. Pro operativní pracovníky StB bylo snazší přinášet poznatky o nedostacích a problémech než odhalit na svěřeném objektu „imperialistického agenta“. Státní bezpečnost, která na přelomu padesátých a šedesátých let značně rozšířila síť svých spolupracovníků, nemohla každé-

ho z nich zapojit do rozpracovávaných případů. A tak spolupracovníci přinášeli zprávy o „negativních jevech“.

V rozmachu tzv. informační činnosti hrála zřejmě určitou úlohu i Barákova snaha využít aparátu ministerstva vnitra pro posílení svého postavení. Podle svědectví některých bývalých pracovníků ekonomické a politické kontrarozvědky si R. Barák dával zpracovávat informace o situaci v určitých oblastech společenského života anebo v různých institucích ještě před jednáním těchto problémů v politickém byru ÚV KSČ nebo ve vládě. Pracovníci ekonomické kontrarozvědky vyhotovovali pro Baráka i stanoviska k materiálům, které pro jednání politického byra nebo vlády předkládali resortní ministři.

Tato praxe vedla Státní bezpečnost ke snaze rozšířit svou činnost na další objekty, tj. vědecké, kulturní a ekonomické instituce a podniky. Operativní pracovníky pak ke snaze vědět toho o situaci ve svěřeném objektu co nejvíce, a tedy i k rozšiřování sítě tajných spolupracovníků a důvěrníků.

Ve svých důsledcích vedl rozmach tzv. informační činnosti Státní bezpečnosti k rozšiřování její působnosti a kontroly nad společnostmi. Je asi příznačné, že přes rozmach „informační činnosti“ se o ní z oficiálních dokumentů ministerstva z doby Barákova působení nic nedozvíme. Přesto však zaujala v činnosti Státní bezpečnosti stále a významné místo.

Tato skutečnost se však již zřetelně odráží v dokumentech operativních součástí. Např. v plánu III. správy MV na rok 1959 je mezi základními úkoly správy formulován i tento: „... zjišťovat, zkoumat a zpracovávat problémy a tendence, které sice svým charakterem nezakládají podstatu trestné činnosti, ale ze státobezpečnostního, ideologického, politického či ekonomického hlediska jsou zajímavé a proto je nutné předkládat o nich informace vedení MV, stranickým či státním orgánům.“¹⁷⁹

Ve zprávě o plnění plánu ekonomické kontrarozvědky v roce 1960 se můžeme také dočíst: „Pozornost pracovníků IV. správy byla zaměřena na otázky snižování poruchovosti a požárnosti v hospodářských objektech, odstraňování nedbalosti při technologických postupech, boj proti falšování výkazů v plnění národohospodářských plánů a jiným záporným projevům v národním hospodářství.“¹⁸⁰

Prvními dokumenty zásadnější povahy, v nichž nový ministr vnitra L. Štrougal zaujal stanovisko k „informační činnosti“ Státní bezpečnosti,

178 A MV ČR, f. A 9, a.j. 74.

179 A MV ČR, f. A 2/1, a.j. 301.

180 A MV ČR, f. A 9, a.j. 75.

byly směrnice pro agenturně-operativní práci StB a jejich výklad z května 1962.

Podle směrnic pracovníci a náčelníci StB „vypracovávají analýzy a písemná upozornění o negativních jevech“. Také ve svém výkladu ke směrnícím hovořil L. Štrougal o úkolu „včas a správně informovat stranické a státní orgány o závažných nedostacích v té či oné důležité oblasti hospodářství“. Když hovořil o vztahu Státní bezpečnosti k základním stranickým, odborovým a jiným společenským organizacím, řekl mj.: „Často sbíráme a hromadíme drobné agenturní poznatky o různých nedostacích. Nebylo by správnější hned zpočátku upozornit příslušnou organizaci, aby je ve své kompetenci buď řešila nebo svou vahou upozornila příslušné hospodářské či politické činitele? Drobné poznatky je třeba hned a na místě řešit...“¹⁸¹

Lze tedy říci, že „informační činnost“ StB vzal L. Štrougal na vědomí jako realitu, nepřikládal jí však zjevně větší význam. Akceptoval tak v podstatě tehdejší praxi, kdy jednotlivé součásti StB „informovaly“ podle vlastní úvahy příslušné stranické funkcionáře nebo hospodářské pracovníky.

Se zřetelným despektem přistupovala k „informační činnosti“ StB komise odborníků, autorů již citované studie *Výhledy činnosti Státní bezpečnosti do roku 1970*, zpracované v roce 1963. V poměrně rozsáhlém rozboru práce jednotlivých operativních úseků věnovali „informační činnosti“ politické a ekonomické kontrarozvědky vždy jen jednu větu. Vycházeli důsledně z toho, že Státní bezpečnosti přísluší vést boj proti zahraničním rozvědkám a závažné trestné činnosti proti republice a v té části studie, která formuluje úkoly StB, není o „informační činnosti“ ani zmínka.

Odlisný přístup můžeme najít ve zprávě projednávané předsednictvem ÚV KSČ 10. prosince 1963. Za jeden z kladů činnosti kontrarozvědky v posledním období pokládá zpráva skutečnost, že se zkvalitnila „informace stranických orgánů o některých negativních jevech v naší společnosti a jejich příčinách“. Avšak úkol, formulovaný ve zprávě pro Státní bezpečnost – „prostřednictvím vedení MV informovat příslušné stranické orgány o činnosti nepřítelů na našem území a celkové státobezpečnostní situaci“ – tomuto přístupu neodpovídal. (Tutéž formulaci přebíral i rozkaz ministra vnitra z 1. prosince 1966, definující úkoly Státní bezpečnosti.) Ministr vnitra L. Štrougal ve svém projevu 4. února 1964, v němž vysvětloval úkoly určené kontrarozvědce prosincovým usnesením předsednictva, hovořil spíše

181 Výklad ministra vnitra k některým otázkám práce Státní bezpečnosti a k novým směrnícím pro agenturně-operativní práci (RMV č. 13/1962).

ve duchu *Výhledů*. Získávání poznatků o závadách v národním hospodářství označil za „neefektivní duplicitu práce hospodářských a jiných orgánů“ a postavil je na okraj práce Státní bezpečnosti.¹⁸²

Toto stanovisko svědčí o přístupnosti L. Štrougala racionálním argumentům autorů *Výhledů*. K představitelům staré praxe Státní bezpečnosti Barákovy éry však patřil J. Kudrna, který již od roku 1955 zastával funkci prvního náměstka ministra vnitra. Stoupencem staré praxe byl i nový náčelník jednotné kontrarozvědky M. Košnar, který necelý rok před jmenováním do této funkce přešel z aparátu ÚV KSČ do funkce náčelníka tehdejší III. správy MV (politické kontrarozvědky). Také pracovníkům operativních součástí zaběhnutý způsob práce vyhovoval, a tak se negativní stanovisko L. Štrougala k „informační činnosti“ v praktické činnosti Státní bezpečnosti neprojevilo. V dubnu 1965 pak byl L. Štrougal nahrazen ve funkci ministra vnitra J. Kudrnou.¹⁸³

Od roku 1964 si můžeme o „informační činnosti“ Státní bezpečnosti utvořit už přesnější obraz, neboť v archivu MV ČR jsou od vzniku jednotné kontrarozvědky, tj. od začátku roku 1964, zachovány denní svodky, které zpracovával analytický odbor II. správy. Jejich podrobnější analýza podle tematických okruhů i období by měla být nezbytnou součástí výzkumu činnosti Státní bezpečnosti. V této práci je možné charakterizovat podobu a obsah denních svodků jen obecně.

První svodka datovaná 2. ledna 1964 rozděluje informace do čtyř skupin, ve svodce označených čísly.

1. Nové poznatky do hlavních případů (po jednotlivých oborech).
2. Nové poznatky k rozpracovávaným signálům.
3. Nové závažné poznatky (k novým případům).
4. Jiné závažné poznatky.

Tato plánovaná struktura denních svodků, vycházející z oficiálního zaměření a úkolů jednotné kontrarozvědky, se velmi brzy zhroutila. Analytický odbor neměl poznatky, kterými by v odpovídajících proporcích naplnil první

182 *A MV ČR*, f. A 34, a.j. 504.

183 Skeptické stanovisko k získávání poznatků o nedostacích v národním hospodářství však mělo i nadále své stoupence v řadách racionálně uvažujících pracovníků ekonomické kontrarozvědky. Např. v návrhu pro další zaměření činnosti StB při ochraně národního hospodářství z listopadu 1967 dospěla pracovní skupina k formulaci: „Získávání zpráv o závadách v národním hospodářství bez státobezpečnostních poznatků stojí na okraji činnosti kontrarozvědky. Pro tuto činnost nejsou získávání a zaměřování spolupracovníci.“ (*A MV ČR*, f. A 34, a.j. 879.) Návrh skupiny však byl v rozporu s praktickou činností StB.

tři projektované části svodek. V několika týdnech se podoba denních svodek ustálila tak, že na prvním místě (bez číselného označení) byly poznatky uváděné pod názvem „k vnitropolitické situaci“. Pod touto hlavičkou lze najít především „ohlas“ na akutální politické otázky, na přijímaná opatření „strany a vlády“, na zasedání ÚV KSČ, různé sjezdy, májové oslavy, volby (1964), spartakiádu (1965) apod.

Za nimi byly uváděny informace pod hlavičkou „poznatky“ nebo pod některými ustálenými názvy („poznatky ze zastupitelských úřadů“, „z církevních kruhů“, „k vízovým cizincům“, „k nedostatkům v národním hospodářství“, „z oblasti kultury“ apod.) nebo pod zcela konkrétními názvy jednotlivých informací. (Několik příkladů konkrétních titulů z prvních měsíců roku 1964: „poznatky k obchodním stykům s Brazílií“; „nedostatky na úseku dopravy“; „k činnosti Socialistické internacionály“; „poznatky k situaci v mezinárodní dopravě“; „k investiční výstavbě farmaceutického průmyslu“; „k situaci na ministerstvu financí“; „k situaci v energetice“; „nedostatky při výrobě vojenských letadel“; „k situaci na fakultě jaderné fyziky“; „k letecké dopravě“; „k nedbalosti v lékařské péči“; „nedovolený vývoz československé měny do zahraničí“; „k montérům z kapitalistických států“ apod.).

Stálou „rubrikou“ se postupně staly informace o československých občanech, kteří se nevrátili ze zahraničních cest a o těch, kteří se – stejně jako někteří občané Německé demokratické republiky a Polské lidové republiky – pokoušeli přes československé hranice uprchnout na Západ. V srpnu 1965 se ve svodkách objevil nový stálý název – „poznatky o ideologické diverzi“.

Za nimi pak následovaly poznatky tzv. agenturně-operativní povahy, tj. poznatky „do případů“, informace o „realizacích“ a „preventivně-výchovných opatřeních“. Zprávy tohoto druhu tvořily asi čtvrtinu rozsahu svodek. (Svodky měly zpravidla šest až osm, někdy i více stran.)

K některým svodkám byly přikládány přílohy s podrobnějšími informacemi, zhruba stejného obsahu.

Denní svodky vyhotovoval analytický odbor v deseti výtiscích: jednu pro ministra, dvě pro prvního náměstka (druhá zřejmě pro sovětské poradce), další pro náčelníka II. správy a jeho pět zástupců. Desátý výtisk zůstával na analytickém odboru.

V červenci 1965 spatřily světlo světa Dočasné směrnice pro vykonávání informativní činnosti v operativních součástech Státní bezpečnosti.¹⁸⁴

Vedle denních a týdenních svodek, pololetních a ročních rozborů agenturně-operativní činnosti byla zavedena také povinnost podávat měsíčně informace. Směrnice rovněž určovaly obsah jednotlivých druhů zpracovávaných informací. Denní svodky měly obsahovat poznatky „agenturně-operativní povahy“, tj. informace o signálech nepřátelské činnosti, mimořádných událostech, „realizacích“ a „preventivně-výchovných opatřeních“. Týdenní svodky měly obsahovat pouze informace a hodnocení, týkající se „reakce našeho obyvatelstva, nepřátelských osob a cizinců na vývoj vnitropolitické a mezinárodní situace“.

Charakter týdenních svodek těmto směrnici odpovídal, obsah denních svodek se však nijak podstatně nezměnil.

Po vzniku Hlavní správy StB v březnu 1966 se obsah denních svodek rozšířil o poznatky vojenské kontrarozvědky (II. správa) a techniky, především o poznatky z „prověrky korespondence“. Změnil se i rozdělovník denních svodek. První byla pro ministra, druhá a třetí pro prvního náměstka, čtvrtá pro náčelníka HS StB, další pak pro náčelníky II., III., IV. a VI. správy.

Předávání informací z produkce Státní bezpečnosti prvnímu tajemníkovi ÚV KSČ A. Novotnému náleželo do kompetence ministra vnitra. Potvrzují to zachované kopie zpráv, které mu L. Štrougal a J. Kudrna pravidelně podávali. Byly to některé informace (výpisy) z denních svodek, týdenní svodky, pravidelné informace rozvědky (v roce 1967 celkem 622 zpráv), některé souhrnné informace a další zprávy.¹⁸⁵ Pamětníci také dosvědčují, že zejména J. Kudrna byl s Novotným v častém telefonním a osobním styku.

Antonín Novotný sám rozhodoval o tom, které informace předloží členům předsednictva. Informování „ústředního výboru“ se tak prakticky zúžilo na výběr zpráv, zprostředkovaný prvním tajemníkem.

Zvláštní pozornost v dalším výzkumu si zasluží ty informace předávané A. Novotnému, které byly tajnější než ostatní zprávy a které v denních nebo týdenních svodkách StB nenajdeme.

Mezi uchovanými kopiemi zpráv pro A. Novotného jsou např. informace získané z bytových odposlechů v akcích Podzim a Mírek. V první akci byl objektem zájmu StB starý zasloužilý komunistický novinář a v době Gottwaldova prezidentství přední pracovník prezidentské kanceláře, v druhé pak známý konformní historik a komunistický funkcionář. Z těchto informa-

184 A MV ČR, f. A 1, a.j. 251. – Směrnice prvního náměstka vydané 15.7.1965.

185 A MV ČR, f. A 2/2, a.j. 346, 358, 1019, 1020.

cí se Novotný dovídal, co si obě osoby a jejich hosté (mj. i vdova po R. Slánském, paní Josefa Slánská) myslí o Chruščovově politice, o kultu osobností, o situaci v předsednictvu ÚV KSČ, o činnosti Novotného i dalších členů vedení KSČ, o poměrech na Slovensku a aktivitách G. Husáka, o problémech československých historiků.

Šlo tedy o informace, které evidentně neměly státobezpečnostní charakter a které se dotýkaly převážně vnitrostranických záležitostí. Jejich předávání A. Novotnému svědčí o tom, že StB a ministři vnitra - ale ani první tajemník ÚV KSČ - příliš nedbali na to, aby Státní bezpečnost nepřekračovala vymezenou pravomoc. Potvrzuje rovněž, že StB a její informace sloužily především Novotnému. Pozoruhodné také je, že se tak mohlo dít poměrně krátce poté, co byly odhaleny některé nezákonnosti Státní bezpečnosti z padesátých let a kdy „strana“ kritizovala StB za to, že se v té době zabývala vnitrostranickými záležitostmi.

Vyvstává otázka, kterou zřejmě nikdo uspokojivě nezodpoví: v jak velké míře předávala StB informace tohoto druhu A. Novotnému, kolik akcí sloužilo výhradně jemu (vedoucím tajemníkům krajských výborů KSČ) a jaký význam tyto akce a informace měly? I když se lze domnívat, že podobných akcí nebylo mnoho, pro posouzení činnosti a úlohy StB je důležité, že jejich existence je prokázána.

Jednou z nejdůležitějších činností StB byla zřejmě aktivita namířená proti některým slovenským politikům.

Dřívější vysoký funkcionář mi v osobním rozhovoru řekl, že po vystoupení G. Husáka na městské konferenci v březnu 1964 jel tehdejší první náměstek ministra vnitra J. Kudrna spolu se sovětským „poradcem“ J. G. Nazarovem do Bratislavy, aby s vedením krajské správy MV projednal opatření proti Husákovi a jeho spolupracovníkům. U G. Husáka a zřejmě i u dalších byl instalován odposlech. Po nástupu J. Kudrny do čela resortu zajišťovala vyhodnocení získaných informací zvláštní skupina, vytvořená v sekretariátu ministra. Informace z Bratislavy šly přímo do sekretariátu ministra (mimo Hlavní správu StB) a ministr je předával A. Novotnému.

Bývalý pracovník KS MV Bratislava Š. M. ve svém svědectví pro vládní komisi zabývající se výzkumem událostí z let 1967–1970 píše o speciálních skupinách pracovníků StB, kteří přicházeli do Bratislavy (zřejmě z Prahy) a zajišťovali odposlech u G. Husáka a u A. Dubčeka.¹⁸⁶

186 AK R 140.

Také A. Dubček a V. Biřák ve svých pamětech shodně uvádějí, že bratislavská StB pracovala proti nim.

Na začátku roku 1967 byla orientace Státní bezpečnosti na získávání poznatků o „protistranických“ nebo „protisocialistických“ názorech a postojích podpořena z míst nejvyšších. První tajemník ÚV KSČ při svém setkání s vedením ministerstva požadoval zvýšení aktivity Státní bezpečnosti při práci na tzv. vnitřních problematikách. Tento úsek práce StB měl být posílen a Státní bezpečnost měla aktivněji získávat a častěji předkládat informace o situaci v oblasti kultury a na vysokých školách. Ministr J. Kudrna požadoval od operativních pracovníků také více poznatků z oblasti národního hospodářství.¹⁸⁷

V důsledku toho „informační činnost“ Státní bezpečnosti nabyla v roce 1967 podstatně na intenzitě. Jestliže např. v počátečním období působnosti jednotné kontrarozvědky byl počet příloh menší než počet denních svodek, v poslední třetině roku 1967 byly k jednotlivým svodkám přikládány tři i čtyři přílohy.

Pokud jde o vnitropolitické poměry, věnovala Státní bezpečnost v roce 1967 největší pozornost situaci v oblasti kultury, především mezi spisovateli, a poměrům na vysokých školách. Tradičně značná část informací byla věnována církvím a náboženským společnostem, v tomto období především aktivitám PhDr. Ladislava Hejdánka, kterého StB považovala za „ideového vedoucího“ tzv. Nové orientace v evangelické církvi, a aktivitě katolického laika PhDr. Jiřího Němce. Ten měl spolu s L. Hejdánkem největší podíl na činnosti ekumenického semináře, kde docházelo k dialogu nejen mezi křesťany, ale i k dialogu mezi křesťany a marxisty.

Státní bezpečnost informovala také o aktivitě některých funkcionářů bývalé sociálně demokratické strany, o aktivitě osob již dříve odsouzených za „protistátní“ trestné činy apod.

Intenzitu práce Státní bezpečnosti zaměřenou vůči spisovatelům může dokumentovat její informační činnost ke IV. sjezdu svazu, který se konal 27. až 29. června 1967. V denních svodkách StB najdeme celkem 11 zpráv (přílohy ke svodkám) o přípravách sjezdu, především o aktivitách profesora Václava Černého a Václava Havla. V průběhu sjezdu pak Státní bezpečnost zpracovala dalších šest zpráv. Informace o průběhu jednání podávali čtyři

187 Dokument o této schůzce se nezachoval a pamětníci se rozcházejí v jejím datování (prosinec 1966, začátek roku 1967, první polovina roku 1967). V popisu jednání však existuje shoda.

tajní spolupracovníci, účastníci sjezdu. Odposlech telefonních rozhovorů byl instalován u sedmi účastníků sjezdu.¹⁸⁸

V září provedla Státní bezpečnost „tajný výjem“ v redakci Literárních novin a informovala A. Novotného o tom, že nalezla okolo tří tisíc dopisů s obsahem „přímo protistranickým a protistátním“. Mnohé z nich podle StB „zakládají povinnost“ redakce předat je bezpečnostním orgánům k vypatrání pachatele. Tuto povinnost však pracovníci redakce neplní.¹⁸⁹

Zvláštní přílohy k denním svodkám z 2. listopadu a 14. prosince tvořily informace „o současné situaci mezi kulturními pracovníky“ apod.

Na vysokých školách věnovala Státní bezpečnost pozornost především opoziční skupině studentů vedených Jiřím Müllerem, který byl vyloučen ze studia a povolán do základní vojenské služby. Sledovala činnost této skupiny studentů před V. sjezdem ČSM na počátku června.

Aktivita Státní bezpečnosti v podávání informací o situaci na vysokých školách vyvrcholila po demonstraci studentů koncem října. Státní bezpečnost zpracovala v té době více dílčích i souhrnných zpráv o situaci mezi vysokoškolskými studenty. V jedné z nich, nazvané Poznatky z Filozofické fakulty Karlovy univerzity v Praze, informovala nejvyššího představitele KSČ o průběhu (samozřejmě „závadovém“) plenární schůzi ČSM na fakultě. A. Novotnému to zřejmě připadalo normální a zprávu Státní bezpečnosti dokonce 14. listopadu předložil „k informaci“ členům předsednictva ÚV KSČ.¹⁹⁰ Podobný charakter měly i některé další informace Státní bezpečnosti.¹⁹¹

K jakým otázkám se v této souvislosti Státní bezpečnost vyslovovala, ukazují názvy kapitol souhrnné zprávy o současné situaci na vysokých školách ze dne 16. listopadu 1967.¹⁹²

188 AK B 25.

189 Denní svodka HS StB z 23. září 1967.

190 AK D/I. 423.

191 AK B 10. – Informace o shromáždění studentů na Filozofické fakultě UK 20. a 21. listopadu 1967.

AK B 12. – Informace o zasedání předsednictva vysokoškolského obvodního výboru ČSM z 15. prosince 1967.

AK B 13. – Informace o některých závažných zjištěních na Právnické fakultě UK z 5. prosince 1967.

AK B 14. – Informace KS SNB v Praze o dalším vývoji mezi studenty.

AK B 15. – Předběžná informace o průběhu shromáždění studentů Filozofické fakulty UK z 6. prosince 1967 aj.

192 AK B B.

1. Vztah studentů ke společnosti.
2. Vztah studentů k podmínkám materiálního zajištění a podmínkám studia:
 - a) ubytování ve studentských kolejích a internátech,
 - b) hromadné stravování,
 - c) výuka.
3. Výběr posluchačů na vysoké školy.
4. Vztah pedagogického sestavu vůči problémům studentů.

Kdyby nebyl pod touto zprávou podepsán náčelník 7. odboru II. správy, bylo by obtížné určit jejího autora, neboť informaci tohoto charakteru mohl právě tak zpracovat stranický aparát nebo ministerstvo školství.

„Informační činnost“ byla silně rozvinuta také u vojenské kontrarozvědky. Podle zprávy o činnosti v roce 1967 podaly složky VKR velitelským a stranickopolitickým orgánům celkem 1022 „závažných informací“. Z nich bylo 299 informací k jednotlivcům, 186 k bojeschopnosti armády, 213 k morálněpolitickému stavu vojsk, 205 k otázkám ochrany státního a služebního tajemství a 119 k jiným aktuálním otázkám.¹⁹³

V příloze č. 2 jsou uvedeny dva dokumenty, které představují oficiální linii pro práci Státní bezpečnosti, danou předsednictvem ÚV KSČ a rozkazem ministra vnitra z roku 1966. Podle jednoho ze zde formulovaných úkolů měla Státní bezpečnost informovat „o činnosti nepřítelů na našem území a o celkové státobezpečnostní situaci“.

Z předchozích údajů je zřejmé, že praktická činnost Státní bezpečnosti se výrazně lišila od oficiálně vytyčovaných úkolů jak celkovým zaměřením práce, tak samotnou „informační činností“. Oficiálně formulované úkoly byly „překračovány“ nejen praxí Státní bezpečnosti, ale i některými normami „nižšího řádu“. Lze to dokumentovat na příkladu návrhu směrnice pro práci StB na vysokých školách, zpracovaném Hlavní správou StB v dubnu 1967.¹⁹⁴

Na prvním místě je v návrhu o úkolech StB na vysokých školách samozřejmě uvedena povinná klauzule o odhalování a postíhování agentury a zájmů imperialistických rozvědek. Pak následuje to hlavní: „Pečlivě sledovat všechny vnitřní protispolečenské a protisocialistické vlivy a tendence, zjišťovat jejich příčiny, nositele a dopad na vysokoškolské studentstvo. Vedle poskytování objektivních informací stranickým orgánům provádět a dopo-

193 AK B 19.

194 A MV ČR, f. A 1, a.j. 473.

ručovat preventivně-výchovná opatření a tak napomáhat k uskutečnění stranické linie mezi vysokoškolskou mládeží.“ Protože se předpokládalo, že se směrnice bude „v převážné míře“ týkat osob, jejichž jednání není motivováno nepřítelstvím vůči republice, nepůjde v těchto případech „o aktivní rozpracování, nýbrž o operativní kontrolu. Rovněž konečný výsledek nelze zpravidla spatřovat v represivním postihu, nýbrž v preventivně-výchovné a zpravodajské informační činnosti. Rychlé poskytování objektivní a seriózní informace stranickým orgánům se proto stává neoddelitelnou součástí jednoho z hlavních úkolů StB po linii vysokých škol“.¹⁹⁵

Rozdíl je zřejmý. Nejde o informace o činnosti „nepřítele“ nebo státo-bezpečnostní situaci, ale o informace, kterými měla Státní bezpečnost přispět „k uskutečnění stranické linie mezi vysokoškolskou mládeží“.

Státní bezpečnost tu svérázným způsobem vstupovala do politického života, přesněji řečeno do prostoru, kam politický život patřil a odkud ho totalitní režim vytlačil. V demokratické společnosti je střetávání různých názorů a zájmů stejně tak jako vznikání a působení organizací, které určité zájmy prosazují, přirozeným jevem a náplní politického života. V totalitní společnosti oficiálně existuje jen jeden správný názor, který formuluje vedoucí síla režimu. Pokud se vyskytnou odlišné názory, je nutno je jako škodlivé odsoudit a odmítnout.

Komunistický režim v období liberalizace 60. let nemohl zabránit tomu, aby se vytvořily ať už formální nebo neformální skupiny lidí prosazující názory odlišné od toho „správného“. Mocenské centrum, tj. vedení strany, je nemohlo akceptovat, vést s nimi dialog, jinými slovy řešit vzniklé rozpory politicky. Řešilo je tedy administrativně, mocensky. Státní bezpečnost byla organizací, schopnou vedení strany informovat o názorech a činnosti těchto lidí. Byla také institucí, které první muž ve straně A. Novotný věřil, jejíž informace byl ochoten a schopen přijímat.

Každý kvalifikovaný výzkum veřejného mínění dbá na to, aby byl prováděn z reprezentativního vzorku obyvatel a snaží se zjištěné výsledky kvantifikovat. Pracovníci StB, kteří zpracovávali svodky a různé informace o názorech a náladách obyvatelstva, tyto principy nerespektovali. Zprávy, předkládané Státní bezpečností, byly prakticky jenom náhodným souborem informací.

195 Tamtéž. Naprosto stejné formulace obsahovaly i metodické pokyny 7. odboru II. správy pro práci StB na vysokých školách z roku 1967. (A MV ČR, f. 34, a.j. 913.)

Překvapující výjimkou byly týdenní „průzkumy veřejného mínění“, které připravovali na základě tajné kontroly dopisů pracovníci druhého zvláštního odboru MV. V archivu MV ČR jsou dochovány kopie těchto „průzkumů“ z března až června 1954, které R. Barák posílal A. Novotnému. V každém „průzkumu“ uváděli autoři počet kontrolovaných dopisů, v některých případech se snažili o sociální charakteristiku pisatelů a uváděné „poznatky“ kvantifikovali.¹⁹⁶

Informace Státní bezpečnosti o „situaci“ v jednotlivých oblastech společenského života nebo o „negativních“ jevech byly - velmi mírně řečeno - jednostranné. Jejich autoři patřili mezi nejdogmatictější stoupence totalitního režimu, neschopné pochopit proměny a skutečné potřeby společnosti. Jejich postoj byl umocňován „profesionální deformací“, a tak za aktivitami jednotlivců a skupin, vyplývajícími z přirozených tvůrčích a lidských potřeb, z vědomí odpovědnosti za vývoj „věcí veřejných“, hledali činnost „imperialistických center“. Skupiny občanů, které formulovaly potřeby a zájmy společnosti odlišně od politické linie vedení komunistické strany, se automaticky stávaly „nepřátelskými seskupeními“.

V informacích se objevovala jména československých občanů, jejichž názory a postoje považovala Státní bezpečnost za „protisocialistické“, „protistranické“, „nepřátelské“ apod. Protože adresáty informací byli funkcionáři, kteří rozhodovali o životně důležitých otázkách lidí, o nichž je Státní bezpečnost informovala, lze oprávněně předpokládat, že tímto způsobem poznamenala osudy mnoha z nich.

A. Novotný informace Státní bezpečnosti ochotně přijímal a dokonce vyžadoval. Zřejmě jim věřil více než jiným, neboť byly blízké jeho vidění světa a nebyly tak náročné na pochopení jako studie odborných týmů. Není pochyb o tom, že informace Státní bezpečnosti ovlivňovaly politická roz-

196 Např. při průzkumu v týdnu od 6. do 12. března 1954 přečetli pracovníci druhého zvláštního odboru 6590 dopisů a u 5446 pisatelů určili sociální příslušnost. Při průzkumu v týdnu od 7. do 13. června (tedy v době konání X. sjezdu KSC) dokonce přes 26 tisíc dopisů. A první tajemník si mohl přečíst docela zajímavé věci. Autoři si postěžovali, že jen malá část pisatelů projevuje své názory na současnou mezinárodní a vnitropolitickou situaci. A pokud je projeví, většinou se zabývají jen „dílčími otázkami, dotýkajícími se bezprostředně jejich hmotného zabezpečení“. Z tisíce pisatelů, u nichž pracovníci odboru zaznamenali nějaký „poznatek“, jen 22 psalo o X. sjezdu KSC a 45 o volbách do národních výborů, které proběhly 16. května. O nedostatku masa se však zmiňovalo 443 pisatelů. Na nedostatek peněz, „kterých se přes sebevětší snahu šetřit nedostává pro stálou drahotu“ si stěžovalo 138 pisatelů atd. (A MV ČR, f. A 2/1. a.j. 670.)

hodnutí prvního muže v zemi zejména v posledním období jeho éry. Přesněji určit míru tohoto ovlivňování je však obtížné.

V této souvislosti chci uvést vyjádření tehdejšího náměstka ministra vnitra a náčelníka Hlavní správy StB J. Klímy, který v dopise Oldřichu Černíkovi z března 1968 o této věci napsal: „Nemám jistotu, zda tyto informace, zachycující jen malou část vývoje a osob naší společnosti, byly spojovány se znalostí situace z jiných oblastí, zvláště stranických orgánů. Obávám se, zda nepřevážila tato jednostranná informace a neovlivnila prvního tajemníka strany, nevyvolala nedůvěru a neuvážená rozhodnutí.“¹⁹⁷ Opravdu decentní přiznání podílu Státní bezpečnosti na politických rozhodnutích bývalého prvního tajemníka ÚV KSČ.

A. Novotný byl (v rámci ústředního výboru KSČ) monopolním příjemcem informací StB a tyto informace sloužily především jemu. Je však otázkou, zda pro něho nebyly „medvědí službou“. K. Kaplan vyslovil v diskusní besedě názor, že jednostranná orientace A. Novotného na informace StB při současné izolaci od stranických informací – což byla zřejmě zásluha druhého muže v komunistické straně, Jiřího Hendrycha – napomohla jeho pádu.

2. *Boj Státní bezpečnosti proti „ideologické diverzi“*

S tzv. informační činností Státní bezpečnosti v šedesátých letech úzce souvisí boj proti „ideologické diverzi“. Nebyl to výmysl Státní bezpečnosti a nebyl také jen záležitostí Československa. Patřil k předním úkolům ideologické činnosti komunistických stran všech zemí sovětského bloku v těchto letech. Vycházel z představy, že v boji mezi „táborem imperialismu a socialismu“ zaujala „ideologická diverze“ přední místo a boj proti ní byl často spojován s různými koncepcemi západních politiků, formulujících vztahy západních demokracií k tzv. socialistickým zemím.

Samotný pojem „ideologická diverze“ nebyl vlastně nikdy přesně definován a často splýval s pojmem „psychologická válka“. Zdůrazňovalo se, že „ideologická diverze“ vědomě používá výmysly, lži a polopravdy, že působí na emoce lidí apod. Jednoznačně však byl vykládán její cíl: rozkol „socialistického tábora“ a izolace jednotlivých socialistických států od Sovětského svazu, ideologické pronikání do socialistických zemí a ovlivňování jejich občanů. „Ideologická diverze“ prý rafinovaně využívá všech ne-

dostatků a potíží vyskytujících se v těchto zemích a idealizuje „kapitalistický“ společenský systém, je zaměřena proti vedoucí úloze komunistické strany apod.

V materiálech Státní bezpečnosti byly bez váhání za organizátory „ideologické diverze“ označeny „imperialistické rozvědky“. Tuto činnost měly uskutečňovat nejen vlastním aparátem, ale i značným množstvím oficiálních i soukromých institucí a organizací. Na prvním místě byl samozřejmě Výbor pro Svobodnou Evropu.

Tažení proti „ideologické diverzi“ bylo osobitou reakcí totalitních komunistických režimů na situaci, kdy se v souvislosti s ústupem studené války postupně rozšiřovaly styky mezi oběma „tábory“, kdy občané socialistických zemí měli možnost vlastním poznáním konfrontovat život v západních zemích s poměry doma a kdy docházelo k otevřenému a přirozenému střetávání odlišných názorů, politických, ideologických a ekonomických koncepcí. Toho se představitelé totalitních režimů obávali a proto potřebovali nějak zpochybnit, učinit podezřelým a svým způsobem kriminalizovat zcela legální a přirozené počínání institucí, představitelů i prostých občanů ze západních zemí a tím bránit svobodnému a přirozenému rozvoji vzájemných styků.

Kampaň proti „ideologické diverzi“ tomu napomáhala. Umožňovala také uvnitř socialistických zemí označit všechny názory a postoje, které nebyly v souladu se stranickou linií, za projevy „ideologické diverze“. U lidí, na něž se nenašly další „přítěžující“ okolnosti, šlo o podléhání buržoazní ideologii nebo o důsledek „ideologické diverze“. Pokud byl někdo považován za osobu s nepřátelskými úmysly nebo udržoval styky se západním světem, stával se automaticky „nosičem ideologické diverze“.

Klíč k pochopení činnosti pracovníků Státní bezpečnosti v „boji proti ideologické diverzi“ poskytuje projev náčelníka II. správy M. Košnara na celostátním semináři v únoru 1964, věnovaném tomuto tématu. Řekl zde: „Základem našeho přístupu po linii StB je tedy především správné hodnocení každého negativního jevu v příslušných souvislostech, což nám umožní, abychom správně volili i cesty k jeho likvidaci.“¹⁹⁸ To vystihl přesně. Zaštítná bojem proti „ideologické diverzi“ cítila se Státní bezpečnost oprávněna k tomu, aby zkoumala každý „negativní jev“, bez ohledu na to, zda jde o trestnou činnost či nikoliv, a aby o svých poznatcích informovala funkcionáře komunistické strany, případně činila vlastní opatření. Každý kritický

197 AK B 23.

198 A MV ČR, f. A 1, a.j. 106.

názor na poměry v Československu byl nebo mohl být z tohoto pohledu považován za projev nebo důsledek „ideologické diverze“.

Největší nebezpečí samozřejmě hrozilo ze strany tvůrčí inteligence a studentů. Tam se podle Státní bezpečnosti také zaměřoval útok zahraničních „ideodiverzních center“. Všechny styky těchto lidí se západními zeměmi Státní bezpečnost sledovala a považovala za podezřelé. I když se při vytyčování úkolů Státní bezpečnosti v „boji proti ideologické diverzi“ objevují slova o odhalování záměrů, forem a metod práce zahraničních center, z dokumentu určujícího zaměření činnosti jednotné kontrarozvědky¹⁹⁹ je zřejmé, že činnost proti „ideologické diverzi“ v rámci jednotné kontrarozvědky (vytvořené k 1. lednu 1964) příslušela odborům zabývajícím se tzv. vnitřní problematikou, především 7. odboru. Jeho náplň charakterizoval zmíněný dokument třemi slovy – věda, kultura, mládež.

Proklamovaný boj proti „ideologické diverzi“ posloužil tedy Státní bezpečnosti jako důvod pro zachování orientace na plošné hlídání československých občanů, především inteligence. Tento závěr lze demonstrovat příklady toho, co všechno Státní bezpečnost vydávala za „ideologickou diverzi“. Přehledným dokumentem v tomto směru jsou výpisy z denních svodů HS StB „k ideologické diverzi a spojení zahraničních rozvědek s československými kulturními pracovníky“ za leden až srpen 1967.²⁰⁰

Tyto výpisy stejně jako denní svodky samy ukazují, že Státní bezpečnost pozorně sledovala styky pracovníků zastupitelských úřadů západních států nebo západních novinářů, kulturních a vědeckých institucí s československými umělci a vědci. Intenzivní pozornost věnovala také stykům představitelů československé vědy a kultury s emigrací, především s Pavlem Tigridem.

Za „ideologickou diverzi“ jsou zde považovány také aktivity skupiny spisovatelů ze zakázaného časopisu Tvář, usilujících o obnovení časopisu, přípravy IV. sjezdu československých spisovatelů, aktivity týkající se připravovaného procesu s Pavlem Tigridem a spisovatelem Janem Benešem aj.

Charakteristická je i příloha k denní svodce č. 7 o „velmi škodlivém ideologickém působení“ profesora J. L. Fischera na sociologické konferenci 5.–6. prosince 1966. Státní bezpečnost se v ní mj. pohoršovala nad tím, že je „tento člověk“ vyslán na různé konference v Československu a v zahra-

ničí. Skutečnost, že se StB cítila kompetentní k „hodnocení“ významného českého sociologa, však patřila k realitě tehdejšího života, kdy tato instituce střežila „ideologickou nezávadnost“ vědecké a umělecké činnosti.

VIII. Postavení a úloha Státní bezpečnosti v komunistickém systému

Řízení a kontrola zpravodajských a policejních služeb je složitým problémem všech moderních společností. Komunistický režim řešil tento problém jednoduše a jednoznačně: jedinou silou, která „řídila a kontrolovala“ bezpečnostní aparát, byla komunistická strana. Až do roku 1968 se vycházelo ze zásady, že Státní bezpečnost je nástrojem (zbraní, mečem) komunistické strany a že je „přímo řízena stranou“. I když princip přímého řízení bezpečnosti komunistickou stranou nebyl vyhlašován veřejně, platil a v „interních“ projevech a dokumentech byl deklarován zcela jednoznačně a nezakrytě. Jako příklad lze uvést dokument, přijatý sekretariátem ÚV KSČ 3. ledna 1963 a nazvaný Některé zásady a opatření k prohloubení stranické kontroly a vlivu KSČ na ozbrojené síly a bezpečnost.²⁰¹

Prakticky to znamenalo, že činnost Státní bezpečnosti nebyla řízena a kontrolována ani nejvyšším zákonodárným sborem, ani vládou. Ty se otázkami armády a bezpečnosti zabývaly jen formálně, v souvislosti s legislativním postupem při přijímání zákonů. Fakticky však otázky bezpečnostního aparátu a armády zůstávaly mimo oblast jejich působnosti. Národní shromáždění do roku 1968 ani nepocíťovalo potřebu vytvořit branný a bezpečnostní výbor.

Bylo již řečeno, že určitou, byť omezenou kontrolu činnosti Státní bezpečnosti vykonávaly v průběhu trestního řízení orgány prokuratury a soudů.

V demokratických společnostech podléhají zpravodajské a policejní služby kontrole veřejnosti, především svobodnému tisku. Není třeba zdůrazňovat, že totalitní režim v Československu v období před rokem 1968 veřejnou kritiku Státní bezpečnosti nepřipouštěl.

199 SÚA – A ÚV KSČ, f. 05/11, sv. 92. – Zásady hlavního zaměření a organizační struktury jednotné československé kontrarozvědky.

200 AK B 4.

201 SÚA – A ÚV KSČ, f. 05/11, sv. 22, a.j. 140.

1. Státní bezpečnost a Komunistická strana Československa

Vztahy mezi KSČ a StB se měnily v souvislosti s politickými poměry ve společnosti. Byly rovněž ovlivňovány schopnostmi, zájmy a osobními ambicemi konkrétních představitelů obou organizací. To však neznamená, že by nebylo možné určit některé principy, platné po celé sledované období, i některé markantní rozdíly v jednotlivých etapách vývoje těchto vztahů.

Přímé řízení Státní bezpečnosti komunistickou stranou platilo jako neměnný princip až do roku 1968, bylo však omezeno jen na ústřední výbor a krajské výbory komunistické strany. Okresní výbory např. neměly právo projednávat státobezpečnostní situaci v okrese. V roce 1956 to vedoucí odboru bezpečnosti na XI. oddělení ÚV KSČ zdůvodňoval obavou, aby nedocházelo k vyzrazení práce bezpečnosti, „protože víme, že složení byr okresních výborů mnohdy není takové, aby zaručovalo utajení všeho, co se na byru projednává“.²⁰² I když se v této souvislosti vyslovil pro úpravu dosavadních směrnic, okresní výbory nezískaly právo projednávat státobezpečnostní situaci ani v dalším období. V šedesátých letech se tento stav vysvětloval tím, že v okresech je příliš málo poznatků k seriózní analýze.²⁰³ Vzhledem k tomu, že se v roce 1964 rozsah činnosti StB v okresech zúžil a v roce 1966 se oddělení či skupiny StB na okresech staly přímými součástmi krajských správ, mělo to svoji logiku.

Nástupem Rudolfa Baráka do funkce ministra vnitra skončilo období, kdy do práce Státní bezpečnosti zasahovali jednotliví funkcionáři ÚV KSČ, často i bez vědomí a za zády ministra. Ministr se nyní stal klíčovou osobou ve vztahu k ÚV KSČ. On formuloval linii a úkoly Státní bezpečnosti, on předkládal zprávy stranickým orgánům a odpovídal „před stranou“ za práci StB.

Práce bezpečnostního aparátu – tedy i Státní bezpečnosti – vycházela z politické linie komunistické strany. Usnesení sjezdů a zasedání ústředního výboru se vždy „aplikovala“ na poměry ministerstva vnitra a Státní bezpečnosti. Státní bezpečnost také velmi citlivě reagovala na změnu poměrů a politického kurzu.

202 SÚA – A ÚV KSČ, f. 05/11, sv. 8, a.j. 57.

203 Záznam rozhovoru s tehdejším pracovníkem oddělení státní administrativy. Osobní archiv autora.

Zhodnocení práce a vytyčení úkolů pro bezpečnostní aparát bylo však ve sjezdových referátech i usneseních věnováno vždy jen několik velmi obecných formulací, které pro práci Státní bezpečnosti neměly praktický význam. Kdybychom např. zaměnili usnesení XI. sjezdu KSČ, týkající se bezpečnosti, s odpovídajícími částmi referátu a usnesení XIII. sjezdu KSČ, nikdo by to nepoznal. Výjimku možná tvoří usnesení XII. sjezdu, které zdůraznilo orientaci na „vnějšího nepřítele“.

V úvodní kapitole této studie jsou uvedena jednotlivá zasedání ÚV KSČ, která svými „závěry“ ovlivnila činnost StB. Žádné z nich se však nevěnovalo konkrétním otázkám práce Státní bezpečnosti. Ty řešily jen užší stranické orgány, tj. politický sekretariát (do X. sjezdu v červnu 1954), politické byro (mezi X. a XII. sjezdem) nebo předsednictvo (po XII. sjezdu). V nich se vždy projednávaly připravované organizační změny aparátu Státní bezpečnosti a kádrové otázky podle stanovené nomenklatury.²⁰⁴ Pokud jde o další projednávané otázky, je možné – bez nároku na úplnost – postřehnout v různých časových obdobích určité rozdíly v obsahu jednání těchto orgánů, které souvisí především s úlohou represe v politice komunistické strany.

Podrobně analyzoval úlohu politické represe v politice komunistické strany v letech 1948–1953 Karel Kaplan. Trestní represe politické povahy byla tehdy podstatnou součástí politiky mocenského centra. Měla stabilizovat výsledky únorového převratu 1948, zlikvidovat bývalé, současné nebo po-

204 Kádrové pořádky schválené sekretariátem ÚV KSČ v listopadu 1954 a v březnu 1957 publikoval Ústav pro soudobé dějiny. (*Sešity ÚSD, svazek 2, Praha 1992, str. 138–195.*)

Schvalování do funkce ministra vnitra patřilo do pravomoci ústředního výboru. Podle kádrového pořádku z listopadu 1954 schvalovalo politické byro ÚV KSČ z resortu MV návrhy do 23 funkcí (celkem 53 návrhů), sekretariát ÚV KSČ 32 funkcí (113 návrhů) a oddělení státní administrativy se vyjadřovalo k 206 návrhům do 48 funkcí.

Kádrový pořádek z března 1957 snížil počet návrhů z resortu MV předkládaný ke schválení orgánům ÚV KSČ z 373 na 218. Počet návrhů schvalovaných politickým byrem se snížil o 5, sekretariátem o 9 a počet návrhů, k nimž se vyjadřovalo oddělení, o 85.

Poslední návrh kádrového pořádku na úseku ozbrojených sil byl schválen předsednictvem ÚV KSČ 30. ledna 1967. Podle něho ústřední výbor schvaloval návrh do funkce ministra vnitra, předsednictvo pak náměstky (tři z nich byli současně náčelníky hlavních správ) a náčelníky rozvědky, štábu CO a správy operativní techniky. Sekretariát schvaloval návrhy na 32 funkcionářů a oddělení se vyjadřovalo k 78 návrhům do funkcí a ke všem jmenováním do hodností plukovníka. Celkem tedy spadalo do nomenklatury orgánů ÚV KSČ 120 vedoucích funkcionářů ministerstva vnitra. (*SÚA – A ÚV KSČ, f. 02/1, sv. 21, a.j. 22.*)

tenciální protivníky (skutečné i domnělé) a „třídniho nepřítele“. Provázela všechny prováděné politické přeměny. V té době nejvyšší stranický orgán projednával přípravu jednotlivých politických procesů, schvaloval návrhy žalob a výši ukládaných trestů. Tato praxe zůstala zachována i po nástupu Rudolfa Baráka do funkce ministra vnitra. Ke změně došlo jen v tom, že politické byro již neprojednávalo návrhy žalob připravené orgány ministerstva vnitra, ale zprávy předkládané generálním prokurátorem a ministrem spravedlnosti.²⁰⁵

Projednávání trestních případů před zasedáním soudu včetně rozhodnutí o výši trestu potvrdilo jako metodu své práce politické byro usnesením z 13. srpna 1954, v němž (v souvislosti s projednáváním trestní věci Josefa Goldmanna a spol.) upozornilo generálního prokurátora a ministra spravedlnosti, „že při důležitých procesech jsou povinni podle starého usnesení politického sekretariátu ÚV KSČ před uskutečněním soudních procesů předložit politickému byru ÚV KSČ úvahu a názor generálního prokurátora o předpokládané výši trestů pro obžalované v nastávajícím procesu“.²⁰⁶

Navzdory připomínce onoho dřívějšího usnesení nevzniklo v dalším období mnoho takových materiálů. Významnější politické procesy se totiž nekonaly. Politické byro také již neschvalovalo výši trestů, ale pouze „bralo na vědomí“, že generální prokurátor dá pokyn intervenujícím prokurátorovi, aby...

Od roku 1955 se politické byro daleko více než připravovanými procesy zabývalo výsledky revize politických procesů, které předkládala k tomu účelu ustavená komise vedená R. Barákem (od ledna 1955 do října 1957)²⁰⁷ nebo generální prokurátor spolu s ministrem spravedlnosti. Trestná činnost politické povahy tedy i nadále zůstávala předmětem pozornosti politického

205 Ke změně došlo při projednávání zprávy o trestní věci dr. Vladimíra Haškovce, bývalého osobního lékaře Klementa Gottwalda, kterou politickému sekretariátu předložil ministr spravedlnosti Václav Škoda. Ten ve zprávě upozornil na skutečnost, že informace, kterou před procesem s V. Haškovcem předložil politickému sekretariátu ministr vnitra a na jejímž základě přijal stranický orgán usnesení o výši trestu, byla „velmi slabá“. Důkazní materiál předložený ministerstvem vnitra byl nedostatečný, což způsobilo při procesu potíže, neboť bylo zřejmé, že výše trestu, schválená politickým sekretariátem, neodpovídá před soudem dokázané trestné činnosti. Ministr spravedlnosti proto doporučil, aby ministr vnitra všechny žaloby, předkládané politickému orgánu, předem projednal s generálním prokurátorem a ministrem spravedlnosti. Politický sekretariát návrh akceptoval.

206 *SÚA – A ÚV KSČ*, f. 02/2, sv. 11, a.j. 15.

207 O činnosti této komise viz K. Kaplan, *Nekrvavá revoluce*, Praha 1993, kap. III.

byra, ale v jakési obrácené poloze než na počátku padesátých let. Politikou se nyní stávala rozhodnutí o propuštění z výkonu trestu, o omilostnění, rozhodnutí o tom, zda má dojít k obnově soudního řízení nebo zda má prokurátor v konkrétních případech podat stížnost pro porušení zákona, zda dříve uložené tresty jen snížit nebo zda neprávem odsouzené plně rehabilitovat. Tento přístup se projevil i při přípravě amnestie v roce 1960. Politické byro na dvou zasedáních rozhodovalo na základě seznamů dosud vězňených významných politických osobností o tom, komu amnestii prezident udělí a komu ne.²⁰⁸

Rudolf Barák předkládal politickému byru poměrně často zprávy z resortu ministerstva i z oblasti působení Státní bezpečnosti. Informoval politické byro o zatčení agentů zahraničních rozvědek, o činnosti a zájmech rozvědek, podával zprávy o odhalení a likvidaci několika „protistátních skupin“, o činnosti československé emigrace a práci rozvědky proti ní, o opatřeních, která provádí StB „na ochranu“ československých občanů vyjíždějících na Západ, o ochraně státního tajemství apod. Politické byro se v souvislosti s řešením otázek zákonnosti zabývalo 11. října 1956 stavem a organizací vyšetřování StB, v různých jiných souvislostech se dovídalo o práci radioobrany, radiokontrarozvědky a druhého zvláštního odboru (prověrka korespondence). Celkovou hodnotící analýzu činnosti Státní bezpečnosti nebo jejích jednotlivých úseků však mezi zprávami předkládanými politickému byru nenajdeme.

„Pracovní“ vztahy ÚV KSČ a MV byly v padesátých letech velmi četné. Např. v inventáři archivního fondu sekretariátu ministra vnitra (národní bezpečnosti) z let 1952–1959 je uvedeno více než tisíc archivních jednotek, nadepsaných: Podklady pro jednání a usnesení politického sekretariátu a politického byra ÚV KSČ. Samozřejmě jen menší část se týká Státní bezpečnosti.

Vztahy těchto dvou aparátů byly také náležitě zbyrokratizovány. V srpnu 1955 vydal R. Barák rozkaz (č. 134) o kontrole plnění usnesení politického byra ÚV KSČ, usnesení vlády a kolegia ministra vnitra. Podle něho náčelník vnitřní správy MV měl vést přesnou evidenci o plnění těchto usnesení. Náčelníci, kterým příslušel některý úkol uložený těmito orgány, měli povinnost sdělit náčelníkovi vnitřní správy do sedmi dnů, jaká opatření učinili k zajištění usnesení a hlásit, kdy a jak bylo usnesení splněno.

208 *SÚA – A ÚV KSČ*, f. 02/2, sv. 255, a.j. 339. *SÚA – A ÚV KSČ*, f. 02/2, sv. 258, a.j. 341. – Schůze politického byra ÚV KSČ 12. a 16. dubna 1960.

V září 1956 kolegium ministra rozhodlo, že za splnění usnesení stranických orgánů osobně zodpovídají náměstci ministra. Zvláštní směrnice stanovily lhůty podávání zpráv kolegiu ministra a státně-administrativnímu oddělení sekretariátu ÚV KSČ. Kontrola usnesení (šlo o písemně podávané zprávy náměstků) se měla provádět šestkrát do roka. (Po úpravě v březnu 1960 jen čtyřikrát za rok a písemné zprávy předkládali náměstci jen k důležitým usnesením. U ostatních se vykazovalo jen slovy „splněno“ nebo „kontrola trvá“.) Vnitřní správa MV např. k 15. září 1958 evidovala 82 věcí, k nimž příslušní funkcionáři podávali zprávy o tom, jak jsou plněna usnesení politického byra a sekretariátu ÚV KSČ.²⁰⁹

V období, kdy v čele ministerstva vnitra stáli L. Štrougal a J. Kudrna, se počet informací podávaných politickému byru či předsednictvu ÚV KSČ podstatně zmenšil. Změnil se i jejich obsah.

Posledním a v tomto období vlastně jediným případem, kdy se politické byro zabývalo výší trestu před soudním projednáním, byl případ bývalého ministra vnitra R. Baráka. Předsednictvo se ve svém usnesení z 3. dubna 1962 „domnívalo“, že by prokurátor měl navrhnout trest odnětí svobody na patnáct let.²¹⁰

V dalším období politické byro nebo předsednictvo výší trestu v připravovaných procesech neprojednávalo, dokonce o ní nebylo ani informováno. Zabývalo se sice demonstračními akcemi pražské mládeže 1. května 1962 i 1964 a postihem jejich účastníků, avšak informace o „trestních věcech“ v té podobě jako v první polovině padesátých let již v dokumentech předsednictva nenajdeme. O soudním postihu karikaturisty M. Liďáka bylo např. informováno až po skončení procesu.²¹¹ I v tomto případě se ovšem považovalo za oprávněné vyslovit se k výši rozsudku. V usnesení přijatém na návrh A. Novotného se dočteme, že „trest na svobodě měl být vyřčen, ovšem nižší a podmíněný“. Předsednictvo také doporučilo „soudním orgánům a prokuratuře, aby při odvolání M. Liďáka pečlivě vážily své rozhodnutí tak, aby bylo úměrné spáchanému trestnému činu“.

209 *AMV ČR*, f. A 2/1, a.j. 285 a 288. *AMV ČR*, f. A 2/2, a.j. 517, 536 a 839.

210 *SÚA – A ÚV KSČ*, f. 02/2, sv. 344, a.j. 435.

211 *SÚA – A ÚV KSČ*, f. 02/1, sv. 69, a.j. 73. – M. Liďák byl 17. června 1964 odsouzen Obvodním soudem pro Prahu 1 k nepodmíněnému trestu odnětí svobody na jeden rok. Trestného činu hanobení republiky a jejího představitele se měl dopustit tím, že „zneužil znaku republiky resp. některých jeho symbolů“ ve svých kresbách, vystavovaných v Hradci Králové a v Plzni. Jednání předsednictva ÚV KSČ se konalo 30. června 1964.

Nejzávažnějším politickým procesem šedesátých let (proti Pavlu Tigridovi a spisovateli Janu Benešovi) se zabývalo předsednictvo ještě před zahájením soudního projednávání 10. května 1967. Usnesení se však týkalo jen data procesu (obava, aby se nekonal před sjezdem svazu spisovatelů) a zajištění účasti „pracujících“ na hlavním líčení.²¹²

Minulými procesy a rehabilitacemi odsouzených vysokých funkcionářů KSČ (Slánský, Husák aj.) se předsednictvo intenzivně zabývalo zejména v roce 1962 a 1963 na základě výsledků práce tzv. Kolderovy komise. V souvislosti s amnestií prezidenta republiky v roce 1965 předsednictvo doporučilo prominutí zbytku trestu více než šedesáti vězňům římskokatolickým duchovním. V červnu 1965 projednalo zprávu o výsledcích prověření procesů s bývalými funkcionáři sociální demokracie, v květnu 1967 zprávu o prověře případu někdejšího partyzánského velitele Viliama Žingora.

Od roku 1959 se politické byro nebo předsednictvo ÚV KSČ pravidelně zabývalo stavem vazebně vyšetřovaných osob (oprávněností a délkou vazeb). Na konci Štrougalovy působnosti na ministerstvu a v době, kdy stál v jeho čele J. Kudrna, byly v popředí pozornosti předsednictva především otázky spjaté s rychle narůstajícím počtem československých občanů, kteří využili určitého uvolnění styků se západními státy a nevrátili se ze zahraničních cest.

L. Štrougal a J. Kudrna na rozdíl od předcházejícího ministra předkládali předsednictvu komplexní zprávy o činnosti Státní bezpečnosti (kontrarozvědných součástí), které měly stranickému vedení napomoci při rozhodování o zásadních otázkách práce bezpečnosti.²¹³

Dokument zásadní povahy, nazvaný Zpráva o činnosti a dalších úkolech SNB a SNV, předložil J. Kudrna předsednictvu ÚV KSČ dne 26. července 1966. Šlo o rozsáhlou zprávu o činnosti hlavních složek resortu mi-

212 *SÚA – A ÚV KSČ*, f. 02/1, sv. 32, a.j. 33. – Podle svědectví tehdejšího náměstka ministra spravedlnosti se výše rozsudku neprojednávala ani na poradě u generálního prokurátora, předcházející procesu. Předseda senátu však osmému oddělení sekretariátu ÚV KSČ oznámil výši trestů ještě před vynesením rozsudku, údajně proto, aby mohla být včas připravena zpráva pro ČTK. Protože se tajemníkovi ÚV KSČ Jiřímu Hendrychovi zdál trest uložený J. Benešovi příliš nízký, pokusil se prostřednictvím pracovníka osmého oddělení a náměstka ministra spravedlnosti dosáhnout jeho zvýšení. Hendrychův pokus však přišel pozdě a nebyl úspěšný. (*SÚA – A ÚV KSČ*, f. 05/11, sv. 20, a.j. 129.)

213 Z období působnosti L. Štrougala jde především o již zmíněnou zprávu o činnosti kontrarozvědky, projednávanou předsednictvem 10. prosince 1963 a o návrhy na změny v práci vyšetřovacího aparátu ze 17. prosince 1963.

nisterstva vnitra. Návrh usnesení poměrně podrobně určoval úkoly jak pro Státní bezpečnost, tak i pro Veřejnou bezpečnost a Sbor nápravné výchovy. V archivu bývalého ÚV KSČ je zachován zápis z diskuse k tomuto dokumentu. I když nejde o stenografický záznam, ale o kusé poznámky, poskytuje určitou představu o charakteru a úrovni jednání „nejvyššího orgánu“ ve státě.

V úvodu diskuse si vzal slovo A. Novotný. Ve svém zřejmě rozsáhlém příspěvku hovořil o tom, že před svým vystoupením na aktivu okresního výboru KSS v Trenčíně výslovně upozorňoval, aby nebyl pořizován stenografický záznam jeho projevu. Záznam však byl přesto pořizen, předán „nepovolaným lidem“ a dostal se až k Pavlu Tigridovi. O Tigridovi se pravděpodobně rozhovořil obsírněji. Uvedl, že se s ním setkal i slovenský spisovatel Juraj Špitzer a že také „lidé z Tváře chodí na oddělení, scházejí se pod vedením Havla a informují Tigrida“.

Protože každý diskusní příspěvek prvního muže ve straně musel být důležitý a snad také proto, že opravdu jen velmi vzdáleně souvisel s projednávaným tématem, rozhodlo předsednictvo, že bude zařazen jako zvláštní bod jednání. K němu pak přijalo usnesení, že podávání jakýchkoliv zpráv ze stranického života lidem „stojícím proti socialistickému zřízení republiky“ se pokládá za protistranický čin neslučitelný s členstvím v KSČ a že předávání jakýchkoliv zpráv „ohrožujících socialistické zřízení, bezpečnost republiky, mezinárodní postavení a zahraniční politiku“ je nutné pokládat za „protistátní činnost“.

Tajemník ÚV KSČ Vladimír Koucký v uvedené diskusi potvrdil, že i nejdůvěrnější rozhovory se dostávají na Západ. Doporučoval také určitou specializaci bezpečnostních orgánů na různé formy trestné činnosti.

Tajemník městského výboru KSČ v Praze Martin Vaculík souhlasil s tím, že se zlepšila činnost bezpečnosti. Pak zřejmě zauvažoval na téma, proč lidé kradou (v zápise jen – proč lidé kradou). Seznámil také předsednictvo s tím, že je v Praze asi 120 zestárlých lidí, důchodců, kteří jedí odpadky v automatech. Největší pozornost zřejmě věnoval práci požárníků. Na tuto část jeho příspěvku reagoval A. Novotný (ze zápisu se dozvíme, že v Praze, Brně, Bratislavě a Ostravě jde o profesionály) a Štefan Sádovský. Ten sdělil, že technika požárníků nestačí na osmi- až desetiposchoďové činžáky.

Předseda vlády Jozef Lenárt projevil souhlas s návrhem na usnesení. Doporučoval věnovat pozornost nové soustavě a kriminalitě. Při zajišťování bezpečnosti dopravy se přimlouval za využití těch, kteří zodpovídají za údržbu a za kvalitní inspekci. J. Lenárt byl zřejmě jediný, kdo měl zásadnější politickou připomínku k předložené zprávě. Pokud jde o odhalování vnitř-

ních nepřátel, považoval ji za „moc optimistickou“ a připomněl, že nejde jen o ty „bývalé“, ale i o mladé lidi.²¹⁴

J. Kudrna se ve dvou odpovědích zabýval (kromě požárníků) státním tajemstvím a bezpečností v dopravě. Hovořil také o orientaci na zkoumání otázky, jak „ideologická diverze“ ovlivňuje mladé lidi.²¹⁵

Je až zarážející, že lidé, kteří vládli početnými aparáty, nebyli s to dát si od nich zpracovaná stanoviska, která by pak prosazovali při posuzování tak závažného problému, jako je práce bezpečnostního aparátu. Ze záznamu diskuse je zřejmé, že se zabývali dílčími a naprosto okrajovými otázkami, s nimiž se setkali víceméně náhodně.

Vedle volených orgánů strany bylo důležitým článkem vztahu ÚV KSČ – MV a StB oddělení státní administrativy ÚV KSČ.²¹⁶

Úloha aparátu v činnosti komunistické strany byla velká. Všeobecně se uznává – a potvrzují to i Alexander Dubček a Zdeněk Mlynář²¹⁷ – že funkce vedoucího oddělení sekretariátu ústředního výboru znamenala víc než funkce ministra. Proto také v roce 1968 vznikla představa o velikém vlivu oddělení na činnost bezpečnosti a armády. Souvisela s tím, že vedoucí oddělení Miroslav Mamula vyvinul v druhé polovině roku 1967 horečnou aktivitu ve prospěch politického kurzu Antonína Novotného²¹⁸ a byl po zasedání ÚV KSČ v lednu 1968 jako první stranický funkcionář zbaven své funkce.

Vzhledem k tomu, že se vůči armádě a bezpečnosti uplatňoval princip „přímého řízení“ komunistickou stranou, dalo by se logicky předpokládat, že vliv a úloha oddělení vůči těmto složkám bude větší než v ostatních oblastech. Tím spíše, že oddělení ÚV KSČ bylo v tomto případě vlastně jediným profesionálním aparátem, který měl možnost práci bezpečnostních složek ovlivňovat a kontrolovat. Bližší posouzení však ukazuje, že tomu tak nebylo.

214 Zápis z diskuse: „... k odhalování vnitř. nepř. moc optimisticky. Nejde jen o bývalé, ale o ty, kteří vznikají (přátelé Tigrida). Jde o mladé lidi“.

215 SÚA – A ÚV KSČ, f. 02/1, sv. 5, a.j. 5.

216 Oddělení bylo do září 1956 označováno jako druhé, pak jedenácté a později osmé. Zahrnovalo tři odbory: armády, bezpečnosti a justice.

217 A. Dubček: *Naděje umírá poslední*. Vlastní životopis, Praha 1993, str. 87. Z. Mlynář: *Mráz přichází z Kremle*, Praha 1990, str. 63.

218 O jeho činnosti v tomto směru píše K. Kaplan v dosud nepublikované práci *Československá reforma*. M. Mamula byl také obviněn z pokusu využít armádu ve prospěch A. Novotného v souvislosti s lednovým zasedáním ÚV KSČ a z krytí trestné činnosti generála Šejny.

Úkolem oddělení státní administrativy vůči resortu ministerstva vnitra bylo zajistit, aby činnost ministerstva vnitra a bezpečnostního aparátu byla v souladu s politikou komunistické strany. Mělo se podílet na tvorbě stranické linie pro práci bezpečnosti, odpovídalo za rozpracování přijatých stranických usnesení ve složkách MV a kontrolovalo jejich plnění. Řídilo práci stranických organizací na MV a zabezpečovalo spolupráci s nižšími stranickými teritoriálními orgány.²¹⁹

Úloha oddělení byla samozřejmě v různých obdobích odlišná. V době Barákova působení ve funkci ministra byla nepatrná, protože Barák byl členem politického byra a představitel oddělení pro něho nebyl rovnocenným partnerem. Po Barákově odchodu z ministerstva a jeho pozdějším odsouzení se vliv oddělení na činnost resortu zvýšil. Ústřední výbor se „poučil“ a usiloval o „prohloubení stranické kontroly a vlivu“ ve složkách ministerstva vnitra.²²⁰

Podle zásad přijatých kolegiem ministra měly být všechny materiály pro jednání stranických orgánů a vlády předem projednány s XI. oddělením ÚV KSČ. S ním měly být dohodnuty i zprávy a návrhy předkládané náměstkovi ministra a náčelníky vnitřní nebo kádrové správy kolegia ministra.²²¹ Zástupce oddělení se zúčastňoval schůze kolegia, kde tlumočil názory oddělení. Zvýšení váhy oddělení ovlivnily i dobré vztahy mezi tehdejšími vedoucími odboru bezpečnosti Lubomírem Procházkou a L. Štrougaem.

Nástup prvního náměstka J. Kudrny do funkce ministra v dubnu 1965 znamenal zhoršení vztahů,²²² neboť nový ministr zastával názor, že oddělení se má zabývat především stranickou a kádrovou prací v bezpečnosti a odmítal snahu jeho pracovníků zasahovat „do odborného řízení“.²²³ Všechny

219 *SÚA – A ÚV KSČ*, f. 05/11, sv. 20, a.j. 129. – Jde o stručné shrnutí úkolů oddělení státní administrativy, vytyčené sekretariátem ÚV KSČ v květnu 1965.

220 *SÚA – A ÚV KSČ*, f. 05/11, sv. 22, a.j. 140. – Dokument Některé zásady a opatření k prohloubení stranické kontroly a vlivu KSČ na ozbrojené síly a bezpečnost přijal sekretariát ÚV KSČ 3. ledna 1963.

221 *A MV ČR*, f. A 2/2, a.j. 839.

222 Podle svědectví jednoho z tehdejších pracovníků oddělení komentoval L. Procházka změnu ve vedení ministerstva slovy: „Ztratili jsme ministra, získali jsme prvního náměstka.“ (Prvním náměstkem ministra se stal Jan Záruba.) K tomuto období jsou důležitým a zajímavým pramenem písemná vyjádření všech pracovníků k činnosti oddělení, která napsali na počátku roku 1968. – Najdeme v nich četná a ověřitelná fakta z činnosti oddělení. Cenným pramenem jsou i písemná vyjádření A. Novotného, J. Kudrny a V. Prchlíka ke stranickému řízení armády a bezpečnosti, napsaná v souvislosti se „stranickým šetřením záležitosti M. Mamuly“ v září 1969.

223 *SÚA – A ÚV KSČ*, f. 02/4, sv. 38, a.j. 26.

otázky práce Státní bezpečnosti, které vyžadovaly politické stanovisko, proto projednával výhradně s A. Novotným. První tajemník byl také jediným adresátem všech informací z produkce Státní bezpečnosti. Oddělení nedostávalo ani denní svodky HS StB, ani informace z rozvědky. Pracovníci oddělení byli odkázáni především na zprávy, které získávali při svém služebním styku se stranickými funkcionáři v resortu, tedy v podstatě náhodně.

Oddělení samo připravilo pro volené orgány ÚV KSČ v šedesátých letech jen dva materiály, týkající se stranické práce v resortu.²²⁴ Jinak všechny materiály předkládal ministr vnitra a oddělení se k nim pouze vyjadřovalo. Při projednávání těchto materiálů se zřejmě projevovaly rozpory. V. Prchlík se ve svém vyjádření ke stranickému řízení armády a bezpečnosti odvolává na funkcionáře ministerstva vnitra, podle nichž oddělení prosazovalo „tvrdý kurz“. J. Kudrna těmto „názorovým rozdílům“ nepřikládal velkou váhu; snahu oddělení zasahovat do odborného řízení komentoval v jedné větě svého vyjádření tak, že „jsme ji většinou odmítli“.²²⁵

Také kádrové návrhy do služebních funkcí v rámci ministerstva vnitra předkládal vždy ministr. Jeden z pracovníků oddělení uvedl, že v šedesátých letech došlo jen ke dvěma případům, kdy oddělení s návrhy ministra nesusouhlasilo. Oddělení ovšem nevyužilo ani svých omezených možností předkládat stranickým orgánům „nezávislou“ a k resortu kritickou informaci o práci bezpečnostních složek. Tři nebo čtyři pracovníci oddělení měli mezi sebou rozdělené jednotlivé centrální součásti Státní bezpečnosti, na které docházeli a k jejichž práci formulovali stanoviska oddělení. Pokud však vystoupili s kritickými připomínkami k činnosti bezpečnostních složek a k práci náčelníků, nenalezli obvykle podporu ani u vedoucího oddělení, ani u vedoucího bezpečnostního odboru, kteří chtěli vycházet s vedoucími pracovníky ministerstva a Státní bezpečnosti „v dobrém“.

Oddělení státní administrativy řídilo práci hlavního výboru KSČ při MV, který plnil vůči organizacím komunistické strany na ústředních součástech ministerstva úkoly okresního výboru. Toto řízení se však omezovalo na styk jednoho z pracovníků oddělení s funkcionáři hlavního výboru.

Váha oddělení státní administrativy závisela do značné míry také na postavení jejího vedoucího ve stranické hierarchii. Slabší postavení M. Mamuly vůči J. Kudrnovi ovlivňovala i skutečnost, že Kudrna byl členem

224 Již zmíněný dokument o prohloubení stranické kontroly a vlivu v ozbrojených silách a bezpečnosti z roku 1963 a dokument podobného obsahu z ledna 1967.

225 *SÚA – A ÚV KSČ*, f. 02/4, sv. 38, a.j. 26.

ústředního výboru a Mamula ne. Nerozhodovaly však jen formální vztahy vyplývající ze zastávané funkce. Důležité byly i „neformální“ vztahy k prvnímu muži ve straně či dokonce k „Moskvě“. I v tomto směru však byla pozice M. Mamuly oproti J. Kudrnovi slabší. A. Novotný sám uvedl, že „určitý čas“ byl mezi ním a Mamulou „chladný nebo napjatý poměr“.²²⁶

Posuzujeme-li uvedená fakta o „řízení“ bezpečnostního aparátu volenými orgány ústředního výboru komunistické strany i oddělením státní administrativy, pochopíme oprávněnost závěru jednoho z pracovníků oddělení, který na počátku roku 1968 napsal, že „ač se vyznávala zásada přímého řízení armády a bezpečnosti ústředním výborem, směrem k resortu ministerstva vnitra nelze o řízení hovořit“.²²⁷

Dosud uvedená fakta také ukazují, že hlavním článkem „řízení“ bezpečnosti komunistickou stranou byl vztah prvního tajemníka ÚV KSČ A. Novotného a ministra vnitra J. Kudrny.

Bylo již řečeno, že J. Kudrna byl věrným vykonavatelem Novotného politiky, že tito dva muži projednávali konkrétní problémy práce Státní bezpečnosti a rozhodovali o nich, že A. Novotný byl monopolní příjemce informací Státní bezpečnosti. Vystává otázka, v jaké míře bezprostředně a konkrétně A. Novotný do činnosti StB zasahoval.

J. Kudrna ve svém vyjádření k případu M. Mamuly napsal, že Novotný na informace Státní bezpečnosti většinou reagoval jen všeobecně a „velice zřídka dával nějaké konkrétní pokyny“.²²⁸ Kudrna měl však v září 1969, kdy vyjádření psal, důvody pro to, aby zásahy A. Novotného do práce Státní bezpečnosti bagatelizoval. Důležité ovšem je, že je přiznal. Nevím, zda historici někdy odhalí jejich rozsah a konkrétní podobu. Na ministerstvu se pravděpodobně ty nejdůležitější informace dodávané prvnímu tajemníkovi (písemnosti, magnetofonové pásky) ničily. Fond A. Novotného ve Státním ústředním archivu není dosud zpracován. Zřejmě se už nedozvíme, co všechno Novotný s Kudrnou společně řešili a o čem rozhodli. Musím však připomenout slova zasvěceného účastníka tehdejších událostí V. Prchlíka, který ve svém vyjádření k případu M. Mamuly napsal, že v tehdejšímu systému „hrála významnou úlohu praxe osobních rozhovorů (schůzky, telefonáty), kdy se rozhodla řada věcí, které však nejsou podchyceny“.²²⁹

226 Tamtéž.

227 SÚA – A ÚV KSČ, f. 05/11, sv. 20, a.j. 129.

228 SÚA – A ÚV KSČ, f. 02/4, sv. 38, a.j. 26.

229 Tamtéž.

O jednom zásahu A. Novotného do práce Státní bezpečnosti psal J. Kudrna konkrétně; byla to již zmíněná porada Novotného s vedením MV a StB na konci roku 1966 nebo na začátku roku 1967 (Kudrna sám uvádí termín první polovina roku 1967). Na této poradě Novotný doporučil, aby Státní bezpečnost věnovala větší pozornost tzv. vnitřním problematikám a více informovala stranické orgány, tj. jeho osobně, o „negativních jevech“ ve společnosti. J. Kudrna napsal, že tato porada „měla svůj význam pro práci bezpečnosti, neboť podle těchto pokynů se orientovala práce celého bezpečnostního aparátu“.²³⁰

I když pokyny A. Novotného posuzovali někteří účastníci porady skepticky (především požadavek, aby Státní bezpečnost rozšířila svoji působnost i na střední školy) a není dosud přesněji určen rozsah provedených změn v činnosti StB, lze označit za pozoruhodný následující fakt. Zhruba půl roku poté, co předsednictvo ÚV KSČ, tedy volený orgán ústředního výboru, schválilo koncepci a úkoly Státní bezpečnosti, svolá první tajemník poradu a bez projednání na předsednictvu určí linii, která podstatně mění usnesení, schválené voleným orgánem. A tato linie je bezpečnostním aparátem uváděna v život. Názorně to dokazuje, jak velký prostor měl první tajemník k ovlivňování činnosti Státní bezpečnosti.

Na tiskové konferenci 15. července 1968 hodnotil V. Prchlík vztah ústředního výboru komunistické strany a ozbrojených sil. Kromě jiného řekl, že o otázkách branné a bezpečnostní politiky rozhodovala jen „úzká skupina stranické a státní byrokracie“ a že „o vážných otázkách rozhodovala často jen jedna osoba“.²³¹ Předcházející řádky jen potvrzují oprávněnost těchto závěrů.

Všestranně posoudit vztah KSČ a StB by vyžadovalo analyzovat i vzájemné vztahy v krajích. K takové analýze však nejsou dosud k dispozici potřebné údaje a její provedení je jedním z úkolů dalšího výzkumu činnosti Státní bezpečnosti.

Obecně se dá říci, že půjde o vztahy v jednotlivých krajích odlišné, závislé na místních poměrech a osobních vztazích představitelů obou institucí.

V krajských výborech spadaly otázky bezpečnosti do kompetence vedoucího tajemníka, který také bezprostředně řídil příslušné oddělení. Proti většímu vlivu představitelů KV KSČ na činnost Státní bezpečnosti působila

230 Tamtéž.

231 AK D II – 52.

silná centralizace práce ve Státní bezpečnosti. Řídící součásti StB disponovaly mnoha informacemi potřebnými pro útvary v krajích, svolávaly odborné porady, podílely se na nejdůležitějších akcích, prováděly poměrně časté kontroly a prověrky. Závislost krajských náčelníků na vedení ministerstva a Státní bezpečnosti zvyšovala i praxe dosazovat do náčelnických funkcí v krajích lidi z jiných regionů. Skutečnost, že vazba „na Prahu“ byla např. v Bratislavě silnější než vazba na slovenské orgány KSS, potvrzuje i A. Dubček ve svých pamětech.²³²

K zajištění politické linie ÚV KSČ v resortu ministerstva vnitra a ve Státní bezpečnosti měly sloužit i stranické organizace a orgány na jednotlivých správách a odborech (kromě základních organizací existovaly na větších součástech celouřadových výborů) a v rámci ministerstva pak hlavní výbor útvarových organizací, vybavený pravomocemi okresního výboru KSČ. Také jejich činnosti musí další historický výzkum věnovat pozornost.

Tyto organizace a orgány plnily to, co se od nich očekávalo: „přenášely“ linii ústředního výboru mezi pracovníky resortu, v tomto duchu je školily a „vychovávaly“. Také ovšem trestaly ty, kteří se odvážili projevit odlišné názory.

Činnost stranických organizací však zřejmě nebyla jen takto jednosměrná. Schůze základních organizací byly totiž jediným místem, kde se řadoví pracovníci mohli vyjadřovat k práci a k poměrům ve svých útvarech. Navzdory byrokratizmu a centralizmu v práci komunistické strany se stále objevovali funkcionáři a členové, kteří vystupovali s kritikou poměrů a svých nadřízených v případech, kdy se domnívali, že odporují linii komunistické strany.²³³ A tak se někdy zásluhou „stranické kritiky“ korigovaly zjevné chyby a přehmaty, především v činnosti a chování náčelníků.

Je zajímavé, že se „kritičnost“ stranických organizací ne vždy líbila pracovníkům oddělení státní administrativy ÚV KSČ. Např. ve zprávě o výročních schůzích stranických organizací v aparátu MV na počátku roku 1956 se můžeme dočíst, že některé zprávy o činnosti stranických organizací „jsou příliš kritické“.²³⁴

Podobně i v informaci oddělení pro A. Novotného o stavu plnění usnesení sekretariátu ÚV KSČ z 3. ledna 1963 k prohloubení stranické kontroly a vlivu KSČ na ozbrojené síly uvádí M. Mamula, že v práci základních

organizací musí oddělení společně s územními stranickými orgány bojovat proti tendenci přehánění „demokratičnosti“ i snahám o uplatňování „kontroly v otázkách, které jim nepřísluší“.²³⁵

Poslední část předcházející věty upozorňuje na základní problém činnosti stranických organizací v bezpečnosti. Při použití dobové terminologie zněl: jak uplatňovat vedoucí úlohu strany v podmínkách nedělitelné velitelské pravomoci. To byla otázka, kterou stranické organizace a orgány sice řešily po celá léta, ale nevyřešily a ani vyřešit nemohly. Při určitém zjednodušení platí, že v první části sledovaného období se spíše zdůrazňovalo, že stranické organizace nemají zasahovat do služební činnosti, zatímco v polovině šedesátých let byli naopak kritizováni ti náčelníci, kteří se stranickými výbory pracovní problémy neprojednávali.²³⁶

Připomněl-li jsem kritiku ve stranických organizacích bezpečnostního aparátu, musím podtrhnout, že šlo o kritiku v duchu politické linie ÚV KSČ. Kritické hlasy proti politice ústředního výboru nebyly v resortu ministerstva vnitra dovoleny a trestaly se, a to jak v roce 1956, tak i v šedesátých letech. V tomto smyslu se dá říci, že stranické organizace v bezpečnosti „stály pevně“ za ústředním výborem.

V souvislosti s tím se nelze vyhnout otázce, nakolik se na ministerstvu vnitra a ve Státní bezpečnosti projeví názorové rozdíly a krize v komunistické straně před lednem 1968.

Myšlenky o nutnosti společenské reformy, které převládly především v některých vrstvách stranické inteligence a získaly určité pozice i v řadách pracovníků stranického aparátu, samozřejmě pronikly i mezi pracovníky MV a StB. Šlo však víceméně o jednotlivce. Snad jen v některých stranických organizacích na I. správě (rozvědka) byl vliv příznivců reformem znatelnější. Jedinou „organizovanou skupinou“ pracovníků ministerstva vnitra, která měla blízko k tzv. reformnímu proudu v komunistické straně, byla studijně-analytická skupina ministra. Úzce spolupracovala s reformními představiteli právní teorie i dalších společenských věd na koncepčním řešení otázek postavení ministerstva a bezpečnostního aparátu. Její význam v systému štábních útvarů ministerstva však po nástupu J. Kudrny do funkce ministra vnitra silně poklesl a přímý vliv na praktickou činnost Státní bezpečnosti neměla.²³⁷

232 Alexander Dubček: *Naděje umírá poslední*. Vlastní životopis, Praha 1993, str. 123.

233 Samozřejmě, že „stranická kritika“ byla i cestou, jak vyřizovat osobní spory apod.

234 *SÚA – A ÚV KSČ*, f. 05/11, sv. 6, a.j. 50.

235 *SÚA – A ÚV KSČ*, f. 05/11, sv. 22, a.j. 140.

236 *SÚA – A ÚV KSČ*, f. 02/4, sv. 38, a. j. 26.

237 Studijně-analytická skupina byla v prvním období své činnosti řízena přímo ministrem. Jakýmsi vnějším projevem poklesu jejího významu po nástupu J. Kudrny

Vedoucí funkcionáři Státní bezpečnosti byli svým postavením i myšlením spjati s představiteli nejkonzervativnějšího proudu ve stranickém a státním aparátu. V případě ministra J. Kudrny se vše ještě násobilo blízkým osobním vztahem k A. Novotnému.

To však neznamená, že by se mezi vedoucími funkcionáři ministerstva neodrazily vnitřní rozpory ve vedení KSČ. Je např. známo, že náčelník II. správy MV M. Košnar měl blízký vztah k druhému muži ve straně Jiřímu Hendrychovi. Dovolil si dokonce kritizovat A. Novotného i před svým představeným, tj. náměstkem ministra a náčelníkem Hlavní správy StB. Kromě nepřímého a nekonkrétního svědectví jednoho pracovníka II. správy však neexistuje přímý důkaz o tom, že by se tento vztah projevil v nějaké zvláštní osobní aktivitě M. Košnara. (Je však zajímavé, že úzký vztah J. Hendrycha a M. Košnara připomněl J. Kudrna, když se vyjadřoval k „řízení“ bezpečnosti ústředním výborem ÚV KSČ.)

V období, kdy vrcholily vnitřní rozpory ve vedení KSČ, zůstala Státní bezpečnost mimo jejich řešení. Náměstek ministra a náčelník Hlavní správy StB J. Klíma na operativní poradě členů štábu HS StB 14. prosince prohlásil, že se Státní bezpečnost „nesmí vměšovat do vnitřních záležitostí strany a zastávat personální hlediska“.²³⁸ Jeho postoj byl pro činnost StB rozhodující. Osobní podpora A. Novotného ze strany J. Kudrny, vyjádřená i v jeho vystoupení na zasedání ÚV KSČ v lednu 1968, je nesporná. Nejsou však známa žádná fakta o tom, že by se Státní bezpečnost angažovala v nějaké akci, která by měla přispět k vyřešení tehdejších sporů ve vedení KSČ ve prospěch A. Novotného.

do funkce ministra bylo její organizační začlenění do organizační struktury vnitřní správy MV.

Pracovník Vysoké školy SNB Jaromír Slušný ve své dizertační práci o činnosti SNB v tzv. krizovém období 1968 (Praha 1982) nalézal projevy „revizionismu“ v rámci ministerstva vnitřně před lednem 1968 výhradně v práci studijně-analytické skupiny. Také různé normalizační komise, zkoumající průběh událostí v roce 1968, označovaly jednoznačně analytickou skupinu ministra za hlavní revizionistickou či kontrarevoluční sílu na ministerstvu vnitřně.

238 Nařídil také, že se agenturní síť StB nemá úkolovat „na rozpory ve straně“. Na operativní poradě 28. prosince pak znovu hovořil o nepřipustnosti vměšování „do probíhající diskuse ve straně. (A MV ČR, f. A 7, a.j. 340.)

2. Sověští poradci

Postavení Státní bezpečnosti v komunistickém systému není možné posuzovat bez připomenutí úlohy sovětských „poradců“ a vztahu StB k Výboru státní bezpečnosti při Radě ministrů SSSR.²³⁹ Jde o záležitost, které se nelze vyhnout, není jí však možno vždy uspokojivě osvětlit, neboť chybějí věrohodné prameny.²⁴⁰

O jejich úloze v první polovině padesátých let píše Karel Kaplan ve své knize *Sověští poradci v Československu v letech 1949–1956*.²⁴¹ Sovětská bezpečnost uplatňovala svůj vliv v československém bezpečnostním aparátu již od roku 1945, když její představitelé udržovali styky s některými komunisty, kteří pracovali ve vysokých funkcích na ministerstvu vnitřně nebo ve zpravodajské službě. Na pozvání Klementa Gottwalda přijeli v říjnu 1949 – již jako poradci – sověští důstojníci Makarov a Lichačov, kteří měli připravit proces s československým Rajkem. Na základě dohody mezi vládami Československa a Sovětského svazu²⁴² přišlo do resortu ministerstva vnitřně v letech 1950 až 1953 padesát sovětských poradců. Působili na všech úsecích bezpečnostního aparátu a přeměnili jeho dosavadní organizaci a pracovní metody podle sovětského vzoru.

Zvlášť výraznou stopu zanechali ve Státní bezpečnosti, neboť ty nejhrůznější stránky činnosti z počátku padesátých let jsou úzce spjaty s jejich působením. Oni zasvěcovali své nezkušené československé kole-

239 Tento název – Komitēt gosudarstvennoj bezopasnosti (KGB) – nese sovětská Státní bezpečnost od roku 1954.

240 Archivy KGB, které jsou pro osvětlení činnosti poradců a vztahu KGB k Československu rozhodující, nebyly dosud otevřeny. V archivu MV ČR jsou přístupné dokumenty, které zachycují jen některá elementární fakta. V osmdesátých letech vyšla ve Spojených státech kniha bývalého pracovníka československé rozvědky Františka Augusta, věnovaná činnosti KGB vůči Československu. (Měl jsem k dispozici rukopis její české verze. Má název *Ve znamení temna*, podtitul *Sovětská špionáž a podratná činnost proti ČSR v letech 1918–1969*. Autor je uveden pod pseudonymem Antonín Novák.) F. August se opírá o znalost zahraniční literatury a vlastní zkušenosti. V jeho knize však je mnoho nepodložených, nepřesných i nepravdivých tvrzení. Při posuzování skutečné činnosti poradců se proto opírám spíše o zkušenosti bývalých pracovníků ministerstva vnitřně a StB. Je přirozené, že chybí svědectví těch, kteří by mohli říci nejvíce

241 Rukopis se připravuje k vydání v Ústavu pro soudobé dějiny.

242 Dohoda mezi vládou SSSR a vládou ČSR o přidělení sovětských odborníků k práci v úřadech, organizacích a podnicích ČSR a o podmínkách jejich honorování byla podepsána 5. června 1950.

gy do technologie „výroby“ velkých politických procesů. Oni jim vštěpovali vědomí, že plní „historické poslání“ a že si tedy mohou dovolit „všechno“ a zdůvodnili tak používání hrubého fyzického a psychického násilí při vyšetřování. Jejich zásluhou byla vyvolána atmosféra všeobecné nedůvěry a strachu.

Sověťští poradci měli privilegované postavení. Byli dobře zabezpečeni po hmotné stránce.²⁴³ Disponovali rozsáhlými pravomocemi a českoslovenští funkcionáři se bezvýhradně řídili jejich pokyny. Přitom vůči československým orgánům neměli žádnou odpovědnost; odpovědni byli jen „Moskvě“.

Skupina poradců v rámci ministerstva vnitra tvořila ucelený organizační útvar a „fakticky řídila v polovině padesátých let československou bezpečnost“.²⁴⁴

Sověťští poradci kolem sebe vytvářeli v resortu ministerstva vnitra okruh „nejvěrnějších“ (K. Kaplan používá termín „důvěrníci“). Využívali je k nátlaku na vedení ministerstva a pomáhali jim k získání vedoucích míst v bezpečnostním aparátu. Podle K. Kaplana měli tito důvěrníci „fungovat jako agenturní síť moskevské centrály bezpečnosti v případě, že by poradci opustili Československo“.

Protože podobná situace se vyvinula i v jiných zemích sovětského bloku, dospěl K. Kaplan k závěru, že se tímto způsobem utvářela jakási „mezinárodní socialistická bezpečnost“, která se stala „důležitou mocenskopolitickou silou, řízenou moskevskou centrálou a schopnou existovat jako samostatný mocenskopolitický faktor v sovětském bloku“.²⁴⁵

Sovětský svaz vyhlásil pod vedením N. S. Chruščova v polovině padesátých let novou politiku ve vztahu k tzv. socialistickým zemím. Chruščov při své návštěvě Jugoslávie a následně na XX. sjezdu KSSS i na zasedání ÚV KSSS v srpnu 1956 odsoudil porušování principů „proletářského internacionalismu“ ve vztazích mezi socialistickými státy, deklaroval jejich rovnoprávnost a právo každé země řešit své problémy vlastní cestou.

Kromě jiného se tato politika projevila odchodem sovětských poradců, kteří působili na jiných úsecích než v armádě a bezpečnosti. I zde však

243 A MV ČR, f. A 2/1, a.j. 201. – Na základě mezivládní dohody dostávali sověťští poradci stejný plat jako funkcionáři, u nichž působili. Současně jim československá vláda poskytovala zdarma zařízené byty, platila jim otop, elektřinu apod. Výdaje na sovětské poradce v resortu ministerstva vnitra činily v roce 1955 celkem 7 981 000 Kčs.

244 K. Kaplan, c. d., kapitola 2, Sověťští poradci v bezpečnosti.

245 Tamtéž.

došlo ke změnám. Počet poradců v resortu ministerstva vnitra se postupně snižoval, změnilo se i jejich formální postavení.

Karel Kaplan v citované práci uvádí, že v polovině padesátých let bylo v resortu MV padesát sovětských poradců. Stejný počet byl zaznamenán ještě k 1. únoru 1957.²⁴⁶ Konkrétní návrhy na snížení jejich počtu v resortu projednávalo politické byro ÚV KSČ dne 26. února 1957 a 1. září 1959.²⁴⁷ V obou případech projevila iniciativu sovětská strana. Politické byro přijalo v únoru 1957 usnesení o snížení počtu poradců v resortu MV na 33. Když R. Barák předkládal v srpnu 1959 návrh na další snížení, uváděl, že v resortu působí 18 poradců. Politické byro rozhodlo, že jich zůstane jen deset. Tento počet zakotvila i dohoda vlád obou států, podepsaná L. Štrougalem a V. I. Semičastnym 2. července 1962.²⁴⁸

V čele poradců resortu ministerstva vnitra stál hlavní poradce, který měl své zástupce pro rozvědku, kontrarozvědku a do září 1959 také pro vojska MV.²⁴⁹ Rozmístění poradců u jednotlivých součástí ukazuje následující přehled:

Součást	Počet poradců			
	1.2.1957	po snížení	1.9.1959 po snížení	
I. správa (rozvědka)	4	4	3	3
II. správa (kontrarozvědka)	2	2	1	1
III. správa (polit. kontr.)	2	2	1	–
IV. a V. (ekonom. kontr.)	3	3	2	1
VI. správa (VKR)	5	3	1	1
VII. správa (sledování)	1	1	1	–
Správa vyšetřování	1	1	1	–
Zvláštní správa	1	1	–	–
Krajské správy	18	9	4	1
HS PS	3	2	–	–
Správa VS	2	1	–	–
HS VB	1	–	–	–
Městská správa VB (Praha)	1	–	–	–

246 SÚA – A ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 130, a.j. 170.

247 SÚA – A ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 130, a.j. 170. SÚA – A ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 229, a.j. 310.

248 A MV ČR, f. A 2/2, a.j. 752.

249 Hlavním poradcem byl v roce 1955 Pavel Nikolajevič Medveděv. Na počátku šedesátých let se jím stal Fotij Vasiljevič Pešechonov, kterého v polovině šedesátých let vystřídal Michail Grigorjevič Kotov.

Z přehledu je zřejmé, že poradci přestali působit nejdříve u Veřejné bezpečnosti (1957) a u vojsk MV (1959). Zůstali jen na nejdůležitějších operativních správách StB v centrále a na KS MV v Bratislavě. Z přehledu rovněž vyplývá, jak velký význam přikládala KGB československé rozvědce (I. správa). Zajímavé je, že od září 1959 již nebyl sovětský poradce na politické kontrarozvědce (III. správa).

Dohoda československé a sovětské vlády z července 1962 je koncipována širěji než mezivládní dohoda z roku 1950. Není to již dohoda o poradcích, ale o „spolupráci“ mezi MV a KGB. Ustanovení prvního článku se týká vzájemné výměny informací o „nepříteli“, o metodách činnosti západních zpravodajských služeb i o „reakční emigraci“; ustanovení druhého článku hovoří o poskytování „vzájemné pomoci“ a společných akcích při rozvědných a kontrarozvědných opatřeních proti důležitým „objektům nepřítelů“.

Skutečnost, že nejde o dohodu dvou rovnoprávných partnerů, prozrazuje až třetí článek, v němž „v zájmu koordinace činnosti bezpečnostních orgánů“ uznaly obě strany „za účelné, aby při ministerstvu vnitra byli představitelé Výboru státní bezpečnosti při Radě ministrů SSSR v tomto složení: vedoucí, dva zástupci (jeden pro rozvědku, druhý pro kontrarozvědku), sedm operativních pracovníků a nezbytný počet technických pracovníků“.²⁵⁰

Čtvrtý bod dohody stanovil podmínky hmotného zabezpečení „představitelů“ KGB v Československu. I zde je podstatný rozdíl oproti roku 1950, neboť výdaje „na své představitelů“ v Československu hradí KGB. Ministerstvo vnitra jim mělo poskytnout ubytování, dopravní prostředky a lékařské ošetření.²⁵¹

Změna v postavení poradců, formálně vyjádřená ve smlouvě z července 1962, se v druhé polovině padesátých let postupně projevovala i v jejich praktické činnosti a v jejich vystupování. Do práce Státní bezpečnosti již nezasahovali přímo a direktivně, nevystupovali na poradách s kategorickými názory a nezasahovali do rozpracování a vyšetřování jednotlivých případů. Přijali roli „konzultantů“, s nimiž se „radili“ nejen příslušní náčelníci, ale i jejich podřízení.

250 *A MV ČR*, f. A 2/2, a.j. 752. – Dohoda blíže neurčuje postavení a úkoly „představitelů“ KGB při MV, ale z formulace dohody je jasné, že formálně již nešlo o poradce, ale o pracovníky KGB, zajišťující koordinaci činnosti obou organizací.

251 *AK B 44*. – Výdaje na zabezpečení sovětských poradců činily ročně asi 400 000 Kčs. Uvedl to v dopise předsedovi vlády ze dne 14. srpna 1968 tehdejší ministr vnitra J. Pavel.

Tato změna souvisela bezesporu s personálními změnami v samotné KGB. Představitelem nové linie byl V. J. Semičastnyj, od roku 1961 šéf KGB. Pokud jde o hlavní poradce v Československu, zřejmě jen velmi těžko měnil způsoby své práce P. N. Medveděv. Představitelem nových vztahů byl naopak M. G. Kotov.

Nové postavení poradců neznamená, že by ztratili vliv na činnost StB nebo mezi jejími pracovníky. Nadále dostávali všechny informace, které StB získávala a zpracovávala, byli zpravováni o všech akcích. Vedoucí funkcionáři MV a StB nepřijali bez posvěcení poradců žádné závažnější rozhodnutí a jejich názory, byť vyslovované jiným způsobem než na počátku padesátých let, byly respektovány. Stále platilo, že dobré a přátelské styky s poradci posilovaly postavení jednotlivých funkcionářů. Kolem poradců se vždy pohybovali lidé, ochotní splnit každé jejich přání.²⁵²

Koncem července 1965 se v Praze opět sešly delegace MV a KGB, vedené svými nejvyššími představiteli. Ocenily úspěšně se rozvíjející součinnost, dohodly se na dalším „rozšiřování a prohlubování“ vzájemné spolupráce a v sedmi bodech stanovily její formy. Některé z nich, např. koordinace a vzájemná spolupráce „v otázkách výroby a zavádění operativní techniky do agenturně-operativní práce“, překračovaly rámec mezivládní dohody z července 1962. Delegace se rovněž dohodly, že se na této úrovni sejdou za dva roky v Moskvě a že budou pokračovat v pracovních kontaktech podle „jednotlivých linií práce“.²⁵³

Reprezentativní delegace MV (první náměstek, náměstek a náčelník HS StB, náčelník I. správy, zástupce náčelníka II. správy) se však setkala s představiteli KGB v Moskvě již v červnu 1966. Projednali plnění dohody, především v činnosti proti rozvědkám USA a SRN a proti „ideologické diverzi“.²⁵⁴

Vzájemné styky se rozvíjely i na nižších úrovních. V lednu 1965 se v Praze setkali zástupci II. správy MV se svými protějšky z II. hlavní správy KGB. Z informace o jednání vyplývá, že největší počet společných akcí se uskutečnil „po linii“ americké a západoněmecké rozvědky a že konkrétní dohody byly uzavřeny i v činnosti proti řecké emigraci, proti tzv.

252 V tomto smyslu lze hovořit o agentech KGB ve Státní bezpečnosti, i když nemusí jít o agenty, kteří byli vázání ke KGB formálním písemným slibem spolupráce.

253 *A MV ČR*, f. A 7, a.j. 602.

254 *A MV ČR*, f. A 7, a.j. 268. – Předmětem jednání byly rovněž otázky společné činnosti vůči organizacím ruské a ukrajinské emigrace, kde sovětský poradci po celé období působili velice aktivně.

vízovým cizincům a v oblasti železniční dopravy. Představitelé StB velmi kladně oceňovali pomoc KGB při překladu cizojazyčných materiálů získaných operativní cestou.²⁵⁵ Uskutečnila se rovněž setkání pracovníků IV. správy MV (sledování) a VI. správy MV (technika) s jejich kolegy v KGB.

I když se v této studii nezabývám činností rozvědky, musím v této souvislosti připomenout, že spolupráce mezi KGB a StB se velmi rozvinula zejména v této oblasti. Eminentní zájem o využití československé rozvědky pro záměry KGB ovlivnil její celkové zaměření, které více než zájmům československého státu sloužilo potřebám „socialistického tábora“, tj. velmocenské politice Sovětského svazu.²⁵⁶ KGB využívala nejen všech informací československé rozvědky, ale prosazovala své zájmy i v jednotlivých akcích. Získávala rovněž československé občany do řad svých agentů či nelegálů, využívala naše území ke styku se svou agenturou apod.²⁵⁷

Ministerstvo vnitra a StB udržovaly rovněž pracovní kontakty se státo-bezpečnostními službami dalších zemí sovětského bloku.²⁵⁸ Předpokládáme-li, že se vztah KGB k bezpečnostním službám těchto zemí vyvíjel obdobně jako k StB, dostala výstavba „internacionální socialistické bezpečnosti“ novou podobu. Šlo o spolupráci na základě dvoustranných smluv a dohod na nejružnějších úrovních. Jednotlivým prvkem tohoto systému byla dominantní úloha moskevské centrály KGB. O integraci bezpečnostních služeb „socialistických“ států se však v té době ještě nejednalo; ta přišla na program až v sedmdesátých letech.

Výjimku v tomto směru tvořilo koordinační centrum ve Varšavě, které zajišťovalo už od roku 1955 úzkou součinnost radiokontrarozvědek zúčastněných států při odhalování radiového spojení zahraničních rozvědek s agenturami.²⁵⁹

Z uvedených faktů o činnosti poradců a vztazích mezi StB a KGB je zřejmé, že Státní bezpečnost „pracovala“ v intencích a pod kontrolou KGB,

255 A MV ČR, f. A 2/2, a.j. 1049.

256 V roce 1968 měla např. I. správa své rezidentury v 39 státech. Více než polovina informací získaných československou rozvědkou se týkala rozvojových zemí.

257 Řadu příkladů obsahuje již zmíněná kniha F. Augusta.

258 A MV ČR, f. A 7, a.j. 269, 400, 492, 622. – Doklady o spolupráci se státo-bezpečnostními službami NDR a Bulharska.

259 A MV ČR, f. A 34, a.j. 1060. – Zaměřovače umístěné na našem území plnily úkoly rovněž pro NDR a PLR. Naopak pro československou kontrarozvědku pracovaly čtyři zaměřovače na území NDR a po jednom zaměřovači v PLR, MLR a BLR.

kteřá ji využívala v zájmu imperiální politiky Sovětského svazu. K podrobnější a přesnější analýze činnosti KGB vůči Československu dosud chybějí základní hodnověrné poznatky o jejím působení za Chruščovovy a Brežněvovy éry vůbec a ve vztahu k Československu zvláště. V důsledku toho zůstávají zásadní otázky neobjasněny.

Bývalý důstojník KGB Oleg Gordijevskij píše, že se sovětská rozvědka v roce 1956 obávala, že během několika let vznikne v Československu podobná situace jako v Maďarsku. Když se tato obava nepotvrdila a Československo se stalo „prosperující socialistickou zemí“, vedení KGB prý upadlo do „falešného pocitu bezpečí“.²⁶⁰ Gordijevskij uvádí, že teprve po lednu 1968 zrušila KGB „zákaz špionáže“ v zemích sovětského bloku. Naproti tomu F. August tvrdí, že ofenziva KGB proti Československu začala ihned po Chruščovově pádu a byla zdůvodňována tím, že Československo je na cestě stát se druhou Jugoslávií.²⁶¹

Je jisté, že poradci v resortu ministerstva vnitra plnili rozvědné úkoly. Nezodpovězenou však zůstává otázka, zda se omezovali jen na informace získané Státní bezpečností nebo zda vyvíjeli ještě jinou samostatnou činnost.

Poradci nebyli jedinými pracovníky KGB na československém území. Rezidentura pracovala rovněž na vyslanectví Sovětského svazu. Podle dohody, zřejmě nepsané, ale uplatňované již v době, kdy stál v čele ministerstva R. Barák, se tato rezidentura měla starat jen o sovětské občany v Československu. (Rezidentury s tímto posláním měla i StB v Sovětském svazu a dalších „socialistických“ státech.) Je otázka, jestli tomu ale opravdu tak bylo.

Je prokázanou skutečností, že když se jakýkoli „představitel“ Sovětského svazu obrátil na některého československého funkcionáře se žádostí o informace, bylo mu vyhověno. Získávali pracovníci sovětských institucí v Československu potřebné informace opravdu jen oficiální cestou? Často se mluví – bez dalšího upřesnění – o sovětských agentech v Československu. Potřebovala však KGB získávat a „vázat“ tajné spolupracovníky klasickým způsobem, když kterýkoliv sovětský „představitel“ měl možnost získat jakoukoliv informaci zcela legálně a bez problémů?

Uplatňoval Sovětský svaz v Československu svůj vliv jen za pomoci vedení komunistické strany a obvyklou diplomatickou cestou, nebo se na

260 Christopher Andrew, Oleg Gordievski: *KGB – The Inside Story*, London 1990. V této studii je u výňatků týkajících se Československa použit překlad Karla Pacnera.

261 F. August, c. d., str. 309.

„vlivové politice“ tajně podílela i sovětská zpravodajská služba? Pokud ano, měla tato služba své vlastní cíle – a jaké?

Bylo by jistě možné otázky formulovat jinak, vynořily by se i další. Ať však na ně dáváme jakoukoliv odpověď, jde v současné době spíše o pracovní hypotézy, jejichž pravdivost potvrdí nebo vyvrátí až pozdější historický výzkum.

3. Úloha Státní bezpečnosti v komunistickém systému v Československu 1954–1968

Po svém nástupu k moci opustil N. S. Chruščov brzy Stalinovy představy o blízké válce, která by přinesla vítězství „socialismu“ v Evropě. Začalo období uvolňování mezinárodního napětí. „Tajná válka“ zpravodajských služeb obou mezinárodních bloků však pokračovala. Československá rozvědky i kontrarozvědky se na ní podílely jako pevné články tzv. socialistického tábora. Posoudit průběh a výsledky této války je v současné době nemožné, neboť chybí věrohodné prameny. Nebylo to také úkolem této práce.

Každý stát se brání nezákonné činnosti organizované nebo inspirované ze zahraničí ať již zpravodajskými službami či jinými organizacemi, které považuje za nepřátelské. (Jiná věc ovšem je, zda tím brání demokracii, svoji svobodu a nezávislost, nebo totalitní režim a zájmy mocného protektora.) V této práci je sneseno mnoho dokladů o tom, že Státní bezpečnost, která také „bránila“ československý stát před činností zahraničních rozvědek, byla orientována především dovnitř země, k trestnímu postihu „vnitřního nepřítele“, k tajné kontrole společnosti a hlídání obyvatelstva.

Analýza údajů v práci shromážděných umožňuje učinit některé závěry o úloze Státní bezpečnosti v druhé polovině padesátých let a v letech šedesátých, umožňuje charakterizovat změny, ke kterým v její činnosti a tím i úloze ve společnosti došlo.

Když se Rudolf Barák v září 1953 ujímal funkce ministra vnitra, byly úkoly státněbezpečnostních složek formulovány zcela jednoznačně v duchu praxe předcházejících let: boj proti „špionážním a emigrantským centrálám“ v zahraničí a jejich „agenturám“ na území Československa, odhalování „ilegálních organizací a protistátních skupin“, boj proti „špionáži, škůdcovství, diverzím a sabotážím“ v československém hospodářství.

Počty osob odsouzených v letech 1953–1955 pro trestné činy považované za závažné a spadající do působnosti Státní bezpečnosti stejně jako

počet vyšetřovaných v roce 1955 svědčí o tom, že „nový kurz“ komunistické strany, vyhlášený v září 1953, se rozsahu činnosti Státní bezpečnosti nijak podstatně nedotkl.

K podstatnému snížení počtu trestně stíhaných osob pro „závažné“ trestné činy politické povahy došlo až v letech 1956 a 1957 v důsledku změn politických a právních poměrů vyvolaných XX. sjezdem KSSS. Tyto změny také ukončily období, kdy StB hrubě porušovala režimem přijaté zákony. Hlubší analýzu činnosti a postavení Státní bezpečnosti však vedení komunistické strany ani vedení ministerstva vnitra v této době neudělaly. Viníci nezákonností zůstali – až na nepatrné výjimky – nepotrestáni a zůstali nadále ve službách ministerstva vnitra. Nebyly odstraněny ani důsledky nezákonné činnosti Státní bezpečnosti. Tisíce nevinných obětí zůstalo nadále ve vězeních.

Na konci padesátých a počátku šedesátých let Státní bezpečnost pod Barákovým vedením vyvíjela horečnou aktivitu k odhalení „rafinovanější“ činnosti „nepřítele“. Na začátku roku 1960, kdy byl v Československu oficiálně vyhlášen „socialismus“, měla StB ve své agenturní síti dosud největší počet tajných spolupracovníků. Počet rozpracovávaných osob dosáhl vrcholu v roce 1960 a 1961. Evidováno a kontrolováno bylo v té době téměř sto tisíc tzv. bývalých lidí. K získání poznatků o „nepřátelské činnosti“ sloužilo masové sledování podezřelých osob a masové používání tzv. operativní techniky. Realita společenského a politického vývoje však Státní bezpečnosti již neumožňovala trestně postihovat československé občany za „závažné“ politické delikty v takovém rozsahu jako v první polovině padesátých let. Počet osob vyšetřovaných v tomto období pro „závažné“ trestné činy dosahoval v ročním průměru jen poloviny počtu osob stíhaných v roce 1955.

Těžiště odhalování a vyšetřování trestné činnosti Státní bezpečností se postupně přesunulo k trestné činnosti „menšího“ společenského významu: pobuřování, hanobení republiky a jejího představitele, hanobení státu světové socialistické soustavy, tzv. devizové trestné činnosti a opuštění republiky.

K dalšímu výraznému poklesu trestního postihu politické povahy (především pro „závažné“ trestné činy) došlo v šedesátých letech v souvislosti s „demokratizací“ a „liberalizací“ komunistického režimu.

Trestní a soudní postih jako krajní forma politické perzekuce byl v první polovině padesátých let vědomě a cílevědomě používán jako prostředek politiky. Sloužil k likvidaci politických protivníků a „třídního nepřítele“, k prosazení konkrétních politických cílů a záměrů. Recidiva tohoto pojetí

zřejmě přetrvávala i v druhé polovině padesátých let a na samém počátku let šedesátých. V dalším období se trestní postih stal „pouze“ jakousi obecnou hrozbou pro občany, kteří nechtěli trpně přijmout pravidla totalitního režimu.

V nových poměrech, vzešlých z událostí roku 1956 a „liberalizace“ šedesátých let, hledala Státní bezpečnost nové způsoby uplatnění a možností rozšíření své působnosti.

Na množící se „nedostatky“ a nežádoucí „negativní jevy“ i potřeby vládnoucí elity reagovala tím, že shromažďovala poznatky o těchto skutečnostech, poznatky o názorech a postojích obyvatelstva, především jednotlivců a skupin, u nichž se projevovaly výhrady a opoziční tendence vůči politice komunistické strany a kteří se svými aktivitami stávali režimu nepohodlní. Protože poměry nedovolovaly tyto lidi trestně stíhat, Státní bezpečnost o nich „pouze“ informovala vedoucí funkcionáře komunistické strany, případně činila i „vlastní opatření“. V průběhu druhé poloviny padesátých let a v letech šedesátých tak v práci Státní bezpečnosti pevně zakotvila činnost později nazvaná vnitřní pravodajství.

V polovině šedesátých let už tato činnost nabyla většího významu než trestní postih „protistátní“ činnosti. Státní bezpečnost – na počátku padesátých let nástroj masové trestní represe – se postupně přeměnila v nástroj jednak plošné politické kontroly nad nejcitlivějšími místy společenského života a jednak intenzivní kontroly nad některými jednotlivci a skupinami, jejichž aktivitami se režim cítil ohrožený nebo které pokládal za „nepřítele“ vzhledem k jejich činnosti a postavení v minulosti.

Tato změna v činnosti a úloze Státní bezpečnosti nebyla naprogramována. Došlo k ní víceméně živelně, byla reakcí StB i mocenského centra na tehdejší vývoj a proměny totalitního režimu. V období, kdy trestní postih politické povahy již přestal hrát v politice komunistické strany tak významnou roli jako v 50. letech, Státní bezpečnost „vstoupila do politiky“ jiným způsobem: „informační“ a „preventivní“ činností. Je důležité tuto změnu zaznamenat, protože zejména na tuto stránku činnosti navázala Státní bezpečnost v období tzv. normalizace.

Je samozřejmě nutné tuto změnu vidět v dobovém kontextu a striktně neoddělovat „informační“ a „preventivní“ činnost StB od trestního postihu. Aparát, který informoval o názorech, postojích a aktivitách určitého okruhu lidí, byl připraven při změně politických poměrů tyto lidi opět zavírat. Byl to aparát, který v „realizacích“ stále spatřoval největší efekt své činnosti. Ani v tehdejších poměrech „informační“ nebo „preventivní“ činnost nevyučovala případný trestní postih.

„Informační činností“ zasáhla Státní bezpečnost do osudů mnoha československých občanů způsoby, které žádná statistika nemůže zachytit.

V informacích předkládaných Státní bezpečností vedoucím funkcionářům komunistické strany se objevovala jména nositelů „nesprávných“, „protistranických“ nebo „protisocialistických“ názorů. Nikdo již nezjistí, u kolika lidí právě tyto informace ovlivnily jejich životní dráhu, neboť ti, kdo informace Státní bezpečnosti dostávali, také rozhodovali o osudech lidí.

Pracovníci Státní bezpečnosti udržovali v objektech, jejichž „státobezpečnostní ochranu“ zajišťovali, různé kontakty s funkcionáři, s pracovníky kádrových oddělení atd. Při různých příležitostech projevovali svoji „nedůvěru“ vůči některým pracovníkům dané instituce. A je přirozené, že mnozí vedoucí představitelé těchto institucí na upozornění pracovníků Státní bezpečnosti nezapomínali v okamžicích, kdy o těchto lidech rozhodovali.

Poznatky z činnosti Státní bezpečnosti byly při různých příležitostech a za její aktivní účasti využívány k politickým účelům. Pomáhaly vytvářet obraz „nepřítele“, ať již doma nebo v zahraničí. Podle potřeb režimu vytvářely dojem „zostřeného“ napětí v mezinárodních i vnitřních vztazích. Šířily rovněž představu o všemocnosti a úspěších Státní bezpečnosti. Sloužily ke zdůvodnění diskriminačních zásahů vůči určitým vrstvám společnosti, bránily přirozenému rozvoji styků se západními zeměmi i svobodné výměně informací a podílely se na vytváření atmosféry strachu ve společnosti. To vše režim potřeboval k ospravedlnění nedemokratických způsobů vlády a k manipulaci širokých vrstev obyvatelstva, a to vše bylo v rozporu s životními zájmy a potřebami československých občanů.

Státní bezpečnost byla nástrojem mocenského centra totalitního režimu, tj. vedení komunistické strany. Vláda ani nejvyšší zákonodárný sbor se na jejím faktickém řízení či kontrole nepodílely. Státní bezpečnost rovněž nebyla vystavena kritice veřejnosti.

Komunistická strana uplatňovala vůči Státní bezpečnosti princip „přímoého řízení“. Praxe při jeho uplatňování však vedla k tomu, že o zaměření práce Státní bezpečnosti rozhodovali prakticky jednotlivci, především první tajemník ÚV KSČ a ministr vnitra.

Organizační struktura operativních správ MV do roku 1963¹

II. správa MV

Pro jednání kolegia ministra vnitra 8. října 1953 byl připraven návrh organizace II. správy MV. I když nebyl kolegiem projednáván a schválen (a tudíž není jisté, zda byl vůbec realizován),² ukazuje zaměření a rozsah činnosti II. správy.

Kromě vedení, sekretariátu a autočety byla správa rozdělena na osm odborů a jedno samostatné oddělení.

I. odbor – USA:

1. oddělení – zastupitelství USA, Informační kancelář Spojených států;
2. oddělení – agenti vysílání do ČSR ze záp. Německa a záp. Berlína;
3. oddělení – agenti vysílání do ČSR z Rakouska;
4. oddělení – základny americké špionáže v ČSR – styky.³

II. odbor Anglie, Kanada, Indie:

1. oddělení – zastupitelské úřady (ZÚ) Anglie, Kanady a Indie;
2. oddělení – agenti vysílání do ČSR anglickou rozvědkou;
3. oddělení – základny anglické špionáže, londýnská emigrace.

III. odbor – Francie:

1. oddělení – francouzské velvyslanectví;
2. oddělení – agenti vysílání do ČSR;
3. oddělení – základny francouzské špionáže;

IV. odbor – Spolková republika Německo, Rakousko:

1. oddělení – rakouské vyslanectví, rakouský konzulát v Bratislavě, jiné základny a styky;
2. oddělení – agenti vysílání do ČSR západoněmeckou rozvědkou;
3. oddělení – Němci žijící v ČSR, staré nacistické sítě.

V. odbor – Jugoslávie, Řecko, Itálie, Izrael, zahraniční vysílání Československého rozhlasu:

1. oddělení – jug. velvyslanectví v Praze a jug. emigrace;
2. oddělení – agenti vysílání do ČSR jug. rozvědkou;

3. oddělení – italské a řecké vyslanectví, italská, řecká a španělská emigrace v ČSR, zahraniční vysílání Čs. rozhlasu;
4. oddělení – izraelské vyslanectví.

VI. odbor – ostatní kapitalistické státy, Československý ústav zahraniční a cizinecké hotely:

1. oddělení – zastupitelské úřady (ZÚ) Švédska, Norska, Dánska, Finska, Islandu;
2. oddělení – ZÚ Mexika, Argentiny, Brazílie, Uruguaye, Afghánistánu, Egypta, Turecka, Íránu, Haiti, Guatemaly, El Salvadoru;
3. oddělení – ZÚ Holandska, Belgie, Švýcarska;
4. oddělení – ministerstva zahraničních věcí (MZV), Správa služeb diplomatickému sboru, cizinecké hotely, Československý ústav zahraniční.

VII. odbor – přeshraniční spoje:

1. oddělení – Labsko-oderská a Dunajská plavba;
2. oddělení – personál železnic, referáty pasové kontroly, zahraniční autodoprava;
3. oddělení – zahraniční personál Čs. aerolinií, dálnopisy, telefony, telegramy.

VIII. odbor – řízení a instruktáž:

1. oddělení – kontrola a instruktáž;
 2. oddělení – evidence, statistika;
- samostatné oddělení – „převerbovka“ – výsledky zadržovaných agentů.
(Toto oddělení bylo zrušeno a vyšetřování zadržovaných agentů převedeno do působnosti Správy vyšetřování MV.)

Změny v organizaci II. správy MV projednalo kolegium ministra vnitra 17. prosince 1962.⁴ V návrhu je charakterizována *dosavadní organizace* takto:

1. odbor – USA;
2. odbor – Anglie, Francie;
3. odbor – 1. oddělení – zahraniční obchodníci,
2. oddělení – ČEDOK,
3. oddělení – MZV,
4. oddělení – cizinecké hotely,
5. oddělení – vědecko-technické, politické a kulturní styky se zahraničím;

4. odbor – ambasády USA, Anglie, Kanady, Francie;
5. odbor – ostatní evropské ambasády;
6. odbor – všechny ostatní ambasády kapitalistických států;
7. odbor – Spolková republika Německo;
8. odbor – zahraniční obchod;
9. odbor – 1. oddělení – instrukčně-kontrolní vůči krajům,
2. oddělení – studijní;
10. odbor – 1. oddělení – obrana ZÚ v zahraničí,
2. oddělení – ochrana čs. výprav do zahraničí,
3. oddělení – obrana ZÚ v zahraničí po technické stránce.

Nová organizace schválená kolegiem ministra:

1. odbor – USA (jako 4. oddělení zařazeno odd. východní emigrace, převzaté ze III. správy MV);
2. odbor – Anglie;
3. odbor – Francie;
4. odbor – Spolková republika Německo, Rakousko;
5. odbor – ostatní evropské a mimoevropské ambasády;
6. odbor – vízoví cizinci, turistika:
 1. oddělení – turisté, kteří přijíždějí do ČSR, ochrana ČEDOKU,
 2. oddělení – osoby používající tranzitu, autoturistika,
 3. oddělení – symposia a podobné akce,
 4. oddělení – vízoví cizinci používající hotelových služeb;
7. odbor – ochrana zaměstnanců zahraničního obchodu a MZV;
8. odbor – studijně-analytický.

K dalším změnám došlo v roce 1963. K 1. dubnu bylo vytvořeno samostatné oddělení ochrany čs. delegací vyjíždějících do zahraničí a 15. prosince samostatné oddělení k rozpracování organizované devizové trestné činnosti.

III. správa MV

Vnitřní organizace III. správy MV schválená kolegiem ministra vnitra 8. října 1953:⁵

1. odbor – 1. oddělení – trockisté,
2. oddělení – sionisté,
3. oddělení – buržoazní nacionalisté;
2. odbor – 1. oddělení – sociální demokracie,
2. oddělení – lidovci, národní socialisté,
3. oddělení – agrárníci, „bývalí lidé“, zednáři;

3. odbor – 1. oddělení – římskokatolická církev,
2. oddělení – nekatolické církve a sekty;
4. odbor – 1. oddělení – mládež, tělovýchova, studenti, ministerstvo školství,
2. oddělení – kultura,
3. oddělení – odbory, Svaz protifašistických bojovníků,
4. oddělení – soudnictví, lidospráva,
5. oddělení – civilní obrana, požární ochrana, ozbrojené složky;⁶
5. odbor – 1. oddělení – teror,
2. oddělení – letáky;
6. odbor – kontrola, informace, evidence;

V roce 1955 se součástí III. správy stal do té doby samostatný 6. odbor (východní emigrace). Rozhodnutím kolegia ministra z 8. února 1957 byl tento odbor zrušen a přeměněn na oddělení, zařazené do prvního odboru. Kolegium vycházelo z názoru, že „nebezpečnost ruské a ukrajinské emigrace byla nadhodnocena“.⁷

Toto zasedání kolegia také rozhodlo o tom, že III. správa MV nebude jako „objekty“ rozpracovávat HS VB, HS tiskového dohledu, správu CO, HS státního požárního dozoru, archivní správu a odbor národních výborů. Obdobná opatření měla být provedena i na třetích odborech v krajích.⁸

Organizační struktura III. správy MV v první polovině roku 1963:

1. odbor – 1. oddělení – buržoazní nacionalismus,
2. oddělení – letáky a protistátní nápisy;
2. odbor – 1. oddělení – bývalí sociální demokraté,
2. oddělení – bývalí lidovci, národní socialisté, ilegální Křesťanskodemokratická strana, ochrana obrozených stran ČSS a ČSL,
3. oddělení – amnestanti (z amnestie z roku 1960) a osoby již trestané pro protistátní činnost;
3. odbor – církve a náboženské sekty;
4. odbor – buržoazní inteligence:
1. oddělení – ČSAV, zdravotnictví,
2. oddělení – kultura,
3. oddělení – mládež;
5. odbor – 1. oddělení – bývalý státní aparát,
2. oddělení – buržoazní odboj,
3. oddělení – ochrana společenských organizací, Junák, Sokol.⁹

IV. správa MV

Na kolegiu ministra vnitra 8. října 1953 byla schválena tato organizační struktura IV. správy MV:¹⁰

1. odbor – 1. oddělení – doly,
2. oddělení – energetika,
3. oddělení – hutě,
4. oddělení – stavebnictví;
2. odbor – výroba s bezprostředním významem pro obranu státu:
1. oddělení – strojírenství (kromě zbrojní výroby),
2. oddělení – zbrojní výroba,
3. oddělení – státobezpečnostní problematika v chemickém průmyslu;
3. odbor – 1. oddělení – Státní úřad plánovací, Státní úřad statistický,
2. oddělení – ministerstvo financí a jemu podřízené instituce (Státní banka),
3. oddělení – zahraniční obchod,
4. oddělení – ministerstvo lehkého průmyslu, lesů a dřevařského průmyslu,
5. oddělení – ministerstvo vnitřního obchodu, potravinářského průmyslu;
4. odbor – zemědělství:
1. oddělení – problematika JZD, STS, soukromě hospodařící rolníci,
2. oddělení – ministerstvo zemědělství, výkup, státní statky;
5. odbor – těžba uranu:
1. oddělení – Hlavní správa výzkumu při předsednictvu vlády, geologický průzkum uranu,
2. a 3. oddělení
– řízení celostátních případů, řízení práce StB v uranovém průmyslu;
6. odbor – 1. oddělení – kontrola, instruktáž,
2. oddělení – evidence, statistika;

Rozhodnutím kolegia ministra vnitra z 31. května 1956 byla problematika spojů vyčleněna z V. správy MV a předána IV. správě. Na základě usnesení kolegia ministra z 10. ledna 1957 byl na IV. správě vytvořen odbor zahraničního obchodu (8. odbor). Ten byl později zařazen do II. správy MV.

K 1. lednu 1963 se součástí IV. správy stala i dřívější V. správa (jako 6. a 7. odbor).

Organizační struktura IV. správy v roce 1963:

1. odbor – doly, energetika, hutě, stavebnictví;
2. odbor – těžké strojírenství, přesné strojírenství, chemie;
3. odbor – plánování, finance, věda a technika, potravinářský průmysl;
4. odbor – zemědělství;
5. odbor – státní tajemství;
6. odbor – železniční doprava, železniční stavitelství, přeshraniční spoje;
7. odbor – ostatní doprava, spoje;¹¹

V. správa MV

Kolegium ministra vnitra schválilo 29. října 1953 tuto organizaci V. správy:¹²

1. odbor – železniční doprava, vodní doprava:
 1. oddělení – železniční provoz,
 2. oddělení – železniční výstavba,
 3. oddělení – vodní doprava;
2. odbor – automobilová doprava:
 1. oddělení – automobilová doprava a autoopravny,
 2. oddělení – Hlavní správa silnic, cestovní ruch;
3. odbor – letecká doprava, spoje a centrální úřady:
 1. oddělení – Československé aerolinie,
 2. oddělení – spoje a centrální úřady;
4. odbor – řízení krajů, statistika.

Rozkazem ministra vnitra č. 152 byly k 1. dubnu 1954 vytvořeny samostatné odbory železniční dopravy MV (OŽD MV), které „zpracovávaly po linii StB“ problematiku železniční a vodní dopravy v rámci příslušné oblasti, nezávisle na krajských správách MV. S přihlédnutím k organizaci Československých státních drah a Čs. paroplavby byly OŽD MV vytvořeny v Praze, Ústí nad Labem, Plzni, Olomouci, Bratislavě a v Košicích. Jím podřízená byla oddělení odboru železniční dopravy (OOŽD MV) v jednotlivých místech.

Ostatní problematiky spadající pod V. správu MV zajišťovaly páté odbory na krajských správách. Kolegium ministra vnitra 31. května 1956 rozhodlo o předání problematiky spojů z působnosti V. správy do působnosti IV. správy MV. Rozhodlo zároveň o zrušení pátých odborů na krajských správách.¹³ K 1. lednu 1963 byla V. správa zrušena a začleněna do rámce IV. správy MV.

VI. správa MV

Organizaci VI. správy MV schválilo kolegium ministra vnitra 15. října 1953.¹⁴ Kromě inspekce, oddělení operativní techniky, kádrového odboru, organizačně-mobilizačního oddělení, sekretariátu, operativní evidence a materiálního oddělení měla VI. správa sedm operativních odborů a odbor vyšetřování.

- I. odbor – kontrarozvědčný:
 1. oddělení – proti americké agentuře,
 2. oddělení – anglické a francouzské,
 3. oddělení – německé, jugoslávské a ostatní,
 4. oddělení – pro práci se zahraniční agenturou, dislokované v Brně;
- II. odbor – centrální úřady (ministerstvo národní obrany, generální štáb);
- III. odbor – tank., děl. a ostatních druhů vojsk (včetně velitelství druhů vojsk v MNO);
- IV. odbor – vševojskový (1. a 2. okruh);
- V. odbor – letectvo a protiletadlová obrana státního území;
- VI. odbor – pro útvary Pohraniční stráže a Vnitřní stráž;
- VII. odbor – pro krajská vojenská velitelství a školy;
- VIII. odbor – vyšetřování;

Na jednání kolegia ministra vnitra 28. ledna 1954 bylo schváleno vytvoření Správy VKR 1. vojenského okruhu a Správy VKR 2. vojenského okruhu.¹⁵

Ke změnám v uspořádání operativních odborů VI. správy MV došlo v roce 1955. Nová organizace VI. správy MV byla schválena kolegiem ministra 22. září 1955.¹⁶

- I. odbor – centrální úřady;
- II. odbor – vševojskový;
- III. odbor – letectvo a protivzdušná obrana státu;
- IV. odbor – Pohraniční stráž, Vnitřní stráž;
- V. odbor – vyšetřování.

Vnitřní organizace II. správy MV k 1. lednu 1964

Zásady hlavního zaměření a organizační struktury jednotné československé kontrarozvědky, schválené L. Štrougalem 17. února 1964, určily náplň práce jednotlivých odborů a samostatných oddělení takto:

1. odbor – Amerika;
2. odbor – Anglie, Kanada;
3. odbor – Francie;
4. odbor – Německo, Rakousko;
5. odbor – tzv. malé ambasády, valutové machinace;
6. odbor – vízoví cizinci;
7. odbor – věda, kultura, mládež;
8. odbor – nepřátelské osoby z řad bývalých představitelů vykořisťovatelských tříd a buržoazního státního aparátu, bývalých reakčních stran; protistátní dokumentace;
9. odbor – církve, sekty, náboženské společnosti;
10. odbor – svodné a řídicí orgány;
11. odbor – zahraniční obchod;
12. odbor – základní průmysl;
13. odbor – průmysl a zemědělství;
14. odbor – doprava;
15. odbor – analytický;
 1. samostatné odd. – ochrana vyjíždějících čs. delegací a občanů do kapitalistických států, ochrana MZV,
 2. samostatné odd. – ochrana státního tajemství.

V průběhu let 1965–1967 došlo k několika organizačním změnám.

Na základě rozkazu ministra vnitra č. 43/1965 o opatřeních při výjezdu československých občanů do kapitalistických států se první samostatné oddělení změnilo v odbor. Postupně také splynuly některé odbory: 10. s 11. a 12. se 13. odborem.

Po převedení Pohraniční stráže do působnosti ministerstva národní obrany k 1. lednu 1966, přešla do rámce 6. odboru agenda oddělení pasových kontrol. Do působnosti 6. odboru přešla i problematika devizových trestných činů (valutové machinace).

1 Tento přehled se opírá především o návrhy vnitřního uspořádání operativních správ, předkládaných kolegiu ministerstva vnitra. Neuvádí proto přesná data platnosti ani dokumenty (rozkazy), kterými byla organizace správ oficiálně ustanovena. Nezachycuje rovněž dílčí změny. Bylo by to prakticky nemožné, protože jich byl příliš velký počet (podle Rudolfa Baráka se např. v roce 1956 uskutečnilo v organizaci součástí MV na 149 změn).*) Úkolem přehledu je zejména upřesnit představu o rozložení sil a zaměření operativních součástí MV.
V zájmu stručnosti přehledu přebírám některé výrazy z terminologie bezpečnosti používané v tehdejších dokumentech a píše je bez uvozovek.

*) *A MV ČR*, f. A 2/1, a.j. 129.

- 2 *A MV ČR*, f. A 2/1, a.j. 132 a 146. – Návrh byl vzat z pořadu jednání kolegia s tím, že navrhované stavy budou znovu přezkoumány a zkráceny. Záznam o tom, že by byl návrh schválen na některé další schůzi kolegia, však chybí. Početní stavy ústředního aparátu MV byly schváleny na schůzích kolegia 20. října 1953 a 12. ledna 1954.
- 3 Organizační rozdělení prvního až čtvrtého odboru (tzv. linijské odbory) odpovídalo způsobu práce Státní bezpečnosti proti jednotlivým zahraničním rozvědkám. Vedle oddělení, které „operativně rozpracovávalo“ zastupitelské úřady a jejich pracovníky, působilo ještě oddělení (v případě USA dvě oddělení), které pracovalo „směrem ven“ proti agentům, organizovalo vysílání tajných spolupracovníků StB do zahraničí, vedlo tzv. zpravodajské hry a zajišťovalo některé akce v zahraničí. Další oddělení pak „rozpracovávalo“ tzv. vnitřní báze, tj. osoby, které měly či udržovaly nejrůznější styky s občany či představiteli západních států.
- 4 *A MV ČR*, f. A 2/2, a.j. 1237.
- 5 *A MV ČR*, f. A 2/1, a.j. 129.
- 6 Podle rozhodnutí kolegia ministra vnitra 4. odbor III. správy MV „operativně obhospodařoval“ Veřejnou bezpečnost, Správu nápravných zařízení a Svazarm. Příslušníky SNZ sloužící ve vězení „obhospodařoval“ příslušný odbor Správy nápravných zařízení.
- 7 J. Batelka: Informace o vývoji organizační struktury a zaměření Státní bezpečnosti..., str. 88 a 89.
- 8 Tamtéž.
- 9 J. Batelka, c. d., str. 102.
- 10 *A MV ČR*, f. A 2/1, a.j. 129.
- 11 J. Batelka, c. d. str. 108.
V informaci Správy kádrů z března 1963 je uváděn ještě
 8. odbor – 1. oddělení – chemie,
 2. oddělení – spotřební průmysl,
 3. oddělení – uran a jaderná fyzika.
 (*A MV ČR*, f. A 1, a.j. 45.)
- 12 *A MV ČR*, f. A 2/1, a.j. 134.
- 13 *A MV ČR*, f. A 2/1, a.j. 220.
- 14 *A MV ČR*, f. A 2/1, a.j. 131.
- 15 *A MV ČR*, f. A 2/1, a.j. 149.
- 16 *A MV ČR*, f. A 2/1, a.j. 200.

**Usnesení předsednictva ÚV KSČ ze dne 26. července 1966 k bodu
Zpráva o činnosti a dalších úkolech Sboru národní bezpečnosti
a Sboru nápravné výchovy**

Usneseno:

Předsednictvo ÚV KSČ po projednání zprávy o činnosti a dalších úkolech Sboru národní bezpečnosti a Sboru nápravné výchovy

I. konstatuje:

V období mezi XII. a XIII. sjezdem Komunistické strany Československa bylo dosaženo v činnosti Sboru národní bezpečnosti podstatných změn. Podle pokynů ústředního výboru propracovalo vedení ministerstva vnitra zaměření a koncepci práce odpovídající současnému vývoji naší socialistické společnosti a politické linii strany. Postupně byla přijata a realizována řada významných opatření, kterými byly vytvářeny odpovídající organizační, kádrové, materiální a technické podmínky práce bezpečnosti. Správnost vytyčených cílů a základní pracovní orientace Sboru národní bezpečnosti a Sboru nápravné výchovy se v období mezi XII. a XIII. sjezdem KSČ v praxi plně potvrdila, přispěla k prohloubení socialistické zákonnosti a ke zlepšení práce.

Přes některé dílčí pozitivní výsledky se však dosud nepodařilo překonat nízkou výslednost v práci Státní bezpečnosti proti imperialistickým rozvědkám. Lepší výslednosti bylo dosaženo na úseku boje proti trestné činnosti vizových cizinců, hlavně v odhalování devizových trestných činů. Vcelku dobře plní kontrarozvědká úkoly v boji proti zbytkům vnitřního nepřítel. Pozitivních výsledků dosáhla i v ochraně státního tajemství, důležitých vojenských a ekonomických objektů a útvarů čs. ozbrojených sil. Rozvíjí se také činnost proti vnějšímu nepříteli v oblasti ideologického pronikání a ovlivňování.

Přijatá opatření na úseku vyšetřování přispěla k jeho zkvalitnění a k prohloubení socialistické zákonnosti.

Veřejné bezpečnosti bylo uloženo nastoupit do ofenzivního boje s trestnou činností, zintenzivnit boj proti trestné činnosti páchané na ulici a proti trestné činnosti v oblasti násilných a majetkových deliktů. Závažnost boje veřejné bezpečnosti proti všeobecné kriminalitě byla zdůrazněna usnesením předsednictva strany z června roku 1964 o stavu a vývoji kriminality.

Veřejná bezpečnost zajišťuje ochranu společnosti i ochranu všech jednotlivých občanů a jejich oprávněných zájmů před činností narušovatelů zákonů a pravidel socialistického soužití. K plnění těchto základních úkolů přispěla

zejména výstavba obvodních oddělení VB, která byla zřízena na základě usnesení předsednictva strany z října 1963.

Přesto však v ochraně veřejného pořádku, v řešení kriminality, v dopravní bezpečnosti a v zabezpečování práv a zákonných zájmů občanů zůstávají některé problémy. Veřejná bezpečnost dosud nevyčerpala všechny možnosti, které pro zlepšení své činnosti má zejména v odborné a politické připravenosti svých pracovníků, v kulturnosti jejich jednání, v rozmístění vlastních sil podle trestné činnosti a bezpečnostní situace.

Dosažení výraznějších výsledků v boji s delikvencí a v ochraně veřejného pořádku dosud brání neuspokojivá součinnost mezi službami veřejné bezpečnosti, malá znalost skutečných příčin vzniku protispoločenských jevů a malá součinnost veřejné bezpečnosti s ostatními státními a společenskými orgány, především s národními výbory.

Správa nápravněvýchovných ústavů a věznic MV učinila úspěšně první kroky k realizaci úkolů schválených předsednictvem ÚV KSČ v prosinci 1963 a formulovaných později v perspektivním plánu do roku 1970. Z nich zejména diferenciaci odsouzených a individualizaci výkonu trestu odnětí svobody, jakož i spolupráce s odborníky mají dlouhodobý, koncepční charakter. Zkušenosti uplynulého období potvrdily, že jediné cestou plnění vytyčených základních úkolů v měnících se podmínkách lze dosáhnout zefektivnění výkonu trestu odnětí svobody a tím přispět ke snížení dosud nepříznivě vysokého procenta recidivy a návratnosti do výkonu trestu.

Na základě rozboru faktů z období mezi XII. a XIII. sjezdem Komunistické strany Československa lze souhrnně říci, že důsledné uplatnění správně stanovené koncepce rozvoje a činnosti Sboru národní bezpečnosti a Sboru nápravné výchovy a její obohacení o výsledky jednání XIII. sjezdu KSČ vyžaduje nyní další upřesnění a konkretizaci v jejich zaměření.

Úkoly vytyčené XIII. sjezdem orgánům činným v trestním řízení, jakož i další závěry obsažené v usnesení sjezdu, mají rozhodující význam pro práci Sboru národní bezpečnosti a Sboru nápravné výchovy.

II. schvaluje:

V příštím období dále orientovat činnost Sboru národní bezpečnosti a Sboru nápravné výchovy v souladu s usnesením XIII. sjezdu, ústředního výboru KSČ, ústavou a příslušnými zákony.

Prohlubovat a zdokonalovat ústřední řízení v plném souladu se zásadami demokratického centralismu, se zvyšováním úlohy lidových orgánů státní moci a správy, upevňováním autority práva a příslušných institucí socialistického státu, dalším upevňováním socialistické zákonnosti, rozvíjením socialistické demokracie a zvyšováním celkové účasti pracujících na správě a řízení. Přitom vycházet z probíhajících procesů vnitřního vývoje naší socialistické spo-

lečnosti, třídních vztahů a procesů probíhajících v mezinárodněpolitických vztazích. Usilovat o správné hodnocení politickobezpečnostní situace a její konfrontaci s úrovní a účinností práce Sboru národní bezpečnosti a připraveností jeho příslušníků.

Za tím účelem soustřeďovat pozornost k tomu, aby byla vyrovnána nerovnoměrnost, která existuje mezi daným zaměřením a praktickými výsledky práce. Možnosti a rezervy hledat v účelném rozmisťování sil, v soustavném zvyšování politické a odborné kvalifikace, zkvalitňování metod a forem práce. Bojovat proti setrvačnosti, formalismu a za rozhodný postup v boji proti protistátní a kriminálně trestné činnosti.

Při upřesňování a konkretizaci úkolů ve světle výsledků XIII. sjezdu zaměřovat činnost Sboru národní bezpečnosti a Sboru nápravné výchovy zejména v tomto směru.

A. Státní bezpečnost

Vzhledem k současnému stavu společenských vztahů v naší socialistické společnosti, k celkové vnitropolitické i mezinárodní situaci spočívá těžiště činnosti Státní bezpečnosti v boji proti nepřátelské činnosti proti republice, organizované zvenčí především imperialistickými rozvědkami.

a) Hlavním úkolem Státní bezpečnosti je proto boj proti nepřátelské činnosti imperialistických rozvědek vedený s cílem odhalovat jejich záměry, znevažovat a likvidovat jejich nepřátelské akce vůči našemu státu, vyhledávat a předávat k trestnímu postihu kádrové rozvědky a agenturu nepřítele na území ČSSR.

- Veškerá činnost a zaměření čs. rozvědky se realizuje podle schváleného dlouhodobého výhledového plánu.
- Vzhledem k úloze jednotlivých imperialistických států ve vztahu k ČSSR se Státní bezpečnost zaměřuje především na boj proti rozvědce USA a NSR.
- V boji proti nepřátelským rozvědkám je třeba pracovat cílevědomě, s dlouhodobou perspektivou a zvýšit ofenzivnost a zpravodajskou úroveň práce. Zesílit v úzké součinnosti a podle stanovených zásad dělby práce s I. správou operativní činnost na území protivníka, vytvořit zdroje k získávání kvalitních poznatků o konkrétních záměrech a akcích protivníka vůči osobám a objektům, jakož i možnost předcházet jeho akcím a likvidovat nepřátelskou agenturu.
- Důležité předpoklady ke zvýšení kvality a účinnosti práce proti rozvědkám představuje na základě poznání činnosti protivníka neustálé zdokonaňování vlastních metod, prostředků práce a jejich komplexní využívání. Přitom zvyšovat kvalitu a účinnost operativní techniky, aby odpovídala

úrovni technických prostředků používaných nepřítelem a aby byla v souladu s potřebami státobezpečnostní práce. Operativní prostředky Státní bezpečnosti proporcionálně rozdělit a orientovat je tam, kde se nepřítel nejvíce koncentruje, zaměřuje a současně kde je nejvíce zranitelný.

- Součástí boje proti imperialistickým rozvědkám je ochrana státního tajemství. Úkolem Státní bezpečnosti v tomto směru je na základě přijatých usnesení aktivně pomáhat vedoucím činitelům socialistických organizací zkvalitňovat režim ochrany státního tajemství tak, aby odpovídal současným podmínkám a potřebám, a zintenzivnit agenturně-operativní ochranu státního tajemství (objektů, útvarů čs. ozbrojených sil a jejich bojeschopnosti, nejdůležitějších výrobních či výzkumných úkolů i osob) na nejdůležitějších vojenských objektech a útvarech čs. lidové armády, na úseku zbrojní výroby a nejdůležitějších hospodářských institucích.
- Operativní práce na úseku ochrany národního hospodářství zaměřit především na vyhledávání a odhalování agentury nepřátelských rozvědek, proti jejímu pronikání do našich ústředních hospodářských institucí, důležitých ekonomických odvětví i dalších institucí a aktivní ochranou stranického, státního, hospodářského a služebního tajemství zabránit jeho úniku. Současně je nutno zabezpečit zjišťování a prověření každého signálu o pokusech záškodnictví a sabotáže.
- V boji proti ideologické diverzi je úkolem Státní bezpečnosti odhalovat osoby, které se v této oblasti dopouštějí konkrétní trestné činnosti, odhalovat vlastními prostředky nelegální kanály infiltrace buržoazní ideologie ze zahraničí a včasnou informací stranickým a jiným orgánům i vlastními opatřeními této nepřátelské činnosti předcházet.

b) Druhým základním úkolem Státní bezpečnosti je odhalování a potírání trestné činnosti proti republice, zbytků vnitřních nepřátel a protispolečensky jednajících občanů ČSSR.

V současné době to znamená:

- společně s Veřejnou bezpečností odhalovat a potírat jakoukoliv trestnou činnost proti republice;
- prohlubovat kontrolu činnosti zbytků vnitřních nepřátel s cílem likvidovat v zárodku pokusy o organizování nepřátelské činnosti;
- zesílit a zkvalitnit operativní ochranu čs. občanů vyjíždějících do kapitalistických států;
- podílet se na opatřeních proti nezákonnému opuštění republiky československými občany;
- na základě podrobného rozboru vyjasnit a propracovat některé otázky teoretické, metodické a organizační povahy k rozvinutí preventivně-výchovné činnosti Státní bezpečnosti v souvislosti s jejím zaměřením, s cílem

zvyšování podílu Státní bezpečnosti ve spolupráci s ostatními státními a společenskými orgány a organizacemi při výchově pracujících k politické bdělosti a ostráživosti.

c) Na úseku vyšetřování Státní bezpečnosti dále prohlubovat a upevňovat socialistickou zákonnost v procesu vyšetřování, zachovávat a dodržovat všechny instituty, vyplývající z nových zákonných předpisů a docílit vysoké úrovně při vlastní rozhodovací činnosti vyšetřovatelů.

K zvýšení kvality a úrovně vyšetřování zdokonalovat metodiku vyšetřování jednotlivých druhů trestné činnosti.

Zintenzivnit preventivní činnost v souladu s novým trestním řádem.

Úkoly Státní bezpečnosti (kromě rozvědky a správy ochrany stranických a vládních činitelů) stanovené rozkazem ministra vnitra č. 36 z 1. prosince 1966 — Zásady pro uspořádání řídicí činnosti v SNB a SNV

Odhaluje činnost nepřátelských rozvědek s cílem znemožňovat jejich záměry, mařit jejich akce vůči našemu státu, vyhledávat a postihovat jejich kádrové rozvědky a agenturu na území ČSSR;

- odhaluje protistátní činnost zbytků vnitřních nepřátel, snahy vnějšího nepřítele o jejich aktivizaci a zárodky pokusů o organizování jakékoliv nepřátelské činnosti; v tomto směru maří zejména snahy vnějšího nepřítele o provádění politické a ideologické diverze v ČSSR a vytváří zábrany proti této činnosti;
- provádí ochranu důležitých ekonomických objektů, vědeckých a určených společenských institucí s cílem znemožnit pronikání agentury nepřátelských rozvědek do nich a zabránit úniku státního, hospodářského a služebního tajemství; provádí kontrarozvědná opatření s cílem zabránit poškozování národního hospodářství, zejména jeho nejdůležitějších úseků ze strany zahraničních monopolů;
- provádí obranu zastupitelských úřadů v ČSSR v některých socialistických státech, dále obranu čs. delegací, hromadných výprav a jednotlivých občanů při výjezdech do kapitalistických států;
- provádí vyšetřování trestných činů, směřujících proti zájmům republiky, pro jejichž vyšetřování jsou vyšetřovatelé věcně příslušní;
- informuje příslušné stranické a státní orgány o činnosti nepřítele na našem území a celkové státní bezpečnostní situaci.

SÚA – A ÚV KSČ, fond 02/1, sv. 6, a.j. 5

Počet tajných spolupracovníků u všech součástí StB (vždy k 31. prosinci)

A = agentů
I = informátorů

R = rezidentů
VKR = vojenská kontrarozvědka

Rok	Celkem	Z toho			Z toho VKR			
		A	I	R	celkem	A	I	R
1955	37 972	7 325	29 355	1 292	10 651	495	9 083	1 073
1956	28 412	6 526	20 692	1 194	8 073	396	6 649	1 028
1957	30 689	8 354	21 067	1 261	8 572	366	7 059	1 147
1958	38 699	12 138	25 290	1 271	8 223	263	6 848	1 112
1959	41 859	14 837	25 612	1 410	8 749	466	7 059	1 224
1960	38 987	15 880	21 737	1 370	7 320	561	5 598	1 161
1961	36 829	15 570	19 802	1 457	8 604	675	6 720	1 209
1962	30 287	12 449	16 526	1 312	6 619	515	5 018	1 086
1963	24 760	9 386	14 279	1 095	5 656	454	4 267	935
1964	21 037	7 845	12 442	750	4 942	374	3 909	659
1965	20 352	7 425	12 306	621	5 218	398	4 268	552
1966	18 842	6 922	11 420	500	5 102	435	4 216	451
1967	17 455	6 536	10 476	443	4 843	434	4 004	405
1968	11 337	4 317	6 662	358	4 124	386	3 396	342

**Počet osob rozpracovávaných Státní bezpečností v letech 1951–1954
podle druhů svazků a „tematických skupin“
(vždy k 31. prosinci a v roce 1954 k 31. srpnu)**

S = skupinové svazky, O = osobní svazky,
V = všeobecné svazky, C = celkem ve všech svazcích

Tematická skupina	1951				1952			
	S	O	V	C	S	O	V	C
špionáž	225/1212	569	97	1878	481/2394	1560	126	4080
ilegalita	278/1616	472	83	2171	510/3045	1187	144	4376
nacionalisté	28/161	68	69	298	71/300	711	234	1245
představitelé kapital. řádu	16/58	45	1238	1341	25/113	153	3302	3568
círky	37/140	84	58	282	67/306	236	161	703
sekty	17/85	46	84	215	37/174	59	121	354
vykonavatelé třídní diktatury	6/16	56	273	345	10/32	120	546	698
uprchlíci	7/18	16	18	52	28/75	57	114	246
chodci	16/51	15	8	74	32/104	63	82	249
diverze	–	–	3	3	1/3	–	–	3
sabotáž	124/536	378	69	983	216/896	1100	94	2090
teroristé	41/174	16	–	190	64/471	42	–	513
protistátní propaganda	33/131	115	26	272	47/207	199	38	444
nevyjasněná činnost	41/168	350	2397	2915	82/316	585	8193	9094
celkem	869/4366	2230	4423	11 019	1671/8436	6072	13 155	27 673

U skupinových svazků je v čitateli počet svazků, ve jmenovateli počet osob.

Pokračování tabulky je na další straně.

S = skupinové svazky, O = osobní svazky
V = všeobecné svazky, C = celkem ve všech svazcích

Tematická skupina	1953				1954			
	S	O	V	C	S	O	V	C
špionáž	498/2544	1631	198	4373	472/2349	1476	233	4058
ilegalita	443/2668	1371	470	4449	430/2530	1248	702	4480
nacionalisté	99/521	834	556	1911	100/636	797	756	2189
představitelé kapital. řádu	24/116	141	5403	5654	20/98	118	6537	6753
círky	73/435	252	341	1028	69/402	231	475	1108
sekty	45/240	43	214	497	52/303	48	279	630
vykonavatelé třídní diktatury	9/30	149	1314	1493	4/16	121	1569	1706
uprchlíci	37/125	63	152	340	27/108	53	239	400
chodci	28/100	61	174	335	22/83	40	279	402
diverze	–	1	–	1	3/5	3	2	10
sabotáž	198/828	1212	126	2166	143/586	908	171	1665
teroristé	69/356	43	3	402	56/224	39	6	269
protistátní propaganda	47/236	187	62	485	56/231	167	69	475
nevyjasněná činnost	57/263	551	18 334	19 148	46/204	488	25 102	25 794
celkem	1627/8396	6539	27 347	42 282	1506/7783	5737	36 419	49 939

U skupinových svazků je v čitateli počet svazků, ve jmenovateli počet osob.

**Počet osob, na které bylo v jednotlivých letech (1951–1954)
„zavedeno operativní rozpracování“ podle povolání
(rok 1954 do 31. srpna)**

Povolání	1951		1952		1953		1954		Úhrnem	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
dělníci	1602	11,7	2750	13,0	3284	16,8	2260	19,6	9896	15,0
státní statky a JZD	179	1,3	280	1,3	446	2,3	278	2,4	1183	1,8
drobní zemědělci	431	3,2	792	3,7	664	3,4	377	3,3	2264	3,4
kulaci	534	3,9	1043	4,9	443	2,3	179	1,6	2199	3,3
velko- statkáři	61	0,5	79	0,4	29	0,1	19	0,2	188	0,3
továrníci	168	1,2	202	1,0	229	1,2	81	0,7	680	1,0
obchodníci a řemeslníci	1162	8,5	1733	8,2	1277	6,5	527	4,6	4699	7,1
úředníci	5335	39,1	8620	40,8	7742	39,6	5026	43,6	26 723	40,6
lékaři a zdravotnický personál	503	3,7	902	4,3	717	3,7	299	2,6	2421	3,7
politických činitelů	127	0,9	151	0,7	85	0,4	39	0,3	402	0,6
vojáci	247	1,8	293	1,4	229	1,2	70	0,6	839	1,3
bývalí důstojníci	184	1,3	348	1,6	335	1,7	110	1,0	977	1,5
bankéři	5	0,1	6	0,0	9	0,0	4	0,0	24	0,0
duchovní	491	3,6	577	2,7	447	2,3	340	3,0	1855	2,8
právníci	289	2,1	375	1,8	343	1,8	220	1,9	1227	1,9
studenti	319	2,3	348	1,7	207	1,1	83	0,7	957	1,5
učitelé	333	2,4	471	2,2	502	2,6	274	2,4	1580	2,4
umělci	105	0,8	117	0,6	98	0,5	36	0,3	356	0,6
ženy v domácnosti	376	2,8	516	2,4	515	2,6	290	2,5	1697	2,6
ostatní	1206	8,8	1552	7,3	1934	9,9	1006	8,7	5698	8,6
celkem	13 657		21 155		19 535		11 518		65 865	

**Počet osob, jejichž rozpracování bylo v letech 1951–1954 ukončeno
návrhem na vyšetřování – podle druhů svazků a „tématických skupin“**

S = skupinové svazky, O = osobní svazky,
V = všeobecné svazky, C = celkem ve všech druzích svazků

Tématická skupina	1951				1952			
	S	O	V	C	S	O	V	C
špionáž	44/581	75	1	657	38/455	119	–	574
ilegalita	14/221	30	–	251	25/271	56	2	329
nacionalisté	–/10	4	–	14	2/56	14	2	72
představitelé kapital. řádu	3/6	2	5	13	1/7	8	20	35
círky	6/38	13	2	53	2/37	19	–	56
sekty	–	3	–	3	4/66	5	–	71
vykonavatelé třídní diktatury	1/2	9	2	13	1/3	12	–	15
uprchlíci	24/96	30	–	126	10/55	8	–	63
chodci	4/32	10	–	42	4/16	22	–	38
diverze	1/25	2	–	27	1/3	2	–	5
sabotáž	30/134	62	1	197	22/158	97	–	255
teroristé	22/263	35	–	298	24/234	32	7	273
protistátní propaganda	2/31	12	2	45	8/64	18	–	82
nevyjasněná činnost	5/26	22	19	67	1/18	14	28	60
celkem	156/1465	309	32	1806	143/1443	426	59	1928

U skupinových svazků je v čitateli počet svazků, ve jmenovateli počet osob.

Pokračování tabulky je na další straně.

S = skupinové svazky, O = osobní svazky,
V = všeobecné svazky, C = celkem ve všech druzích svazků

Témačká skupina	1953				1954 leden–srpen			
	S	O	V	C	S	O	V	C
špionáž	17/238	62	–	300	25/146	27	–	173
illegalita	34/297	36	–	333	32/204	47	5	256
nacionalisté	2/6	19	–	25	-/2	4	2	8
představitelé kapital. řádu	1/12	6	13	31	2/4	6	11	21
círky	4/70	13	5	88	5/27	10	3	40
sekty	2/17	3	1	21	2/2	1	1	4
vykonavatelé třídní diktatury	1/3	2	–	5	2/1	4	2	7
uprchlíci	4/13	4	1	18	5/7	1	–	8
chodci	6/12	6	2	20	-/1	3	2	6
diverze	–	–	–	–	-/3	1	–	4
sabotáž	25/117	76	–	193	19/45	25	–	70
teroristé	18/125	12	–	137	4/30	6	–	36
protistátní propaganda	3/17	12	–	29	5/40	7	1	48
nevyjasněná činnost	5/93	10	57	160	3/7	7	75	89
celkem	132/1020	261	79	1360	104/519	149	102	770

U skupinových svazků je v čitateli počet svazků, ve jmenovateli počet osob.

Počet „rozpracovávaných“ osob v jednotlivých druzích operativních svazků v letech 1954–1968
(vždy k 31. prosinci)

U skupinových svazků v čitateli zlomku počet svazků, ve jmenovateli počet „rozpracovávaných“ osob.

Rok	Druhy svazků				
	skupinové	osobní	evidenční signální	pozorovací	celkem
1954	480/1997	2143	13 057	–	17 117
1955	571/2211	2820	12 055	–	17 086
1956	275/1014	2205	3042	–	6261
1957	167/583	1903	3687	–	6173
1958	187/693	2192	5535	–	8420
1959	164/640	2313	6193 ^x	–	9146
1960	113/403	1996	2125	8353	12 877
1961	119/431	2023	2387	8324	13 165
1962	101/358	1779	1598	7238	10 973
1963	43/155	1022	909	4425	6511
1964	29/101	619	747	2748	4215
1965	18/56	566	791	2449	3862
1966	20/65	522	732	2543	3862
1967	24/100	586	846	2369	3901
1968	8/34	369	344	1530	2277

x Při novém označení svazků k 1. lednu 1960 bylo 1117 z nich vedeno jako signální svazky.

„Nově zavedené rozpracování“ osob ve skupinových a osobních svazcích podle druhů trestné činnosti v letech 1960–1967 (bez VKR)

Trestné činy	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967
vyzvědačství	236	247	166	77	89	82	62	70
velezrada								
(od r.1962 vlastizrada)	10	34	3	–	–	–	–	3
rozvracení republiky								
(od r. 1962)	–	–	–	2	–	–	–	8
podvracení republiky	181	379	198	71	41	23	12	18
teror	13	33	5	4	1	6	2	4
pobuřování	131	186	80	25	39	56	43	52
záškodnictví	32	25	26	14	1	4	1	–
sabotáž	76	119	66	24	2	–	–	–
ohrožení st. taj.	4	2	3	3	6	17	4	14
poškození zájmů republiky v cizině	8	6	5	–	2	5	11	8
opuštění republiky	9	10	12	19	16	46	44	61
devizové tr. činy (od 1964)	–	–	–	–	72	184	84	60
propagace fašismu	–	–	–	–	1	6	9	10
ostatní	80	68	62	63	14	29	39	98
celkem	782	1109	629	302	284	458	310	406

Přehled rozpracovávaných osob ve skupinových a osobních svazcích podle trestných činů a podle linií jednotlivých odborů
II. správy HS StB v roce 1967

Trestné činy	linie odborů													jiné zaměření
	1.	2.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.		
vlastizrada	–	–	–	–	–	–	7	–	–	–	–	–	–	–
rozvracení	–	–	–	–	–	–	2	1	1	–	–	5	–	–
teror	–	–	–	–	–	–	3	–	–	–	–	–	–	–
záškodnictví	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–
sabotáž	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2	1	–
podvracení	1	–	–	–	–	7	32	21	–	–	4	–	1	–
pobuřování	–	–	1	–	1	9	9	4	2	–	4	1	–	–
vyzvědačství	66	42	26	25	16	1	4	8	23	4	15	17	1	–
ohrožení stát. tajemství	1	–	1	1	–	–	3	–	–	–	9	–	–	–
opuštění republiky	1	–	3	–	10	–	1	2	28	–	4	1	–	–
poškození republiky v cizině	1	–	2	1	2	4	–	3	–	–	1	–	–	–
porušení hosp. kázně	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–
trestné činy devizové	–	–	–	1	55	2	1	–	–	3	5	1	–	–
poškození provozu	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–
ostatní tr. činy hl. I.–II. tr. zákona	4	–	–	–	1	6	12	4	–	2	6	–	–	–
úplatkářství	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–
propagace fašismu	–	–	–	–	–	1	9	–	–	–	–	–	–	–
zneužití pravomoci veřejného činitele	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–
ostatní tr. činy hl. III.–XII. tr. zák.	2	–	4	1	–	–	28	7	–	–	–	1	–	–
celkem	76	42	97	29	83	30	111	50	54	9	54	28	2	–
podíl linie odboru na rozpracování v %	11,4	6,3	14,5	4,3	12,7	4,5	16,8	7,5	8,1	1,3	8,1	4,2	0,3	–

Důvody ukončení operativního rozpracování v letech 1955–1968

Důvod ukončení	1955		1956		1957		1958		1959	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
návrh na vyšetřování	976	13,7	405	3,3	551	11,4	879	14,9	738	12,7
preventivně-vých. opatření	–	–	–	–	–	–	181	3,1	433	7,4
nepotvrzení materiálů	–	–	–	–	–	–	834	14,1	572	9,8
odjezd z ČSR	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
opuštění republiky	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
získání ke spolupráci	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
úmrť	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
předání VB, I. správě aj.	–	–	–	–	–	–	229	3,9	429	7,4
nedostatek důkazů	6155	86,3	12 368	96,7	–	–	2149	36,5	2046	35,2
ostatní	–	–	–	–	4274	88,6	1619	27,5	1597	27,5
celkem	7131	100,0	12 773	100,0	4825	100,0	5891	100,0	5815	100,0

Pokračování tabulky na další straně.

Důvod ukončení	1960		1961		1962		1963		1964	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
návrh na vyšetřování	570	11,4	891	13,1	598	10,0	272	3,8	224	5,1
preventivně-vých. opatření	596	11,9	413	6,1	413	6,9	446	6,2	261	6,0
nepotvrzení materiálů	1319	26,3	2501	36,8	1207	20,2	4522	62,6	2608	59,8
odjezd z ČSR	–	–	–	–	–	–	–	–	169	3,9
opuštění republiky	–	–	–	–	–	–	–	–	8	0,2
získání ke spolupráci	–	–	–	–	–	–	–	–	71	1,6
úmrť	320	6,4	346	5,1	267	4,5	–	–	21	0,5
předání VB, I. správě aj.	339	6,8	473	7,0	384	6,5	–	–	205	4,7
nedostatek důkazů	905	18,1	713	10,5	888	14,9	1344	18,6	793	18,2
ostatní	960	19,1	1450	21,4	2204	37,0	642	8,8	–	–
celkem	5009	100,0	6787	100,0	5961	100,0	7226	100,0	4360	100,0

Důvod ukončení	1965		1966		1967		1968	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
návrh na vyšetřování	347	12,6	314	14,3	286	14,0	118	4,8
preventivně-vých. opatření	282	10,2	308	14,0	231	11,3	75	3,0
nepotvrzení materiálů	1239	45,0	876	39,9	996	48,9	1628	66,3
odjezd z ČSR	188	6,8	170	7,7	208	10,2	134	5,5
opuštění republiky	10	0,4	19	0,9	21	1,0	32	1,3
získání ke spolupráci	65	2,4	40	1,8	34	1,7	19	0,8
úmrť	13	0,5	21	1,0	11	0,5	20	0,8
předání VB, I. správě aj.	145	5,3	101	4,6	135	6,6	230	9,4
nedostatek důkazů	462	16,8	347	15,8	113	5,5	200	8,1
ostatní	–	–	–	–	6	0,3	–	–
celkem	2751	100,0	2196	100,0	2041	100,0	2456	100,0

Počty osob vyšetřovaných z podnětu operativních součástí Státní bezpečnosti (kromě VKR) v letech 1955–1963

Rok	„po linii“ II. správy		„po linii“ III. správy		„po linii“ IV. a V. správy		celkem
	počet	%	počet	%	počet	%	
1955	247	25,2	384	39,1	350	35,7	981
1956	126	25,7	131	26,7	234	47,6	491
1957	134	18,7	382	53,2	202	28,1	718
1958	319	30,0	481	45,3	262	24,7	1062
1959	298	33,3	335	37,4	263	29,3	896
1960	180	27,6	273	41,1	199	30,5	652
1961	155	19,6	353	44,6	284	35,8	792
1962	124	21,8	190	33,5	254	47,7	568
1963	52	19,1	105	38,6	115	42,3	272
úhrn	1635	25,4	2634	41,0	2163	33,6	6432

Kategorie „bývalých lidí“ a „nepřátelských osob“

A. „Bývalí lidé“

(Z instrukce o evidenci „bývalých lidí“ a jiných osob nebezpečných lidově demokratickému zřízení. Příloha k rozkazu ministra vnitra č. 1 /1959/.)

„Článek 2.

Osoby podléhající evidování.

Jako „bývalé lidi“ a jiné osoby nebezpečné lidově demokratickému zřízení (dále jen „bývalí lidé“) je nutno evidovat zvláště tyto kategorie osob:

1. bývalí představitelé velkoburžoazie, jako továrníci, majitelé domů, majitelé velkého počtu akcií, členové a vedoucí činitelé správních rad, koncernů, monopolů, syndikátů a bank, velkoobchodníci, velkostatkáři apod., jejich rodinní příslušníci, mají-li nepřátelský poměr k našemu zřízení;
2. kulaci, jejich rodinní příslušníci, pokud mají nepřátelský poměr k našemu zřízení;
3. bývalí příslušníci buržoazie, jako ředitelé bank, továren, dolů a hutí, buržoazní odborníci apod., jejichž poměr k lidově demokratickému zřízení je nepřátelský;
4. bývalí představitelé cizích kapitalistických průmyslových podniků a obchodních firem a organizací, představující báze kapitalistických rozvědek (např. Ciba, Siemens, UNRRA, Joint);
5. bývalí vyšší činitelé kapitalistického státního aparátu (justice, ministerstva zahraničních věcí, obchodu, financí, policie, četnictva a armády), buržoazní zpravodajští orgány, zvláště vojenští a policejní, kteří absolvovali různé zpravodajské školy, kurzy, parakurzy v západních armádách a v armádě první ČSR a za doby okupace, kteří byli pro svůj nepřátelský postoj propuštěni ze služby;
6. funkcionáři a aktivní členové bývalých fašistických stran a organizací, jako Národní obce fašistické (NOF), Národního sjednocení, Kuratoria, Vlajky, Ligy proti bolševismu, Svazu pro spolupráci s Němci, Veřejné osvě-

- tové služby (VOS – zvláště bývalí obvodní vedoucí) a osoby, které aktivně pomáhaly fašistickým okupantům;
7. vyšší funkcionáři a aktivní členové bývalých nacistických stran, organizací a spolků jako NSDAP, Henleinova strana (SPD), Deutsche Partei (DP) atp. a všichni příslušníci SS a SA a Hitlerjugend;
 8. vyšší funkcionáři a reakční členové bývalých politických stran a organizací, jakož i jejich odnoží (například Selská jízda, Národní garda, Junák, Orel, Sokol atp.);
 9. vyšší funkcionáři a někteří zvláště aktivní členové bývalé Hlinkovy strany (HSLS), Hlinkovy mládeže (HM), Hlinkovy gardy (HG) a všichni členové Pohotovostních oddílů HG (PO HG);
 10. reakční představitelé církví a sekt;
 11. představitelé společností a klubů (např. YMCA, YWCA, Rotary club, Svaz přátel USA);
 12. bývalí agenti policie a buržoazních zpravodajských aparátů z doby 1. ČSR, okupace a samostatného Slovenského státu;
 13. reakční představitelé buržoazního odboje v tzv. protektorátu a Slovenském státu;
 14. navrátilci z kapitalistických států, zejména ti, kteří opustili ČSR po osvobození v r. 1945 a po únoru 1948, nejbližší příbuzní a důvěrní známí významných bývalých představitelů buržoazie a jejich přísluhovačů, uprchlých do ciziny;
 15. všechny osoby, které si odpykávaly trest za špionáž, teror, diverzi a jiné zvláště nebezpečné protistátní trestné činy; organizátory nebezpečného rozkrádání, spekulace, devizových trestných činů a pašování, nebezpečné padělatele a u VB některé deklasované živly - recidivisty;
 16. jiné osoby nebezpečné lidově demokratickému zřízení, např. osoby, které vzhledem k charakteru své bývalé činnosti disponovaly velkým bohatstvím, jako majitelé brusíren drahokamů, pasíři atd., zlatníci, hodináři, starožitníci, kožešníci, majitelé zubních ambulatorií, lékárníci, majitelé strojíren, dílen, větší výrobci zboží a zařízení, větší živnostníci a obchodníci, majitelé velkých zábavních podniků, realitních a jiných „kancelářů“, advokátních firem, vývozních, dovozních a dopravních podniků a dalších velkých podniků a provozoven, osoby, které platily milionářskou dávku.“

B. „Nepřátelské osoby“

(Ze směrnic k evidování nepřátelských osob. Příloha k rozkazu ministra vnitra č. 10/1964.)

„Evidování podléhají osoby z těchto kategorií:

1. Významné osoby z řad bývalých vykořisťovatelských tříd (bývalí továrníci, podnikatelé, velkoobchodníci, statkáři, býv. milionáři a další osoby, které v minulosti pobíraly vysoké příjmy z různých akcií a cenných papírů apod.) a zejména osoby, které v minulosti udržovaly obchodní a společenské spojení a styky s velkoburžoazií v kapitalistických státech. U těchto vrstev jsou zjišťovány snahy využít svých dřívějších styků s osobami, které v současné době v kapitalistické cizině jsou představiteli nebo vysokými úředníky monopolů, k vytváření si možností pro obnovení své podnikatelské činnosti po jimi očekávaném zvratu státního zřízení.
2. Význační představitelé bývalých politických stran (ministři, ústřední, krajsí a okresní funkcionáři) – agrární strany, nár. soc. strany, lidové, představitelé pravicové soc. dem. HSLS, Demokratické strany Slovenska a dalších reakčních stran.
3. Význačné a vedoucí osoby z býv. buržoazního domácího i zahraničního odboje a jejich zpravodajských sítí, které udržovaly zpravodajské spojení zejména s anglickou, francouzskou a americkou rozvědkou a podle jejich pokynů se snažily ovlivňovat politický vývoj v ČSSR ve prospěch západních kapitalistických států.
4. Významní představitelé býv. buržoazního státního aparátu – armády, policie, četnictva, zpravodajští důstojníci armády, kteří byli úzce spjatí s francouzskou, anglickou a německou zpravodajskou službou nebo s reakčními vedoucími představiteli politických stran a významnými činiteli kapitalistických států.
5. Představitelé a ideologové církví – katolické i nekatolické hierarchie, vedoucí představitelé tajných řádů a sekt.
6. Osoby trestané podle I. hlavy trestního zákona pro trestné činy vlastizrady (dříve velezrady), teroru, diverze, sabotáže, vyzvědačství, rozvracení, podvracení a soustavné rozšiřování protistátních dokumentů v širším měřítku. Při zařazování nepřátelských osob do této kategorie nutno přísně dodržovat RMV č. 28 ze dne 9.9.1963 o vynětí nezákonně stíhaných a rehabilitovaných osob z operativní evidence. Současně je zapotřebí pečlivě zvážit a zodpovědně zkomat, zda osoby, odsouzené v letech 1949–1954 podle I. hlavy tr. zák., byly iniciátory trestné činnosti nebo zda šlo o osoby svedené z vrstev nám třídně blízkých. Vzhledem k tomu, že i v této kategorii

Počet osob vyšetřovaných Státní bezpečností v letech 1955–1968

- osob zákonitě dochází k vývojovému procesu (výchovní výsledek trestu), nutno přísně diferencovat.
7. Členové SD, SS, SA, Abwehru a jiných zpravodajských složek okupantů, reakční představitelé a funkcionáři pronacistických aktivistických organizací (Nár. obec fašistická, Národní sjednocení, Vlajka, Liga proti bolševismu, Svaz pro spolupráci s Němci, Kuratorium), aktivní agenti gestapa nebo jiných zpravodajských složek, u kterých byla prokázána činnost.
 8. Jednotlivci z řad zbytků reakčních vedoucích představitelů býv. buržoazní inteligence, kteří se vyznačují v současné době rozšiřováním buržoazní ideologie na úseku kultury, vědy, zdravotnictví a školství a jsou nositeli různých poplašných zpráv, které vyvolávají nepřátelskou masovou psychózu apod.“

A MV ČR

Trestná činnost	1955		1956		1957		1958		1959		1960		1961	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
vyzvědačství	171	5,9	88	4,7	109	5,4	105	4,2	88	4,2	24	1,5	82	4,4
velezrada, vlastizrada, rozvracení	629	21,8	115	6,1	50	2,5	71	2,8	58	2,8	16	1,0	67	3,6
teror	29	1,0	4	0,2	52	2,6	68	2,7	32	1,5	13	0,8	21	1,1
záškodnictví	12	0,4	2	0,1	19	0,9	12	0,5	10	0,5	11	0,7	9	0,5
sabotáž	298	10,3	117	6,3	29	1,4	45	1,8	57	2,7	18	1,1	42	2,2
podvracení republiky	–	–	–	–	202	10,0	366	14,5	287	13,7	264	16,3	428	22,7
pobuřování	103	3,6	238	12,7	179	8,9	185	7,3	132	6,3	82	5,1	119	6,3
verbální trestné činy §§ 102–104	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
propagace fašismu	–	–	–	–	–	–	32	1,3	50	2,4	40	2,5	63	3,3
opuštění republiky	594	20,6	529	28,2	552	27,3	828	32,8	753	35,9	631	39,0	579	30,7
z toho – příprava, pokus	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
– ilegální přechod	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
– nevrácení se	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
devizové trestné činy	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
oostatní	1053	36,4	782	41,7	828	41,0	809	32,1	630	30,0	517	32,0	475	25,2
z toho – vniknutí na území republiky	–	–	–	–	192	–	166	–	163	–	140	–	157	–
celkem	2889	–	1875	–	2020	–	2521	–	2097	–	1616	–	1885	–

Pokračování tabulky je na následující straně.

Trestná činnost	1962		1963		1964		1965		1966		1967		1968	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
vyzvědačství	50	3,2	28	2,4	13	0,7	11	0,4	13	0,4	19	0,6	6	0,2
velezrada, vlastizrada, rozvracení	10	0,7	3	0,3	1	0,1	-	-	3	0,1	-	-	-	-
teror	6	0,4	1	0,1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
záškodnictví	9	0,6	9	0,8	1	0,1	-	-	1	0,0	-	-	-	-
sabotáž	42	2,7	1	0,1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
podvracení republiky	300	19,0	86	7,5	31	1,7	9	0,3	3	0,1	23	0,7	3	0,1
pobuřování	95	6,0	97	8,4	57	3,2	65	2,4	34	1,0	39	1,1	6	0,2
verbální trestné činy §§ 102-104	-	-	10	0,9	13	0,7	30	1,1	59	1,7	72	2,1	59	1,8
propagace fašismu	20	1,3	3	0,3	11	0,6	11	0,4	14	0,4	10	0,3	4	0,1
opuštění republiky	545*	34,4	523	45,6	1219*	67,7	2001*	73,4	2587*	74,5	2520	74,4	2328	70,7
z toho - příprava, pokus	341	-	300	-	311	-	369	-	364	-	511	-	1282	-
- ilegální přechod	64	-	46	-	19	-	112	-	223	-	214	-	264	-
- nevrácení se	133	-	177	-	888	-	1516	-	1998	-	1795	-	782	-
devizové trestné činy	-	-	4	0,3	157	8,7	324	11,9	172	4,9	134	4,0	65	2,0
ostatní	506	32,0	382	33,3	297	16,5	275	10,1	587	16,9	568	16,8	819	24,9
z toho - vyniknutí na území republiky	125	-	176	-	136	-	117	-	271	-	331	-	492	-
celkem	1583	-	1147	-	1800	-	2726	-	3473	-	3385	-	3290	-

* V případech vyšetřovaných VKR nebyl uváděn způsob provedení „trestného činu“.

Počet osob vyšetřovaných VKR – podle druhů trestné činnosti

Trestné činy	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962
vyzvědačství	6	3	3	3	8	5	11
velezrada, vlastizrada, rozvracení	-	-	1	-	1	2	1
teror	-	-	-	-	-	-	-
záškodnictví	-	2	-	-	-	-	-
sabotáž	3	-	-	-	-	-	-
podvracení republiky	-	3	1	-	1	10	10
pobuřování	-	5	6	7*	12*	10	12
verbální trestné činy	-	-	-	-	3	-	-
propagace a podpora fašismu	-	3	-	-	-	-	-
opuštění republiky	-	2	-	2	4	1	7
nedovolené ozbrojování	-	3	-	-	3	13	-
zběhnutí do ciziny	23	47**	54	30**	40**	37	44
ohrožení státního tajemství	-	-	-	-	5	6	16
ostatní	10	14	29	39	38	56	47
celkem	42	82	94	81	115	140	148

* pobuřování a podpora fašismu

** zběhnutí a zběhnutí do ciziny

Trestné činy	1963	1964	1965	1966	1967	1968	Úhrn za 1956-1968
vyzvědačství	-	4	-	1	1	3	48
velezrada, vlastizrada, rozvracení	-	-	-	-	-	-	5
teror	-	-	-	-	-	-	-
záškodnictví	-	-	-	-	-	-	2
sabotáž	-	-	-	-	-	-	3
podvracení republiky	-	-	1	-	-	-	25
pobuřování	6	6	6	3	-	-	73
verbální trestné činy	1	3	-	-	-	-	7
propagace a podpora fašismu	-	1	2	10	-	-	16
opuštění republiky	-	1	4	2	-	-	23
nedovolené ozbrojování	-	6	5	42	37	58	167
zběhnutí do ciziny	24	59	46	76	63	145	688
ohrožení státního tajemství	15	33	13	44	25	6	163
ostatní	21	14	13	30	20	30	371
celkem	67	127	90	208	146	242	1591

Počet osob vyšetřovaných Státní bezpečností na svobodě, ve vazbě
a v nepřítomnosti (bez VKR)

Rok	způsob vyšetřování			celkem
	na svobodě	ve vazbě	v nepřítomnosti	
1955	126	–	–	126
1956	321	–	–	321
1957	274	1746	–	2020
1958	236	1867	292	2395
1959	205	1503	280	1998
1960	221	1231	148	1601
1961	207	1367	174	1748
1962	229	1073	133	1435
1963	224	681	177	1082
1964	183	602	888	1673
1965	380	720	1536	2636
1966	575	674	2016	3266
1967	637	775	1827	3239
1968	1503	663	876	3048

Seznam použitých zkratek

- A** – agent
AK – Archiv Komise vlády pro analýzu událostí let 1967–1970
A MV ČR – Archiv ministerstva vnitra České republiky
A ÚV KSČ – Archiv ústředního výboru Komunistické strany Československa
AV ČR – Akademie věd České republiky
BLR – Bulharská lidová republika
CIO – Czechoslovak Information Office
CO – Civilní obrana
ČTK – Československá tisková kancelář
DP – Deutsche Partei
FMV – Federální ministerstvo vnitra
HG – Hlinkova garda
HM – Hlinkova mládež
HSLS – Hlinkova slovenská ľudová strana
HS StB – Hlavní správa Státní bezpečnosti
I – informátor,
JZD – jednotné zemědělské družstvo
KB – konspirační byt
KGB – Výbor Státní bezpečnosti při Radě ministrů SSSR
KSČ – Komunistická strana Československa
KS MV – krajská správa ministerstva vnitra
KSS – Komunistická strana Slovenska
KSSS – Komunistická strana Sovětského svazu
MLR – Maďarská lidová republika
MNB – ministerstvo národní bezpečnosti
MNO – ministerstvo národní obrany
MV – ministerstvo vnitra
MZV – ministerstvo zahraničních věcí
NATO – Severoatlantický obranný pakt
NDR – Německá demokratická republika
NOF – Národní obec fašistická
NSDAP – Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei

- OSN** – Organizace Spojených národů
OŽD MV – odbor železniční dopravy ministerstva vnitra
OOŽD MV – oddělení odboru železniční dopravy ministerstva vnitra
PB – propůjčený byt
PLR – Polská lidová republika
PO HG – Pohotovostní oddíl Hlinkovy Gardy
PS – Pohraniční stráž
R – rezident
RMV – rozkaz ministra vnitra
SA – Sturmabteilung (úderný oddíl – polovoj. oddíly něm. nacistů)

SDP – Sudetoněmecká strana (Henleinova)
SEO – statisticko-evidenční odbor
SNB – Sbor národní bezpečnosti
SNV – Sbor nápravné výchovy
SNZ – Sbor nápravných zařízení
SPN – Státní pedagogické nakladatelství
SRN – Spolková republika Německo
SS – Schutzstaffel (ochranný oddíl – organizace německých nacistů)

StB – Státní bezpečnost
SÚA – Státní ústřední archiv
Svazarm – Svaz pro spolupráci s armádou
TS – tajný spolupracovník
UNRRA – Úřad Spojených národů pro pomoc a obnovu
ÚSD – Ústav pro soudobé dějiny
ÚV KSČ – ústřední výbor Komunistické strany Československa
VB – Veřejná bezpečnost
VKR – vojenská kontrarozvědka
VOS – Veřejná osvětová služba (kolaborantská organizace)
VS – Vnitřní stráž
YMCA – Young Men Catholic Association
YWCA – Young Women Catholic Association
ZOB – Zemské odbory bezpečnosti
ZÚ – zastupitelský úřad

Seznam použité literatury

- Christopher Andrew, Oleg Gordievski: KGB – The Inside Story, London 1990
 František August (pseud. Antonín Novák): Ve znamení temna, rukopis
 Jiří Batelka: Informace o vývoji organizační struktury a zaměření Státní bezpečnosti na úseku vnitřních problematik, rukopis, 1968
 Alexander Dubček: Naděje umírá poslední. Vlastní životopis, Praha 1993
 Jan Frolík: Nástin organizačního vývoje státobezpečnostních složek SNB v letech 1948 až 1989. In: *Sborník archivních prací č. 2/1991*
 Josef Frolík: Špión vypovídá, Orbis, Praha 1990
 Ota Holub: Vývoj SNB a vojsk MV v letech 1948–1960, FMV, Praha 1978
 Karel Kaplan: Československá reforma 1968, rukopis
 Karel Kaplan: Československo v letech 1945–1948, SPN, Praha 1991
 Karel Kaplan: Československo v letech 1953–1966, SPN, Praha 1992
 Karel Kaplan a kol.: Kádrová nomenklatura ÚV KSČ 1946–1956, Sešity ÚSD, sv. 2, Praha 1992
 Karel Kaplan: Nekrvavá revoluce, Mladá fronta, Praha 1993
 Karel Kaplan: Tábory nucené práce v Československu, Sešity ÚSD, sv. 3, Praha 1993
 Zdeněk Lukeš: Základy bezpečnostního práva, Praha 1971
 Jindřich Madry: Boj za politickou obrodu v Československu po XX. sjezdu KSSS, Praha 1969
 Zdeněk Mlynář: Mráz přichází z Kremle, Mladá fronta, Praha 1990
 O procesech a rehabilitacích I., vyd. Florenc, Brno 1990
 Jaromír Slušný: Činnost SNB v tzv. krizovém období 1968. Dizertační práce, VŠ SNB, Praha 1982
 Učební skripta k historii SNB, II. díl, FMV, Praha 1974
 Usnesení a dokumenty ÚV KSČ. Od celostátní konference KSČ 1960 do XII. sjezdu KSČ, I. a II. díl
 Zdeněk Zikmundovský: Organizace státobezpečnostní a zpravodajské služby v ČSR v letech 1919–1938, 1945–1948, rukopis, 1990

Jmenný rejstřík

B

- Bacílek Karol – 1951–1963 člen předsednictva ÚV KSČ, 1953–1963 první tajemník ÚV KSS, 1951–1952 ministr státní kontroly, 1952–1953 ministr národní bezpečnosti, 15
- Barák Rudolf – 1953–1961 ministr vnitra, v lednu 1962 zatčen a odsouzen na 15 let, vězněn do r. 1968, 15–17, 20, 27, 28, 41, 43, 52, 86, 88, 90, 101, 104, 127, 128, 130, 131, 141, 146, 148–150, 154, 163, 167–169
- Baudyš Stanislav – náměstek ministra národní bezpečnosti do r. 1953, 17
- Beneš Jan – spisovatel a publicista, 144, 151
- Bířák Vasil – 1962–1968 tajemník, leden–srpen 1968 první tajemník ÚV KSS, 1954–1989 člen ÚV KSČ, 137

Č

- Čepička Alexej, arm. gen. – 1950–1956 ministr národní obrany, 1953–1956 náměstek předsedy vlády, 14
- Černík Oldřich – 1963–1968 místopředseda vlády, 1966–1970 člen předsednictva ÚV KSČ, 142
- Černý Václav, prof. – literární kritik a historik, překladatel, prof. MU a UK, 137

D

- Demjan Štefan – v letech 1956–1968 náměstek ministra vnitra, 20
- Dubček Alexander – 1962–1968 člen předsednictva, 1963–1968 první tajemník ÚV KSS, 1968–1969 první tajemník ÚV KSČ, 136, 137, 153, 158

F

- Fischer J. L., prof. – filozof a sociolog, 144
- Frank K. H. – státní sekretář, zástupce říšského protektora v Čechách a na Moravě, 11

G

- Goldmann Josef – ekonom, v 50. letech odsouzen, 1963 rehabilitován, 148
- Gordijevskij Oleg – býv. důstojník KGB, 167
- Gottwald Klement – 1946–1948 předseda vlády, 1948–1953 prezident republiky, 1945–1953 předseda KSČ, 16, 27, 135, 148, 161

H

- Haškovec Vladimír, MUDr. – osobní lékař Kl. Gottwalda, 148
- Havel Václav – dramatik, 1960–1968 dramaturg a asistent režie v Divadle Na zábradlí, 137, 152
- Hejdánek Ladislav – filozof protestantské orientace, 137
- Hendrych Jiří – 1951–1952 a 1954–1968 tajemník a člen sekr. ÚV KSČ, 1958–1968 člen předsednictva, 1965–1968 předseda ideologické komise ÚV KSČ, 27, 142, 151, 160
- Hlavačka Ludvík – náčelník Pohraniční stráže, v letech 1955–1962 náměstek ministra vnitra, 20
- Husák Gustáv, JUDr. – 1946–1950 předseda sboru pověřenců, 1951 zatčen, 1954 odsouzen na doživotí, 1960 amnestován, 1963 rehabilitován, 27, 136, 151

Ch

- Chruščov N. S. – 1953–1964 první tajemník ÚV KSSS, 1958–1964 předseda vlády, 21, 27, 103, 136, 162, 167, 168

J

- Jeleň Oskar – do ledna 1955 náměstek ministra vnitra, 103

K

- Kašpar - Pátý Jaroslav – čs. zpravodajec; po roce 1948 organizoval v zahraničí výzvědnou činnost proti komunistickému režimu v ČSR, 103

Klíma Jaroslav – od r. 1962 náměstek ministra vnitra, od r. 1966 současně náčelník Hlavní správy StB, 21, 31–33, 142

Klíma Karel – v období 1954–1961 náměstek ministra vnitra, 20, 160

Kolder Drahomír – 1962–1968 člen předsednictva a tajemník ÚV KSČ, v r. 1963 předseda komise ÚV KSČ pro přešetření a došetření stranických rehabilitací, 26, 151

Košnar Miloslav – od r. 1963 náčelník III. správy MV, od r. 1964 náčelník II. správy MV, 31, 133, 143, 160

Košál Karel – 1953–1956 náměstek ministra vnitra, 20

Kotov M. G. – hlavní sovětský poradce na počátku 60. let, 163, 185

Koucký Vladimír – tajemník ÚV KSČ, 152

Krajina Vladimír, prof. dr. – 1945–1948 generální tajemník Čs. strany národně-socialistické, 11

Kudrna Josef – od dubna 1956 první náměstek ministra vnitra, od dubna 1965 ministr vnitra, 20, 21 31, 33, 35, 89, 104, 109, 133, 135–137, 150–157, 159, 160

Kvičera Václav, dr. – překladatel, 23

L

Lenárt Jozef – v letech 1963–1968 předseda vlády, 152

Lidák Miroslav (pseud. Haďák) – polit. kárikaturista, 150

Lichačov – sovětský poradce, 161

M

Makarov – sovětský poradce, 161

Mamula Miroslav – 1964–1968 vedoucí oddělení státní administrativy sekretariátu ÚV KSČ, 108, 153–156, 158

Medveděv P.N. – hlavní sovětský poradce na ministerstvu vnitra v polovině 50. let, 163, 165

Mlynář Zdeněk – politolog, v letech 1964–1968 tajemník právní komise ÚV KSČ, 1968 tajemník ÚV KSČ, 153

Müller Jiří – představitel studentské opozice v 60. letech, 138

N

Nazarov J. G. – sovětský poradce na ministerstvu vnitra, 136

Němec Jiří, PhDr. – psycholog, filozof, publicista a překladatel, 137

Nosek Václav – 1945–1953 ministr vnitra, 10

Novotný Antonín – 1951–1953 tajemník a 1953–1968 první tajemník ÚV KSČ, 1957–1968 prezident republiky, 25–28, 96, 102, 108, 130, 135, 136, 138, 140–142, 150, 152–158, 160

P

Padrůnek Stanislav – 1962–1968 náčelník studijně-analytické skupiny MV, v r. 1968 první náměstek ministra vnitra, 29

Pavel Josef – v r. 1968 ministr vnitra, 35, 164

Peprný Karel – od r. 1962 náměstek ministra vnitra, 21

Pešechonov F. V. – hlavní sovětský poradce na ministerstvu vnitra na počátku 60. let, 163

Piller Jan – vedoucí tajemník středočeského KV KSČ, od r. 1968 člen předsednictva ÚV KSČ, 12, 22

Potoček Josef, JUDr. – ředitel První české pojišťovny, 23

Prchal Antonín – do r. 1956 první náměstek ministra vnitra, 20

Prchlík Václav, gen. – náčelník HPS-MNO, v r. 1968 vedoucí oddělení státní administrativy sekretariátu ÚV KSČ, 154–157

Procházka Lubomír – vedoucí odboru bezpečnosti na oddělení státní administrativy sekretariátu ÚV KSČ, 154

S

Sádovský Štefan – 1966–1968 kandidát předsednictva ÚV KSČ, 152

Semičastnyj V. I. – od r. 1961 předseda Výboru státní bezpečnosti při Radě ministrů SSSR (KGB), 163, 165

Slánská Josefa – vdova po Rudolfovi Slánském, 136

Slánský Rudolf – *do r. 1951 generální tajemník KSČ, 8.9.–24.11.1951 náměstek předsedy vlády, v listopadu 1951 zatčen, v r. 1952 odsouzen a popraven, 16, 23, 27, 44, 136, 151*

Slušný Jaromír – *pracovník Vysoké školy SNB, 160*

Stalin J. V. (vl. jménem Džugašvili) – *sovětský diktátor, 21, 26, 103, 168*

Š

Šejna Jan, gen. – *tajemník HV KSČ na ministerstvu národní obrany, Škoda Václav – ministr spravedlnosti v letech 1956–1963, 153*

Škoda Václav – *ministr spravedlnosti v letech 1956–1963, 24, 148*

Špitzer Juraj – *slovenský spisovatel a lit. kritik, 152*

Štrougal Lubomír – *1961–1965 ministr vnitra, 1968 místopředseda vlády, 20, 21, 23, 27, 28, 30, 31, 52, 58, 77, 91, 131–133, 135, 150, 151, 154, 163*

T

Tigríd Pavel – *novinář a polit. publicista, 1951–1952 program. ředitel čs. vysílání Svobodné Evropy, 1956 založil a do r. 1990 řídil revue Svědectví, 144, 151–153*

V

Vaculík Martin – *tajemník MV KSČ v Praze, 152*

Z

Zápotocký Antonín – *1948–1953 předseda vlády, 1953–1957 prezident ČSR, 15, 16*

Záruba Jan – *v letech 1965–1968 první náměstek ministra vnitra, 33, 154*

Ž

Žingor Viliam – *partyzánský velitel ve SNP, 151*

The Czechoslovak State Security Forces (the StB), 1954–1968: Basic Data

by František Koudelka

This study which came about as part of a research project of the Institute for Contemporary History of the Czech Academy of Sciences, deals with the activities of the Czechoslovak state security forces, the StB (*Státní bezpečnost*), from the mid 1950s till 1968.

In the introduction, the author sets out the aim of the study, namely, „to provide and to analyze the basic data on the activity of the StB“. For this demanding work, he has relied on archival sources of a general nature which are a product of the activity of the ministry of the interior, the StB and organs of the Central Committees of the Communist Party of Czechoslovakia, and he has also made use of orders and directives of the ministry of the interior as well as abundant statistical material.

The first chapter is dedicated to an outline of the StB's organization and to the defining of its jurisdiction; it summarizes the basic data on the rise and development of the StB and describes in detail the organizational changes (mostly dependent on the political situation and the leading functionaries of the ministry) and the shifts in orientation and methods of work. His systematic comparing and contrasting of the StB's activity with the Central Committee's political line and judicial practice is of particular value.

The second chapter, an analysis of the number and structure of employees of the StB, contains statistical data from individual parts of this institution. The data which the author has compiled, for example, on the average level of education, are revealing, but other data such as class origin, Party membership and the number of years of service, are also of great value since they all influenced the methods and quality of the StB's work.

The third chapter focuses on the StB's collaborators; the author provides not only the number of secret agents employed during particular years, but also the total number of people who went through the StB's agent network. (From 1951 till 1968 there were more than 150,000 secret agents.) The data on the numbers of collaborators according to the „problems“, along with other facts on the structure of the agent network, are both fascinating and useful. An overview of the reasons why collaboration could be terminated is statistically presented.

The fourth chapter is the most extensive and deals with the „working on“ (*rozpracování*) of individuals and organizations. That was the StB term for work aimed at revealing and documenting „anti-state activity“. The author lists the types of files (*svazky*) which the StB kept. The extant statistical data on the number of individuals under surveillance demolishes the myth that the era of arbitrary rule came to an end with the deaths of Stalin and of Czechoslovak President Klement Gottwald in 1953. The published documents show that in 1954, the StB was interested in about 50,000 people, which is four and half times more than in 1951; of this number, nineteen percent were workers, which is higher than the percentage of „exploiters“. Other data demonstrate, for example, the StB's attempt to search for „anti-state groups“. In this period around 125,000 people were under surveillance, as were other people who were in contact with them but were not included in these statistics.

A relatively large amount of space is dedicated to the topic of registration of „former personalities“ (*bývalí lidé*), that is, individuals who, owing to their social standing and political activity, held an important place in society. Other data are from the sphere of postal inspection (in 1966, for example, 99 million pieces of mail were examined), which helps to illustrate the StB's attempt to keep an eye on practically the entire population. This chapter concludes with a brief overview of the technical means used for surveillance and states that their use was not provided for by law and was entirely depended on the whims of the StB, in contravention of international agreements on human rights and the Czechoslovak constitution of the time.

In the fifth chapter there are data on the numbers of people under investigation in particular years, as well as on their composition, for example, according to the type of criminal activity. A comparison of data on the numbers of people under investigation and sentenced provides a picture of the StB's share in politically motivated judicial persecution.

In the sixth chapter, entitled „The StB's 'Preventative Educational Measures' (*preventivně-výchovná opatření StB*)“, the author discusses extra-judicial recourse which was opted for mainly as a result of the high degree of criminal activity by workers, which did not fit into the then current ideological categories. It was actually about the legalization of the StB's expanded jurisdiction.

The seventh chapter, „The StB's information gathering and the fight against 'ideological diversion' (*ideologická diverze*)“, documents the change in the StB's apparatus from criminal repression into a political police, practicing undercover surveillance of the entire society. The individual files of the StB

gave a total report and analysis of activity, as well as a run-down on each serious case. This is where information on „anti-state activity“ and „negative phenomena in the economy“ was catalogued, as well as „responses“ (*ohlasy*) by members of the population, which took the place of public opinion polls. The group of recipients, for whom this information was intended, is given here. The relationship between the „information activity“ and the fight against „ideological diversion“ is outlined in the wider context.

The concluding chapter attempts to answer questions concerning the links between the key institutions of the totalitarian regime in Czechoslovakia. As is clear from the official statements and documents of the Party's Central Committee, the sphere of state security was not only free of public control, but also that of parliament and the executive organs; it was run and controlled directly by the Party. A section of this chapter focuses on the role of the Soviet advisers, who, especially in the first phases, imprinted the StB with the elements of brutality and sadism typical of the Stalinist era. In conclusion, the author summarizes and concisely characterizes the basic stages of the StB's work and their transformation from an instrument of mass repression into an all-embracing political police force which kept an eye on nearly everybody in the country.

The study contains a number of new pieces of information and sets straight persistent misconceptions and imprecise facts. It provides answers to a number of questions, and, because of the often fragmentary state of the documentary sources, it raises some new questions. In view of the inaccessibility or even the destruction of source material, it can no longer be said with certainty whether they will be answered even in the future. This detailed study of the history of the StB, however, is crucial to a more profound understanding of contemporary Czechoslovak history.

František Koudelka
Státní bezpečnost 1954–1968
(Základní údaje)

Redakce Jan Jiříček, anglické résumé Derek Paton
Počítačová sazba Věra Škvorová
V ediční řadě Sešity Ústavu pro soudobé dějiny, svazek 13,
vydal Ústav pro soudobé dějiny AV ČR
Praha 1993

Publikace vyšla s přispěním
Grantové agentury České republiky (registr. č. 404/93/1209)
a Nadace Konráda Adenauera